

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

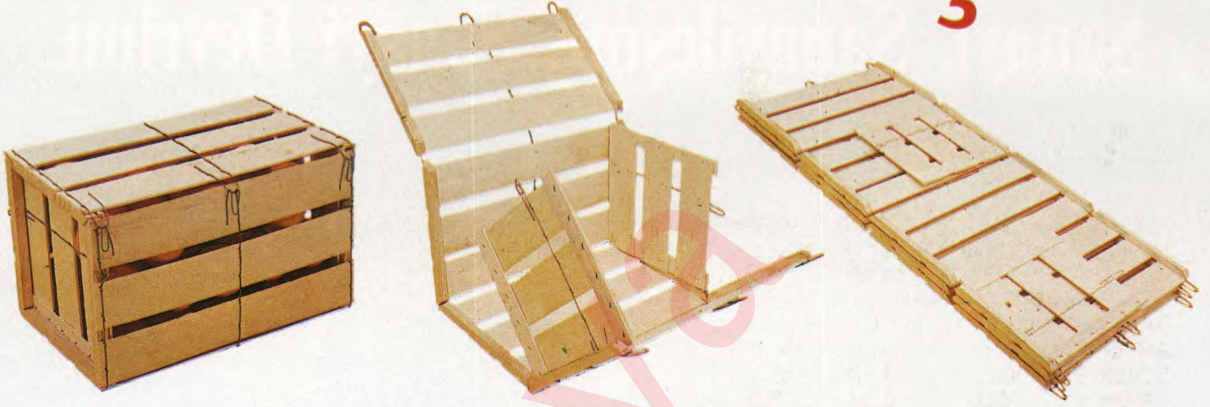
Ekim 1988 • Sayı: 287 • 1000 TL.

Sanayi, Sanayileşme, Sanayi Devrimi

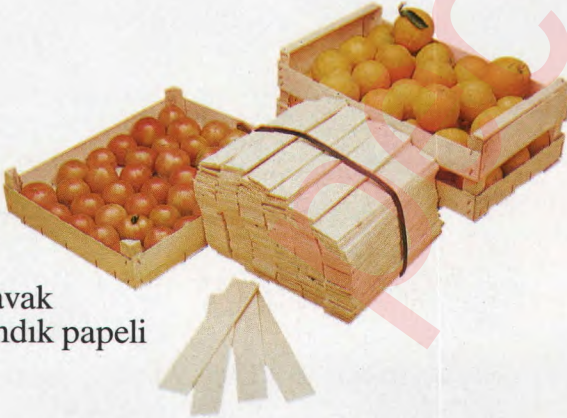
Önder Aker
A. Burak Atamtürk
A. Murat Demircioğlu
Turhan Esener
Şükran Ketenci
Arman Kırım
Tuğrul Kutadgubilik
Alain Lipietz
Meral Sarıkaya Özhan
İşaya Üşür

Ağaç ambalaj üretiminde Türkiye'nin en gelişmiş entegre kuruluşu: **Demantaş**

Tel dikişli açılır-kapanır ağaç ambalaj sandığı

Kavak
sandık papeli

Ahşap
yükleme paleti

Demantaş, ağaç ambalaj türervleri (her türde palet, tel dikişli açılır-katlanır tipte tarımsal ve endüstriyel sandık papeli ve kontrplak) üretiminde ülkemizin uzman kuruluşudur.

SMC - Rockaway/U.S.A. Grubu'nun "leasing" ve "know-how" işbirliğiyle **Demantaş**'ın modern entegre tesislerinde, her ihtiyaca uygun, kaliteli, kullanışlı, dayanıklı ambalaj malzemesi üretilir: Büyük bir titizlikle, üstün teknolojiyle, dünya standartlarında...

Sanayiciler, İhracatçılar!
Ürünüze yakışır bir ambalaj istiyorsanız **Demantaş**'ı arayın. Size sunacağı özel imkanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyin.

DEMANTAŞ
demircioğlu entegre ambalaj sanayi ve ticaret a.ş.

Yoğurtçu Şükrü Sokak 49/1 Kadıköy, İstanbul
Tel: (1) 338 94 91 - 345 40 51 - 345 40 52
Teleks: 29177 hıdt tr

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN, TOKTAMIŞ ATEŞ,
NİHAT BATUR, AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN, MEHMET EMANET,
SEYFETTİN GÜRSEL, AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN,
SAİM KURUL, ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN,
ALP ORÇUN, TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ, ZAFER
TUNCA, OSMAN ULGAY, REŞAD UMUR,
YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6 Taksim - İSTANBUL
Tel: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 12.000 — TL. (Öğrenci 6.000 — TL.)
6 Aylık 6.000. — TL. (Öğrenci 3.000 — TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 14.000 TL. — 6 Aylık 7.000 TL.

Banka Hesap No.:

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T.İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı Yer: ŞEFİK MATBAASI

Tel: 522 07 16

Ofset Hazırlık: PERKA A.Ş. 520 14 53/54/55.

Dağıtım: GAMEDA

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNE DOĞRU BİR GEZİNTİ (A.Burak Atamtürk)	2
İLÂÇ ENDÜSTRİSİNDE SERBEST PİYASA UYGULAMASININ REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (Arman S.Kırım)	3
TÜRK İMALÂT SANAYİİNDE YOĞUNLAŞMA DÜZEYİ VE BU DÜZEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER (Meral Sarıkaya Özhan)	8
SANAYİ DEVRİMİ: BİR DEVRİM NEYİ ANLATIR? (İşaya Üşür)	16
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNDE YENİ BİR DÜZEN GEREK VAR MI (II) (Önder Aker, A.Murat Demircioğlu, Turhan Esener, Şükran Ketenci, Tuğrul Kutadgubilik)	28
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (XIV): ENFLASYON (Alain Lipietz)	41

İstanbul Üniversitesine Doğru Bir Gezinti

İstanbul Üniversitesinin keyfini her zaman bir başka bulmuşumdur.

Öğrenci olarak Üniversiteye Cağaloğlu'ndan geliyorsanız, Kapalıçarşı'nın ısrarcı esnafı sizi Nuri-osmaniye kapısından karşılar. Eğer yüzünüzdeki ifade biraz buyureddici ise ve henüz konferansla meyhanede nasıl davranılması gerektiğini birbirine karıştırıyorsanız, çarpık liberalizmin sakar satıcıları sizi çarşının Beyazıt kapısına kadar geçirebilir. Biraz sıkılmış olarak birden Sahaflar devralır sizi. Sahafların kendine özgü bir ağırbaşlılığı vardır. Kitabın ve kitap satmanın fazla gösterişe gereksinimi olmayan havası, eski bir dost gibi rahatlatır insanı. Göz attığınız birkaç kitap, cebinizdeki öğrenci harçlığı ile çatışsa da birgün, sahaflar esnafı ile dost yapar sizi.

Onlarla selamlaşmak, koca İstanbul'da birilerinin sizi tanımasının ve size ait bir yerler olmasının, nane şekeri ferahlığını gezdirir içinizde; bir de bakarsınız ki sıkıntılı ve pasaklı kalkılmış bir gün, güzelleşivermiş. Yavaş ve geri geri giden adımlarınız hızlanır, birşeyler yapabilmenin telaşı çikar başınıza aniden.

Kapalıçarşıdan başlayıp çevrenizi saran bezirganlık havası, girdiğiniz bu ortamda uçar gider. Sahafların hemen çıkışındaki eski pano, pul satıcılarının ağırbaşlı halleri saygı uyandırır içinizde. Derslere ise genelde hep koşuşturmak gerekir. Hızlı adımlarınızı güvercinler yavaşlatabilir. Ama sakın korkmayın, ne kadar hızlı yürüseniz de hiçbirini ezemezsiniz. Ancak yanınızda eğer bir kız arkadaşınız varsa yem satan çocukların evliliğe varan temennileri ile bir süre birlikte yürüyebilirsiniz. Bu durumdan kız utangaç bir gurur da duysa, yem satıcılarına "hayır" demek ne yazık ki gene erkek olarak tatlı bir otoriteyle size düşebilir. Yemcilerle güvercinlerin ilişkileri ise hep ilginç gelmiştir bana. Yem dolu tezgaha birkez olsun saldırmayan güvercinlerle yuvarlanıp gider bu satıcılar. İki tarafta birbirine gereksinmesi olduklarını bilerek ama asla sırtışmadan. Bu arada çoktan elinizin iç cebinizdeki şebekeye gitmesi gerekir, yoksa güvercinlerin yavaşlatmadığı adımlar kapıdaki kontrole yavaşlatılabilir. Ağacli yol, karşıda Atatürk heykeli ile birlikte buyur eder sizi. Heykelin önünde resim çektirenlere rastlarsınız. (Ben birkez olsun resim çektirmedim nedense, hep alışlagelmişe karşı bir direnç vardır içimde.) Anfilere doğru gittiğinizi ise kulağınıza gelen bağırsımalardan anlayabilirsiniz. Hocaların Derse gelmesi hep çok bağırtılı beklenir (Gececek, 2 saatlik suskunluk için güç toplamak gerekir). dersler ise çoğu kere sıkıcıdır öğrenciye göre, ama anfinin penceresinden görünen Süleymaniye Camii minarelerin inceliği ve görkemi anlatılan bir integral problemini çekilir hâle getirebilir. Ancak keyifli anlatılan bir iktisat dersi ise çevreyle ilginizi tümüyle koparabilir. Vize telaşları, ders notları toplama, fotokopiler, birkaç kopya heyecanı derken, okulun mezuniyet gününde birden üstünüze cübbe geçer. Çoğu kişi son kez güvercinlerle basıp basmama oyunu oynayarak uzaklaşır Beyazıtın bu sihirli havasından. Artık eski arkadaşlarla karşılaşmalar başkalaşır. Kartvizitler şebekeden boşalan yere yerleşirler.

Ne varki defterden kopartılan kâğıtlara yazılan telefon numaraları bu kartvizitlerin yanında bazen çok daha anlamlı gelir bana nedense.

İktisat Fakültesindeki öğrencilik yıllarım bu duygularla geçti. Bu havayı çok sevmiş olacağım ki daha sonra asistan olarak girdim bu fakülteye. Şimdileri laf aramızda bu geliş gidişler farklılaştı biraz. En azından kotumu Cumartesi, pazar günleri giymek için çıkarttım, kravatımı taktım boynuma; sakalımı kestim; elimizdeki kitaplar, düzgün bir çantaya girdi, tavırlar biraz daha esnekleşti; güzel bir kıza belki öğrencidir diye biraz daha usturuplu bakmaya başladık. Birden gelen "hocam" sesleri adamı böyle yapıyor ne edersiniz. Ama hâlâ yürürken bir güvercinin peşine katılıp yetişebilir miyin acaba diye koştuğum olmuyor değil bazen içimden avluda birdirbir oynamak bile geliyor.

Kimbilir belki birgün benim de anlattığım dersten sıkılıp gözüm Süleymaniye'nin minarelerine takılabilir. Şimdi içimde yalnız, okula yeni gelen öğrencilerin neler duyumsadıklarını biraz bilmenin ve anlamının güveni ile karışık, birşeyler vereceğimin telaşlı keyfi var.

A. BURAK ATAMTÜRK

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

LOGO Bilgisayar Programları

Commodore Bilgisayarları

Üyelere Özel Fiyatlarla
İFMC'de

*İş Bilgisayarlarında
İleri Teknoloji AT*

Commodore PC-40

Commodore PC'de Üçüncü Kuşak

Commodore PC-10-III

Commodore PC-20-III

Harika Bir Eğitim Aracı

Commodore 64

Ve Amiga

AMIGA

500 2000

*Her Türlü Bilgisayar
Aksesuar ve Gereci*

Logo Programları

Muhasebe

Stok

Faturalama

Cari Hesap

Çek/Senet

Bankalar

Muhasebe Bağlantısı

Sipariş

Üretim

Ödeme

Mektup

Bordro

Management Game

Proje Planlama-Proplan

BİLGİSAYAR HİZMETLERİ
SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

LOGO
BİLGİSAYAR SİSTEMLERİ
MÜH. VE MÜŞ. LTD. ŞTİ.

Yöneticiler, İşadamları, Sanayiciler,
Hukukçular, Müşavirler...

"Mevzuatı bilmemek mazeret sayılmaz"

Hukukun bu temel ilkesi,
özellikle sizler için çok önemli,
Çünkü işinizi yaparken
yürürlükteki mevzuat en son şekliyle*
her an elinizin altında olmalı

YAYIMLARIMIZ

- VERGİ MEVZUATI
- İŞ HUKUKU, SENDİKALAR ve TOPLU SÖZLEŞME
SOSYAL SİGORTA ve BAĞ-KUR MEVZUATI
- TÜRK PARASI KANUNLARI (Banka ve Sermaye Piyasası Mevzuatı)
- TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA (KAMBIYO) MEVZUATI
- İTHALAT MEVZUATI
- İHRACAT MEVZUATI
- TEŞVİK MEVZUATI
- GÜMRÜK MEVZUATI
- AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET) MEVZUATI
- TURİZM MEVZUATI
- BELEDİYE MEVZUATI
- İMAR MEVZUATI
- İMALAT SANAYİ MEVZUATI
- DEVLET İHALE KANUNU VE İLGİLİ MEVZUAT

* "FÖY-VOLANT" Sistemi:

Tüm yayımlarımızda "değişen yapraklar" (föy-volant) sistemi uygulanır. Böylece mevzuattaki değişiklikler abonelerimize en kısa zamanda ve en seri şekilde ulaştırılır.

Yayımlarımıza abone olun, değişen yapraklar (föy-volant) sistemimizden yararlanın, ciltlerinizdeki yürürlükten kalkan bölümleri atın, yerlerine anında yeni bölümleri takın.

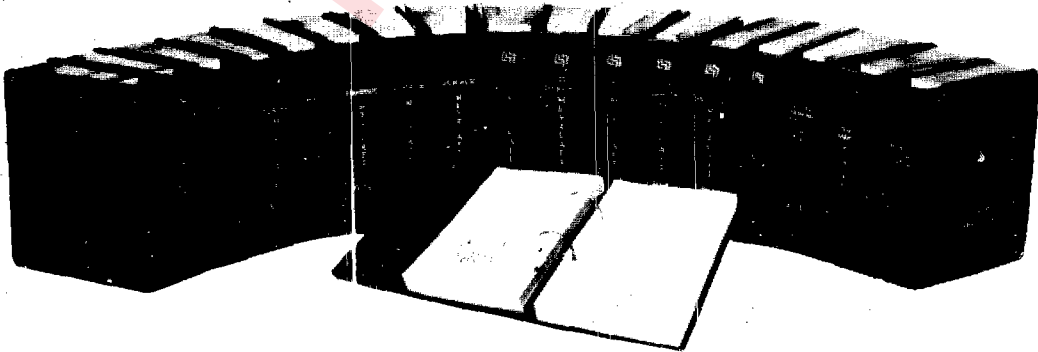

Mevzuat kitaplığınız her an canlı ve güncel kalsın.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI

"Yürürlükteki mevzuat"

Yayımlarımız hakkında bilgi
almak için,
lütfen Yayınevimize başvurun
veya broşür isteyiniz.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI ve BASIM İŞLERİ A.Ş.
Meclis-i Mebusan Cad. 327 Dursun Han Kat. 3 80040 Salıpazarı/İSTANBUL
Tel: 152 11 00/5 hat Fax: 149 61 74

İlaç Endüstrisinde Serbest Piyasa Uygulamasının Rekabet Üzerindeki Etkileri

Arman S. KIRIM

Dr. Kırım ODTÜ İktisadi ve
İdâri Bilimler Fakültesi'nde
öğretim üyesidir.

Türkiye ilaç endüstrisine devlet müdahalesi, bu endüstrinin kuruluş yıllarından bu yana oldukça yaygın ve dolaysız olagelmıştır. Endüstrinin işleyişine müdahalede ilaç fiyatlarının denetlenmesi hemen her dönem, hükümetlerin en fazla önem verdikleri konu olmuştur. İlaç endüstrisinde fiyat denetimi 1967 ve ardından 1972 yıllarında yasal ilkelere bağlı kılınmış, ve 1972 yılından 1984 yılının sonuna dek bu piyasada fiyatlar, arz-talep dengelerinden ziyade, hükümetler ve ilaç firmaları arasındaki pazarlık gücüne bağlı olarak belirlenmiştir.¹ Ancak 1984 yılında, 1972'den o tarihe dek etkili olan ilaç fiyat kararnamesi değiştirilmiş ve yeni kabul edilen kararname ile ilaç fiyatlarının fiilen serbest olarak belirlenmesine olanak tanınmıştır.² Yeni fiyat kararnamesinin altında, neoklasik iktisada egemen olan şu temel anlayış yatmaktadır. Fiyatların serbest piyasada arz ve talep güçlerinin karşılıklı etkileşimi yoluyla belirlenmesi, firmalar arası rekabeti güçlendirecek ve bu rekabet, benzer ürünlerde fiyat serbestisine izin veren kararname sayesinde fiyat-kırma yoluyla da olabileceğinden, ilaçların ucuzlamasını da beraberinde getirecektir. Özetle, buradaki iki temel sav, fiyat serbestisi tanıyan kararnamenin (i) firmalar-arası rekabeti şiddetlendireceği ve ii) ilaç fiyatlarının ucuzlamasına yol açacağı savlarıdır.

Bu yazının amacı, bu savlardan ilkinin doğruluğunu irdelemektir. Çalışma, yeni ilaç fiyat kararnamesinin yürürlüğe girdiği Aralık 1984 tarihinden bu yana, firmalar arası rekabetin gerçekten artıp artmadığı sorusunu görgül olarak araştırmaktadır. İkinci sav'ı irdelemek bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak ne var ki, bu iki savın aslında birbirleri ile neden-sonuç ilişkisi içinde oldukları, dikkatli iktisatçının gözünden kaçmayacaktır. Zira, endüstriyel iktisat kuramının en temel önermesi, piyasa yapıları ile fiyatların genel düzeyi arasında doğru bir ilişki bulunduğunu önermesidir. Yani, toplulaşmış endüstrilerde fiyatlar, tam rekabetçi almasığa göre daha yüksek düzeylerde belirlenirler. Şiddetli fiyat rekabeti ise, tam tersine, fiyatların mümkün olan en

düşük düzeyde -marjinal maliyet düzeyinde- belirlenmesi sonucunu doğurur. Bu nedenle, toplulaşmanın ve rekabetin seyrinin incelenmesi, fiyatların olası düzeyleri hakkında da bize bir fikir verecektir.

1. Yöntem ve Veriler

Bir endüstride firmalar arası rekabet, farklı yöntemlerle ölçülebilir. Bu yöntemlerin başında, piyasa yapı analizleri gelmektedir. Her ne kadar doğrudan olmasa da, piyasa yapıları rekabetin olası boyutları hakkında bir fikir verebilir. Zira, bir piyasada üretim ya da satışlar ne kadar az firmaların elinde toplulaşmışsa, bu piyasada fiyat-kırma yoluyla rekabet olasılığı o denli zayıf olacaktır. Toplulaşmış piyasaların tüketici refahı açısından sonuçları, bu nedenle, olumsuz olacaktır. Oysa, endüstri üretimi ya da satışları ne kadar fazla firmaya dağılmışsa, bu firmaların birbirleri ile fiyat rekabetine gitmeleri olasılığı o denli fazla olacaktır. Bu tür bir piyasa yapısının refah açısından sonucu ise olumludur. Bir başka ölçüt ise, firma büyüklüklerinin dağılımıdır. Bu ölçüte göre ise, endüstri üretim ya da satışları firmalar arasında ne denli eşit dağılmışsa, bu firmaların birbirleri ile o denli güçlü bir fiyat rekabetine girecekleri beklenmelidir. Öte yandan, firmalar-arası üretim ya da satış dağılımı ne denli eşitsiz ise, büyük firmalar endüstriye o denli hakim demektirler. Bu durumda ise, büyük firmaların endüstride hakim rekabet stratejilerini kendi aralarında belirleyecekleri beklenmelidir. Bu rekabet yöntemleri de genelde, fiyat-dışı rekabet yöntemleri olmaktadır ki bu yöntemlerin refah açısından sonuçları oldukça olumsuzdur.³

Yukarıdaki noktalar ışığında, yeni fiyat karar namesinin amacına ulaşip ulaşmadığı sorusunu şu şekilde ele alabiliriz: Eğer fiyat serbestisi gerçekten de firmalar-arası fiyat rekabetini canlandırdıysa, bunun sonucunda küçük firmaların da bu rekabette önemli yer oynayacaklarını ve giderek kendi piyasa paylarını artıracaklarını beklememiz gerekir. Zira, müstahzar ilaç üretiminde ölçek

ekonomileri çok önemli olmadığından, büyük ve küçük firmalar arasında üretim aşamasında ciddi maliyet farkları beklenmemelidir.⁴ Oysa, reklam, tanıtma, piyasaya yeni-ürün sürme gibi fiyat-dışı rekabet yöntemlerinin hakim olması durumunda, büyük firmalar küçük firmalar karşısında görece üstünlüğe sahip olacaklardır.⁵ Halbuki, fiyat rekabeti durumunda (ölçek ekonomilerinin görece önemsizliği nedeniyle) bu tür üstünlükler fazlaca söz konusu olmayacaktır. Sonuç olarak, hem büyük ve hem küçük firmaların, fiyat rekabeti durumunda, benzer koşullar altında rekabet etmeleri beklenmelidir. Bu nedenle de, küçük firmalar, fiyat rekabeti durumunda büyüklükler karşısında pazar paylarını artırma şansına sahiptirler. Yok, eğer, fiyat serbestisine karşın küçükler piyasa paylarını artıramamışlarsa, bunun nedeni, fiyat-dışı yöntemlerin hâlâ egemen olduğu ve bu yöntemlerde büyük firmalarının görece üstünlüklerinin fazla olduğudur.

Özetlersek, eğer fiyat serbestisi beklenen rekabeti yaratmışsa, (i) endüstri toplulaşma oranlarında bir düşüş olmalı ve (ii) küçük firmalar büyükler karşısında görece paylarını artırmış ve firma büyüklükleri dağılımı eşit bir yapıya ulaşmış olmalıdır. Eğer fiyat serbestisi beklenen sonuçları vermemişse, endüstri toplulaşma oranlarında herhangi ciddi bir değişiklik olmayacak ve firma büyüklük dağılımları da ciddi bir değişikliğe uğramayacaktır.

İlaçta fiyat serbestisi tanıyan kararnamenin endüstri toplulaşması ve firma eşitlik dağılımlarını ne şekilde etkilediği, IMS verilerine dayanılarak 1982-1987 dönemi için incelenmiştir. İncelemeye temel teşkil eden toplulaşma ve firma eşitliği ölçütleri, sırasıyla, **Herfindahl-Hirschman Endeksi**, **Entropy** ve **Uyarlanmış Entropy Endeksleri**, **Varyasyon Katsayısı** ve **Gini Katsayısı**dır. Bu özet istatistikleri kısaca açıklamak gerekir.⁶

Herfindahl-Hirschman Endeksi (H-Endeksi), bir piyasadaki tüm firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamına eşit olup, tekel durumunda 1, tam rekabet durumunda 0 ve ara durumlarda ise

0 ile 1 arasında herhangi bir değer alır. Formüle edersek.

$$H\text{-Endeksi} = \sum Si^2$$

$Si = i\text{-firmasının piyasa payı } (i = 1, \dots, n)$

Entropy Endeksi (E), bir başka mutlak toplulaşma ölçütü olup, aşağıdaki formül ile hesaplanır

$$E = \sum Si \cdot 1/n(1/Si)$$

Uyarlanmış Entropy Endeksi ise, yukarıdaki endeksi 1 ve 0 değerleri arasında değişen değerlere dönüştürmek için kullanılır ve $E/1n(n)$ formülü ile hesaplanır ($n = \text{piyasadaki toplam firma sayısı}$).

Firma büyüklüğü eşitsizliği ise, Varyasyon Katsayısı ve Gini Katsayısı ile hesaplanır. Varyasyon katsayısı, standart sapmanın ortalama firma büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilir. Tüm firmaların eşit büyüklükte olmaları durumunda 1 değeri alır ve bu değerden uzaklaştıkça firma eşitsizliğinin fazla olduğu anlaşılr. Son olarak, Gini Katsayısı bir başka eşitsizlik dağılımı ölçütü olup, Lorenz eğrisi yardımı ile ölçülür. Tam rekabet durumunda, firma büyüklükleri birbirlerine yaklaşık olarak eşit olacağından, bu durumda Gini katsayısı 0 değeri alır. Tekel durumunda ise Gini katsayısı değeri 1'dir. Bu iki değer arasında Gini katsayısı ne denli büyük olursa, firmalar arasında büyüklük-eşitsizliği o denli fazla olacaktır.

2. Çalışmanın Bulguları

Türkiye ilaç endüstrisi için hesaplanan özet istatistikler, Tablo 1'de verilmiştir. Tablodaki 1984 değerleri, 1984 Aralık ayına kadarki oniki aylık dönem kapsamaktadır. Bu verilerin incelenmesi şu sonuçları vermiştir. Bir kez, 1984 öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldıklarında, toplulaşma oranlarında herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir. Hem H-Endeksi ve hem de Uyarlanmış Entropy değerleri, toplulaşmanın ilginç bir şekilde dönem içinde hemen hemen hiç değişmediğini göstermektedirler.⁷ Bu gözlem, Şekil 1 ve Şekil 2'de daha net ve açık olarak izlenebilir. Mutlak toplulaşma oranlarının incelenmesinden çıkan so-

nuç, ilaç fiyatlarının serbest bırakılmasının, endüstri toplulaşmasını azaltıcı bir etki yapmadığıdır.

Tablo 1
Türkiye İlaç Endüstrisinde Mutlak Toplulaşma ve Firma-Büyüklüğü Eşitsizliği Ölçütleri, 1982-1987

	Yıllar					
	1982	1983	1984	1985	1986	1987
H-Endeksi	0.054869	0.055089	0.055365	0.057258	0.056187	0.054863
Entropy (E)	3.319201	3.301223	3.295987	3.261408	3.282555	3.314044
$E/1n(n)$	0.674637	0.678212	0.668929	0.661911	0.664264	0.669671
Varyasyon Katsayısı	2.552945	2.482307	2.576854	2.627063	2.620383	2.595320
Gini Katsayısı	0.030	0.830	0.850	0.849	0.845	0.846

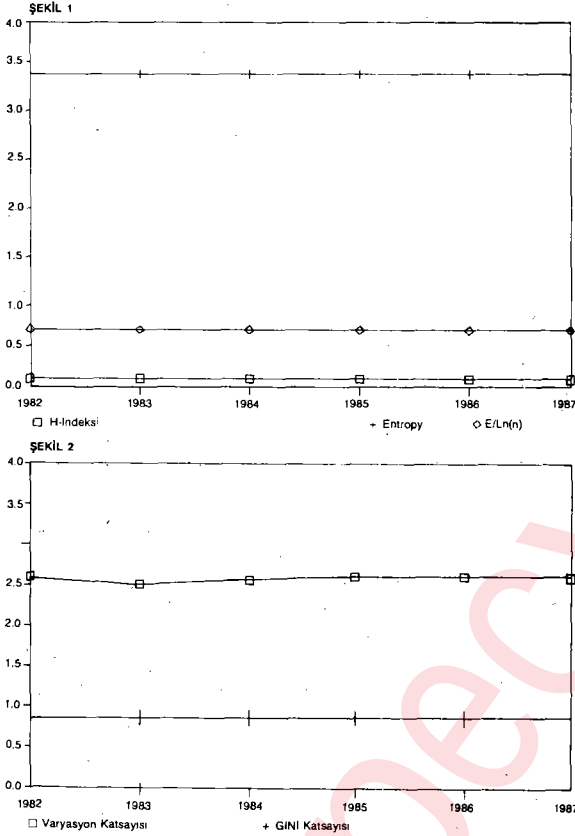
Kaynak: IMS verilerinden hesaplanmıştır. 1987 rakamları, ilk altı ay için kümülatif değerlerden hesaplanmıştır.

Öte yandan, firma-büyüklüğü eşitsizlik dağılımı istatistikleri de firma eşitsizliğinin ciddi boyutlarda olduğu ve yeni fiyat kararnamesinden bu yana firma eşitsizliğinde herhangi bir düzelme olmadığını göstermektedir. Hem varyasyon katsayıları 1 (bir) değerinden oldukça farklı ve hem de Gini katsayısı değerleri oldukça yüksektirler. Özellikle Gini değerlerinin neredeyse 1'e yakın değerler göstermeleri, firma eşitsizliğinin son derece ciddi boyutlarda olduğu ve ilaç fiyat serbestisinin bu eşitsizliği giderici gözlenebilir herhangi bir etki yapmadığı sonucuna ulaştırmaktadır.

3. Sonuç

Yukarıdaki bulgular ışığında ve mutlak toplulaşma ve firma büyüklüğü eşitsizlik istatistiklerine dayanarak, yeni ilaç fiyat kararnamesinin yaratmış olduğu filli serbest fiyat ortamının, rekabeti artırıcı yönde beklenen sonuçları vermediğini açık olarak söyleyebiliriz. Serbest fiyat ortamı ne büyük firmaların piyasa hakimiyetini azaltabilmiş, ne de küçük firmaların fiyat kırma yolu ile piyasadaki paylarını artırmalarına olanak tanımıştır. Piyasa yapıları, fiyatların hükümet denetiminde olduğu yıllara kıyasla herhangi bir ciddi iyileşme göstermemiş ve firmalar arasındaki eşitsizlik dağılımında herhangi bir düzelme olmamış

tır. Sonuç olarak, ilaç fiyatlarının serbest bırakılması, beklenenin aksine fiyat-rekabetini artırıcı bir etki yapmamıştır.

Ancak bu sonuç hiç de beklenmeyen bir sonuç değildir. Zira, ilaç endüstrisinde talebin yapısı ve ürünün niteliği, bu endüstride fiyat-dışı rekabetin hakim rekabet biçimi olması sonucunu doğurmaktadır. İlaç talebinin esnekliğinin son derece düşük olması ve ilaçların 'marka' adları altında pazarlanmakta olmaları, bir yandan satış gelirlerini fiyat düşürerek artırmayı olanaksız ve bu nedenle gereksiz kılmakta, diğer yandan ise marka imajı yaratma gerekliliği, yüksek reklam ve tanıtım harcamalarına yolaçmaktadır. Bu da, yukarıda değinildiği gibi, büyük firmaların piyasa hakimiyetini pekiştirmekte ve küçük firmalara yaşa-

ma olanağı tanımamaktadır. Sonuçta, 'markalı-ilaç' sistemine dayanıldığı sürece fiyat serbestisinin fiyat rekabeti getireceği hiçbir zaman beklenmemelidir. Çalışmamızın bulguları, bu yargının doğruluğunu somut olarak kanıtlamaktadır.

NOTLAR

- 1 İlaç fiyatlarını düzenleyen kararnamelerden ilki 30.12.1987 tarihli ve 6/9311 sayılı kararnamedir. Bu kararname, 29.3.1972 tarihinde, 7/4729 sayılı kararname ile değıştirilmiştir. Bu kararnameye göre, ilaç fiyatlarını Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, ham ve yardımcı madde, işçilik giderleri, dolaylı giderler ve ambalaj masraflarına dayanarak belirleme yetkisine sahipti.
- 2 28.12.1984 tarihli ve 84/8845 sayılı yeni fiyat kararnamesi, bakanlığın fiyat belirleme görevini fiilen ortadan kaldırmış ve bu yönde asıl belirleyici rolü, sanayiye aktarmıştır.
- 3 Fiyat-dışı rekabet yöntemleri, özellikle tüketici fiyatlarını artırma ve kaynak israfına yolaçmaları nedeniyle, genelde refahı olumsuz yönde etkiledikleri kabul edilmektedir. Bu konuda bkz. Greer (1979); Jenkins (1984). Ayrıca, ilaç endüstrisinde, fiyat-dışı rekabet yöntemlerinin özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha ciddi olumsuz sonuçları olduğu öne sürülmektedir. Bu konuda da bkz. UNCTAD (1979); Chudnovsky (1979); Patel (1979); UNCTAD (1981).
- 4 Bkz. Kırım, 1987/a.
- 5 Bu konuda bkz. Bain (1956); Comanor and Wilson (1974).
- 6 Bu farklı toplulaşma ve firma eşitsizliği endekslerinin geniş bir tartışmasını Clarke (1985) ve Currey and George (1983)'te bulabilirsiniz.
- 7 Oysa 1972-1983 yılları arasında, Türkiye ilaç endüstrisinde endüstriyel toplulaşma oranları oldukça ciddi artışlar kaydetmiştir. Bkz. Kırım, 1987/b.

KAYNAKLAR

- Bain, J.S. (1956)-*Barriers to New Competition*. Cambridge, Mas.: Harvard University Press.
- Chudnovsky, D. (1979)- "Foreign Trademarks in Developing Countries", *World Development*, vol. 7, 663-682.
- Clarke, R. (1985)- *Industrial Economics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Comanor, W.S. and Wilson, T.A. (1974)- *Advertising and Market Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Currey, B. and George K.D. (1983)- "Industrial Concentration: A Survey", *Journal of Industrial Economics*, 31, 203-55.
- Greer, D. (1979)- "The Economic Benefits and Costs of Trademarks: Lessons for Developing Countries", *World Development*, vol. 7, pp. 683-704.
- Jenkins, R. (1984)- "Transnational Corporations and Third World Consumption: Implication for Competitive Strate-

gies", University of East Anglia, **School of Development Studies Discussion Papers**, no. 165, Norwich.

Kırım, A.S. (1987/a)- "Uluslararası İlaç Endüstrisinin Ekonomisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, vol.14, no.2.

Kırım, A.S. (1987/b)- "The Structure of the Turkish Pharmaceutical Industry", **Yapı Kredi Economic Review**, vol.1, no.3, May.

Patel, S. (1979)- "Trademarks and the Third World", **World**

Development, vol.7, pp.653-662.

UNCTAD (1979)- **The Role of Trademarks in Developing Countries**. TD/B/C.6/AC.3/Rev.1/UNCTAD.

UNCTAD (1981)- **Examination of the Economic, Commercial, and Developmental Aspects of Industrial Property in the Transfer of Technology to Developing Countries: Review of Recent Trends in Patents in Developing Countries**. TD/B/C.6/AC.5/4, UNCTAD, Geneva.

peçya

Türk İmalât Sanayiinde Yoğunlaşma Düzeyi ve Bu Düzeyi Belirleyen Faktörler

Meral Sarıkaya ÖZHAN

Dr. Sarıkaya, Gazi Üniversitesi İktisadî ve
İdarî Bilimler Fakültesi'nde
araştırma görevlisidir.

Bu çalışmada Türk imalat sanayiinde yoğunlaşmanın ulaştığı düzey ve bu düzeyi belirleyen başlıca ekonomik faktörler araştırılmaktadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş olarak ayrılan Birinci Bölümde piyasa yapısı ve yoğunlaşma ile ilgili kavramsal açıklamalar ve tanımlar yer almaktadır. İkinci Bölümde Türkiye imalat sanayiinde yoğunlaşmanın ulaştığı düzey ölçülmektedir. Üçüncü Bölümde yüksek yoğunlaşma düzeylerinin nedenleri üzerinde durulmakta ve Dördüncü bölümde çalışmada ulaşılan sonuçlar özetlenmektedir.

1. Giriş

Yoğunlaşma sanayi organizasyonu alanında ürün farklılaştırması ve piyasaya giriş engelleri gibi yapısal unsurlar arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Piyasa yapısı piyasada varolan veya yeni girecek olan alıcı ve satıcıların sayısı ve birbirleri ile göreceli ilişkilerini yansıtan bir kavramdır. Yoğunlaşma kavramı bu çerçevede ekonominin tümünün veya belli bir sanayi dalının az sayıda ve belirli büyüklükte firmalar tarafından kontrol derecesini gösterir. Daha özel olarak piyasa yoğunlaşması, belli bir sanayi dalındaki yani aynı ürünü üreten firmaların yer aldığı faaliyet alanındaki büyük firmaların egemenlik derecesini ifade eden bir kavramdır. Böylece yoğunlaşma ekonominin tümü veya belli bir sanayi dalındaki tekelleşme gücünün ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Ekonomik teoride yoğunlaşma olgusunun oturabileceği çerçeve tam rekabet ve tekel piyasası türleri arasında kalan diğer piyasa türleri için geliştirilmiş alandır. Bu piyasa türleri tekelleri rekabet veya oligopoldür. Her iki piyasa türü için ulaşılabilecek uzun dönem denge halleri pek az bir olasılıkla ortaya çıkacak tam rekabet benzeri çözümler ç. şında genel olarak tekel benzeri sonuçlar vermektedir. Bu sonuçlar tam rekabete göre yüksek fiyat ve düşük üretimi ifade eden artık kapasite teoremi (excess capacity theorem) ile açıklanmaktadır.

Bu teorem gereğince yoğunlaşmış sanayilerde firmalar ulaşabilecekleri en düşük maliyetle üretim yapmadıkları için yoğunlaşma düzeyi yükseldikçe eksik kapasite payının yükseleceği ve üretimde etkinliğin azalacağı kabul edilmektedir. Öte yandan yoğunlaşma ile karlılık arasındaki ilişkiyi araştıran birçok uygulamalı çalışma yoğunlaşmış sanayilerde normal-üstü kârların varlığını göstermektedir. Nitekim Türk imalat sanayinde yoğunlaşma kârlılık ilişkisini araştıran bazı çalışmalar da¹ bu sonuçları destekler niteliktedir. Ancak Türk ekonomisinde yoğunlaşmanın verimlilik, fiyatlar ve kârlar gibi ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar son derece sınırlıdır. Gerçekte yoğunlaşmanın ekonomik ve sosyal alanda olumlu ve olumsuz tüm sonuçları araştırılmadıkça hangi koşul ve ölçülerde yoğunlaşma düzeyinin kabul edileceği hangi noktada antitekel politikalarla yoğunlaşma artışına müdahale edilmesi gerektiği ortaya konamayacaktır.

Ekonomik teorideki bu genel öngörüler yanında çoğu az gelişmiş ülke sanayilerinde ve bu arada türk imalat sanayinde gözlenen bazı ortak yapısal özellikler dikkati çekmektedir. Bunlar iki noktada özetlenebilir. Birincisi birçok az gelişmiş ülke sanayinde beliren ve modern ve geleneksel kesimden oluşan ikili yapı Türk imalat sanayinde de mevcuttur. Bu iki yapı arasında ayrıca orta derecede modernleşmiş bir kesimin varlığı da gözlenmektedir. Daha modern olarak nitelendirilebilecek iki kesim, görece olarak daha ileri teknolojiler kullanan ve genellikle kentsel alanlarda kurulmuş sanayilerden oluşur. Buna karşılık küçük girişimlerden oluşan geleneksel kesim görece olarak geri teknolojiler kullanır ve daha çok kırsal alanlarda kurulmuştur. Bu son kesimin başlıca özellikleri küçük ölçekli girişimler, piyasaya giriş kolaylıkları, emek-yoğun teknolojiler ve aile mülkiyeti olarak özetlenebilir. Küçük girişimlerin imalat sanayi üretimindeki yerleri az gelişmiş ülkeler arasında da farklılıklar göstermektedir. Türk imalat sanayiinde DİE'nin sınıflamasına uygun olarak 25 kişiden daha az işçi çalıştıran işyerleri küçük sanayi tanımına girmektedir. Bu küçük gi-

rişimlerin imalat sanayi toplam üretimindeki payları 1983 ve 1985 verileriyle yüzde 5'i, katma değer olarak da yüzde 3'ü aşmamaktadır. Bu oranlara bakılarak küçük sanayinin Türk imalat sanayinde görece öneminin düşük olduğu öne sürülebilir.

İkinci sorun az gelişmiş ülke imalat sanayilerinde orta ve büyük ölçekli firmaların mülkiyet özellikleri ile ilgilidir. Büyük ölçekli özel girişim firmaları genellikle çok ürünlü, çok piyasalı veya ana bir firma ya da gruba bağlı olarak faaliyet gösterirler. Bu tür organizasyonların varlığı bir firmanın görece büyüklüğünün sadece belli bir piyasadaki veri bir malın satışı veya üretimi ile sınırlı kalamayacağını, onun genel büyüklüğüne bağlı bir yoğunlaşma biçimini yansıtacağını gösterir. Bu çalışmada DİE'nin işyeri yani fabrika bazında topladığı verilerle yoğunlaşma düzeyleri saptanmıştır. Firma düzeyinde bilgi sağlamak mümkün olmamıştır. Ancak firma düzeyinde bilgiler bile banka ve holdinglerin denetimindeki sanayi gruplarının varlığını yansıtamayacağı için sorunun bu yönü yoğunlaşmanın gerçek düzeylerinin saptanmasında önemli bir engel oluşturmaya devam etmektedir.

2. İmalât Sanayi Yoğunlaşmasının Ulaştığı Düzey

Sanayi ekonomisi alanında yoğunlaşma düzeyinin ölçülmesinde çok çeşitli indeksler geliştirilmiştir. Bu indekslerle ölçümde genellikle sanayinin üretimi, satışları, yaratılan katma değer, istihdam ve sabit sermaye gibi değişkenler kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yoğunlaşma indeksi yoğunlaşma oranları olmuştur. Yoğunlaşma oranları kabaca ele alınan değişkenin toplam değerleri içinde belirli sayıda firmaların kümülatif payları olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada benzeri çalışmalarla olduğu gibi 4-firma ve 8-firma yoğunlaşma oranları kullanılmıştır. Yoğunlaşma oranlarının saptanmasında esas alınan değişken pazar paylarını doğrudan yansıttığı varsayılan satışlardır.

Türk imalat sanayiinde yoğunlaşma oranlarının saptanmasında DİE'nin uluslararası standart ik-tisadi faaliyet kolları sınıflandırmasında dört ba-samaklı sanayi gruplarına ait satış değerleri kul-lanılmıştır. 1983 yılı için 84, 1985 yılı için 82 dört basamaklı sanayi gruplarında 4-firma ve 8-firma yoğunlaşma oranları saptanmıştır. 1985 yılı veri-leriyle hesaplanan yoğunlaşma oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Tablo 1). Bu oranlar 1983 yılı oranlarıyla karşılaştırıldığında yoğunlaşma dü-zeyinin belli ölçüde arttığı gözlenmektedir. 1983 yılı için 4-firma yoğunlaşma oranı ortalama olarak yüzde 58, 8-firma yoğunlaşma oranı yüz-de 71'dir. Aynı oranlar 1985 yılında 4-firma için yüzde 61, 8-firma için yüzde 72 olarak bulunmuş-tur. Her iki yıla ait oranlar uluslararası düzeyde yoğunlaşma için kritik oran olarak kabul edilen YO4 yüzde 50 ve YO8 yüzde 70'in üzerindedir. Uluslararası bir karşılaştırma yapmak için 4-firma yoğunlaşma oranlarına göre sanayiler gruplandırıldığında 1985 yılı için yüzde 70'in üzerinde yo-ğunlaşmış sanayiler Türk imalat sanayiinde top-lam sanayilerin yüzde 35'ini oluştururken aynı yo-ğunlaşma düzeyindeki sanayiler ABD'deki sana-yilerin 1972 rakamlarıyla yüzde 10'unu oluşturmaktadır.

Bir başka sınıflamaya göre 4-firma yoğunlaş-ma oranları yüzde 30'un altında olan sanayiler yo-ğunlaşmamış, yüzde 30 ile yüzde 70 arasında olan sanayiler orta derecede yoğunlaşmış, yüz-de 70'in üzerinde olan sanayiler ise yoğunlaşmış sanayi olarak kabul edilmektedir. Buna göre 1985 yılı rakamlarıyla 82 sanayi grubu için yoğunlaş-mamış sanayi grubunda 16, orta derecede yoğun-laşmış sanayi grubunda 38, yoğunlaşmış sanayi grubunda ise 29 sanayi yer almaktadır.

3. Türk İmalât Sanayiinde Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler

Sanayide yoğunlaşma olgusuna neden olan faktörler teorik düzeyde, ölçek ekonomileri, bir-leşmeler, başlangıç sermaye gereği, ürün farklı-laştırmasının bir göstergesi olarak reklamlar, sa-

nayinin büyüme hızı, kamu politikası ve tesadüfi değişkenler olarak sıralanmaktadır. Konu ile ilgili uygulamalı çalışmalarda yoğunlaşmanın ulaştığı düzeyi belirleyen faktörler genellikle çoklu regres-yon modelleri ile saptanmaktadır.

Bu çalışmada yoğunlaşma düzeyini belirleyen faktörler yoğunlaşma oranlarının bağımlı değiş-ken olarak yer aldığı ve sekiz bağımsız değişken içeren çoklu regresyon modelleri ile analiz edil-mektedir. Bağımsız değişkenler: (1) ölçek ekono-mileri (2) mutlak sermaye gereği, (3) kredi kulla-nım oranı, (4) reklam harcamaları, (5) piyasa ta-lebinin artış hızı, (6) ihracat (7) ithalat, (8) Kamu-özel mülkiyet ayrımı olmuştur.

Regresyon modellerinde bağımlı değişken ola-rak 4-firma ve 8-firma yoğunlaşma oranları kulla-nılmıştır. Bu oranlar sırasıyla firmalar satış değer-lerine göre en büyüktan en küçüğe göre sıralan-dıktan sonra en büyük ilk dört veya en büyük ilk sekiz firmanın toplam satışlarının ilgili sektörün toplam satışlarına oranlanması ile bulunmuştur. Burada tekrar belirtilmesi gerekli bir nokta araş-tırmada kullanılan firma kavramının DİE'nin işyeri (fabrika) kavramına karşı geldiği ve bu nedenle gerçek anlamda firma kavramından farklı olduğu-dur.

Analizlerde kullanılan bağımsız değişkenler aşağıda sırasıyla tanıtılmaktadır.

1. Ölçek ekonomileri: Ölçek ekonomileri gö-reli olarak büyük ölçeklerde üretilen ürünün birim ma-liyetlerinde azalma olarak tanımlanır. Böylece en düşük ortalama maliyetle üretim miktarını gerçek-leştirecek kapasite optimum kapasite veya mini-mum etkin ölçek olarak kabul edilir. Bu ölçekte üretimin piyasa yoğunlaşmasına katkısının iki şe-kilde olacağı beklenir. Birincisi büyük ölçekli üre-timin kendi başına önemli bir giriş engeli oluşturma-sı, diğeri ise minimum etkin ölçeğin sanayinin toplam arzına oranıdır. Bu etkiler piyasada az sa-yıda optimal ölçekte tesisin kurulmasına yol aç-a-rak yoğunlaşmayı artırıcı bir rol oynamaktadır. An-cak tek bir fabrikanın veya entegre bir tesisin bü-yümesinden kaynaklanan yoğunlaşma artışı tek-nolojik bir gereklilik ve bu nedenle

**Yeni Hedefimiz...
Farklı Bilincimiz...**

GEÇMİŞTEN KOPMADAN GELECEĞE UZANMAK.

Herşey sizin için. Tasarruf sahibi, sanayicisiyle,
gençleri, emeklisiyle, ithalatçısı, ihracatçısıyla,
işçi, memur, esnafıyla Türk insanı için.
Türkiye'miz değişiyor... Gelişiyor... Bankamız da.

Vakıflar Bankası...	Vakıflar Bankası...
Köklü banka...	Her alanda geliştirdiği
Şimdi yepyeni	girişimleriyle,
bir hizmet anlayışının,	yeni bilinciyle,
girişimci bankası...	Türkiye'ye sevginin,
Hizmette güler yüz,	saygının bankası.
sürat... Paraya değil,	Vakıflar'dan
paradan önce,	daha fazlasını isteyin.
insana saygının bankası...	Vakıflar Bankası hazır.

Vakıflar Bank

Türkiye Vakıflar Bankası

Türkiye'nin
en Modern Çift Cam Sistemi

ISİcam®

“Az ödeyin... Çok ısının!”

Cam Pazarlama A.Ş.

Buyükdere Caddesi, Beytem Han Kat: 4-8 Şişli/İstanbul
Tel: 146 11 30 (6 hat) - 147 48 58

Tablo: 1 Yoğunlaşma Oranları (1985)

Dört-Basamaklı Sanayi Grupları	YO1	YO2	YO4	YO8
3111 Mezbaha Ürünleri S.	0.09	0.17	0.30	0.51
3112 Süt Ürünleri S.	0.26	0.36	0.48	0.63
3113 Sebze ve Meyve İşleme S.	0.09	0.16	0.29	0.45
3114 Su Ürünleri İşleme S.	0.47	0.70	0.92	0.92
3115 Bitkisel ve Hayvansal Yağlar S.	0.21	0.30	0.41	0.53
3116 Un ve Unlu Ürünler Üretimi S.	0.03	0.06	0.11	0.18
3117 İşlenmiş Unlu Ürünler S.	0.23	0.34	0.53	0.73
3118 Şeker Fabrikaları S.	0.11	0.22	0.37	0.61
3119 Şekerleme-Kakao Çukolata S.	0.24	0.37	0.52	0.70
3121 Diğer Gıda Maddeleri S.	0.20	0.27	0.37	0.49
3122 Hayvan Yemleri S.	0.6	0.10	0.17	0.28
3131 Damıtık Alkollü İçkiler S.	0.48	0.78	0.93	1.00
3132 Şarap S.	0.39	0.49	0.64	0.82
3133 Malt ve Bira S.	0.31	0.41	0.70	0.97
3134 Alkolsüz İçkiler, Gazlandırılmış Meyve Suları ve Mamba Suları S.	0.12	0.21	0.36	0.58
3140 Tütün S.	0.33	0.51	0.73	0.83
3211 Dokuma ve Giyim Eşyası Üretimi S.	0.03	0.06	0.11	0.19
3212 Giyim Dışında Kalan Hazır Dokuma S. Üretim Maddeleri S.	0.25	0.38	0.53	0.71
3213 Örme S.	0.04	0.08	0.15	0.26
3214 Her Türü Halı ve Kilim S.	0.28	0.40	0.64	0.86
3215 Halat, İp, Sicim, Urgan Üretimi S.	0.41	0.69	0.91	1.00
3219 Diğer Dokuma S.	0.82	0.87	0.92	0.98
3221 Deri Giyim Eşyası S.	0.10	0.16	0.28	0.46
3222 Tabii Deri ve Kürk Dışında Kalan Hazır Giyim S.	0.60	0.12	0.19	0.29
3231 Deri İşleme S.	0.06	0.12	0.21	0.37
3233 Deri Eşya S.	0.36	0.72	0.90	1.00
3240 Ayakkabı S.	0.32	0.44	0.54	0.70
3311 Ağaç ve Mantar Ürünleri S.	0.04	0.09	0.17	0.31
3312 Ambalaj S.	0.21	0.41	0.70	1.00
3319 Diğer Ağaç ve Mantar Ürünleri S.	0.43	0.71	0.97	1.00
3320 Ağaç Mobilya Mefruşat S.	0.52	0.61	0.72	0.81
3411 Selüloz, Kâğıt, Karton S. Üretim Maddeleri S.	0.19	0.36	0.59	0.82
3412 Kâğıt ve Karton Ambalaj Mad. S.	0.14	0.24	0.43	0.65
3419 Diğer Selüloz ve Kâğıt Karton Ürünleri S.	0.17	0.34	0.49	0.74
3421 Basım-Yayın ve Bunlara Bağlı S.	0.11	0.20	0.34	0.50
3511 Ana Kimyasal Maddeler S.	0.17	0.28	0.43	0.64
3512 Kimyasal Gübre ve Tarımsal İlaçlar S.	0.16	0.28	0.48	0.82
3513 Sentetik Reçineler Plastikler, Lifler S.	0.33	0.59	0.90	0.96
3521 Boya Vernik Lâk S.	0.25	0.49	0.72	0.81
3522 İlaç S.	0.16	0.25	0.41	0.60
3523 Sabun, Temizleyici Maddeler S.	0.28	0.56	0.72	0.84
3529 Diğer Kimyasal Ürünler S.	0.17	0.33	0.51	0.71
3530 Petrol Rafinerileri S.	0.53	0.78	1.00	1.00

Dört-Basamaklı Sanayi Grupları	YO1	YO2	YO4	YO8
3541 Petrol ve Kömür Türevleri S.	0.49	0.75	1.00	1.00
3542 Kok Kömürü ve Briket Üretimi S.	0.55	1.00	1.00	1.00
3543 Madeni Yağlar ve Ürünler S.	0.34	0.58	0.91	0.99
3544 LPG Dolum İşlemleri S.	0.37	0.64	0.78	0.94
3551 Tekerek İç ve Dış Lastiği Yapım S.	0.44	0.74	0.99	1.00
3559 Diğer Lastik Ürünler S.	0.25	0.31	0.42	0.55
3560 Diğer Plastik Ürünler S.	0.08	0.16	0.26	0.37
3610 Çanak, Çömlek, Çini ve Porselen S.	0.27	0.42	0.59	0.80
3620 Cam ve Cam Ürünleri S.	0.18	0.33	0.63	0.84
3691 Pişmiş Kilden Yapı Gereçleri S.	0.10	0.17	0.28	0.81
3692 Çimento, Kireç ve Alçı S.	0.08	0.15	0.27	0.43
3699 Diğer Yapı Malzemeleri S.	0.09	0.17	0.32	0.49
3710 Demir-Çelik Metal Ana S.	0.21	0.32	0.44	0.60
3720 Demir-Çelik Dışında Metal Ana S.	0.19	0.36	0.53	0.72
3811 Her Türü Bıçak Hırdavat S.	0.07	0.13	0.24	0.40
3812 Metal Mobilya Donatım S.	0.51	0.57	0.68	0.78
3813 Metal Yapı Malzemeleri S.	0.25	0.35	0.45	0.60
3819 Diğer Metal Eşya S.	0.12	0.17	0.28	0.41
3821 İçten Yanmalı Motorlar ve Türbünler S.	0.36	0.62	0.89	1.00
3822 Tarımsal Makine ve Gereçlerin Yapım ve Onarımı S.	0.39	0.66	0.83	0.89
3823 Metal ve Metal Dışı Makinelerin İşleyen Makinelerin Yapımı S.	0.27	0.48	0.58	0.74
3824 Özel Endüstri Makinaları S.	0.08	0.16	0.29	0.50
3825 Bilgi İşlem, Büro, Muhasebe, Hesap Mak. S.	0.45	0.61	0.84	1.00
3829 Diğer Makine ve Gereçler S.	0.28	0.43	0.61	0.71
3831 Elektrik Sanayi Makine ve Cihazları S.	0.21	0.32	0.49	0.68
3832 Radyo, Televizyon, Haberleşme Aletleri S.	0.22	0.37	0.59	0.84
3833 Elektrikli Ev Eşyaları S.	0.20	0.35	0.55	0.75
3839 Diğer Elektrikli Mak. ve Aletler S.	0.14	0.25	0.37	0.50
3841 Deniz Taşıtları Yapım ve Onarım S.	0.32	0.54	0.79	0.94
3842 Demiryolları Ulaşım Araçları Yapım ve Onarımı S.	0.42	0.75	1.00	1.00
3843 Motorlu Kara Taşıt Ulaşım Araçları Yapım ve Onarımı S.	0.11	0.22	0.40	0.64
3844 Motorsiklet ve Bisiklet Yapım ve Onarımı S.	0.38	0.68	1.00	1.00
3849 Diğer Taşıt Araçları S.	0.69	1.00	1.00	1.00
3851 Mesleki ve Bilimsel Aletler Yapım S.	0.27	0.45	0.62	0.84
3852 Fotoğrafçılık ve Optik Eşya Üretimi S.	0.42	0.61	0.85	1.00
3853 Saat S.	0.37	0.68	1.00	1.00
3854 Diğer İmalat S.	0.32	0.55	0.81	1.00
3901 Kuyumculuk ve Benzeri Üretim S.	0.30	0.50	0.75	1.00
3909 Diğer İmalat S.	0.34	0.56	0.63	0.72

Tablodaki YO1 bir firma, YO2 iki firma, YO4 dört firma, YO8 sekiz firma yoğunlaşma oranlarını göstermektedir.

ekonomik hayatın vazgeçilmez bir gerçeği olarak kabul edilmektedir. Oysa firma başına düşen fabrika sayısındaki artıştan kaynaklanan yoğunlaşma artışı teknolojik gereklerle açıklanamayan bir mülkiyet yoğunlaşması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada ölçek ekonomileri DİE verilerinde 4-basamaklı sanayiler için verilen çıktı değerlerine bağlı olarak tanımlanmıştır. Bu değerlerin ilgili sanayi dalındaki firma sayısına bölünmesi ile bulunacak ortalama üretim değerleri ölçek ekonomilerinin bir göstergesi olarak alınabirdi. Ancak böyle bir tanım piyasa payları çok düşük işletmelerin de hesaba katılmasını gerektirdiği için ölçek ekonomilerinin öneminin düşük tahmin edilmesine yol açacaktır. Bu sakıncayı önlemek için, büyük işyerlerinin ortalama üretimi ölçek ekonomilerinin pratik karşılığı olarak kabul edilmiştir. Buna göre örneğin, yoğunlaşma oranının 1 olduğu sanayilerde ortalama ölçek büyüklüğü bu sanayiye ait çıktı değeridir. Bunun gibi 4-firma yoğunlaşma oranı yüzde 50'nin üzerinde ise o sanayideki ortalama ölçeğin değeri en büyük dört firmanın ortalama üretimi olmaktadır. Görüldüğü gibi ölçek büyüklüğünün belirlenmesinde her sanayideki firmaların büyüklük dağılımına uygun olarak farklı bir yol izlenmiştir. Böyle bir yol izlenmesinin gerisinde yatan teorik varsayım ise ölçek büyüklüğünün bir giriş engeli yarattığı kabul edildiğinde, küçük firmaların değil büyük firmaların ortalama ölçeğinin kriter alınmasının daha doğru olacağı düşüncesidir.

2. Mutlak Sermaye Gereği: Mutlak sermaye gereği optimal ölçekte bir işletme için gerekli sabit sermaye yatırımları olarak tanımlanmakta ve ekonomik teoride önemli bir giriş engeli olarak kabul edilmektedir. Ancak sermaye değerlendirme kriterlerindeki farklılık nedeniyle pratikte ortalama etkin ölçekte bir işletme için gerekli sermaye miktarını belirlemek güç olmaktadır. Bu güçlük karşısında çalışmada DİE'nin dört basamaklı sanayiler için verdiği sabit varlıklar sermaye büyüklüğünü temsil eden değişkenler olarak kullanılmıştır. Ortalama sermaye büyüklüğünün hesap-

lanmasında ortalama ölçek büyüklüğünün hesaplanmasına benzer bir yol izlenmiştir. Ortalama büyüklükte bir işletmenin toplam üretim içindeki yüzde payı toplam sabit varlıklar içindeki yüzde payı ile aynı varsayılmıştır. Bu varsayımın dayandığı mantık firma ölçeği ile sermaye büyüklüğünün oransal olduğu düşüncesidir. Ayrıca sektörler arasındaki sermaye verimliliği farkını yansıtmak amacıyla mutlak sermaye büyüklüğü yerine ortalama sermaye büyüklüğü ortalama ölçek büyüklüğüne bölünerek bulunan sermaye/hasıla oranları kullanılmıştır.

3. Kredi kullanım oranı: Kamu kaynaklarından sağlanan krediler sanayide faaliyet gösteren firmalar için sermaye gereğinin bir diğer tamamlayıcı unsurudur. Kamu politikasının yoğunlaşma düzeyi üzerindeki etkilerini yakalamanın en uygun yollarından birisi kredi kullanma olanaklarının sanayiler arasındaki dağılımında kamunun rolü ile ilgilidir. Kamu kredi olanaklarını dağıtıırken eğer büyük firmaları kayırcı bir tutum izliyorsa, bu olgu yeni girecek firmalar için önemli bir giriş engeli oluşturacaktır. Türkiye'de sermayenin sınırlı olduğu gerçeği göz önüne alınacak olursa, kredi kullanım oranının yoğunlaşmayı açıklamaya çalışan bir modelin ihmal edilmemesi gerekli bir açıklayıcı değişkeni olması gerekir. Bu amaçla DİE verilerinden sağlanan 4-basamaklı sanayiler için uzun, orta ve kısa vadeli kredilerden oluşan toplam kredilerin öz sermaye ve toplam kredilerden oluşan pasifler toplamına oranı, kredi kullanım oranı olarak alınmıştır.

4. Piyasa Talebinin Büyüme Hızı: Ürün piyasalarında gerçekleşen büyüme hızları sanayiye giriş kolaylığını belirleyen önemli bir değişkendir. Sanayinin büyüme hızı ne kadar yüksekse diğer koşullar aynı kaldığında yeni firmaların ilgili sanayiye girişi o kadar kolaylaşacaktır. Ancak firmalar için önemli olan cari yılda gerçekleşen büyüme oranlarındandır. Bu alandaki beklentiler ise daha çok geçmiş yıllarda gerçekleşen büyüme hızlarına bağlı olarak oluşur. Bu çalışmada sektörel taleplerin son üç yılda gerçekleşen büyüme hız-

ları, piyasa talebinin beklenen büyüme hızı olarak kabul edilmiştir. Bu değişkenin veri kaynağı DPT Yıllık Programları olmuştur. DİE'nin 4-basamaklı sanayi gruplandırması DPT yayınlarındaki sınıflamaya karşı gelmediği için DPT'nin mal esasına dayalı talep artış oranları 4-basamaklı sanayilere göre toplulaştırılarak kullanılmıştır.

5. Reklam Harcamaları: Reklam harcamaları mal farklılığı yaratmak ve tüketici zihninde yer almak için firmaların yaptıkları bir tür fiziksel olmayan yatırımdır. Reklam harcamaları ile yoğunlaşma arasındaki ilişki iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır. İlk olarak reklam harcamaları reel ve parasal ölçek ekonomileri yaratmaktadır. Reklamcılığın ancak büyük üretim düzeylerinde ortaya çıkan minimum etkin bir ölçeği olduğu ve reklamlar aracılığı ile sağlanacak en iyi sonuçların ancak bu ölçek düzeyinde gerçekleşeceği kabul edilmektedir. Öte yandan reklamcılığın marka bağımlılığı yaratarak, mevcut firmalardan potansiyel giricilere talep kaydırmakta önemli bir giriş engeli yarattığı da bilinmektedir. Kurulu firmalar piyasadaki paylarını korumak amacıyla reklamcılığa başvururken başlangıç sermayesi bakımından avantajlıdır. Yeni kurulan firmalar ise, bir taraftan kurulu firma ürünleri için yerleşmiş marka bağımlılığını kırmak, kendi ürününü tanıtmak, diğer taraftan piyasadaki payını geliştirmek amacıyla reklam harcamalarını artırmak zorundadır. Kurulu firmanın bu tür reklam maliyetlerine katlanmak zorunda olmayışı ona yeni girecek firma karşısında mutlak bir maliyet avantajı sağlar. Çalışmada bu değişken, DİE'den sağlanan 4-basamaklı sanayilere ait reklam giderlerinin satışlara oranlanması ile bulunan reklam-satış oranı şeklinde kullanılmıştır.

6. İhracat: Hem bir nihai talep unsuru olarak, hem de kamu politikalarının yoğunlaşma üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından ihracatın analizde önemli bir yeri vardır. Talep unsuru olarak ihracatın piyasaya girişi kolaylaştırarak yoğunlaşmayı azaltması beklenir. Öte yandan kamunun kayırmacı politikalar izlemesi veya ihracatı teşvik tedbirlerinden belli bir sektör içinde bü-

yük firmaların küçüklere oranla daha fazla yararlanma şansları yoğunlaşma olgusunu artırıcı bir etki yaratacaktır. Dolayısıyla hangi etkinin mutlak olarak daha büyük oluşuna bağlı olarak ihracatın yoğunlaşma üzerindeki etkisi artırıcı ya da azaltıcı yönde olacaktır. Çalışmada DPT programlarında yer alan mallar DİE'nin 4-basamaklı sanayi gruplarına göre toplulaştırılarak sanayilere ait toplam ihracat değerleri bulunmuştur. İhracat değişkeni analizde toplam ihracatın sanayinin toplam üretimine oranı şeklinde kullanılmıştır.

7. İthalat: Sanayileşme politikasının diğer bir uygulama alanı da ithalat kolaylıklarıdır. Özellikle ara ve yatırım malları ithalatında uygulanan ayırmacı politikalar ve sağlanan kolaylıklar, bu politikaların uygulandığı firma ya da sanayilerde rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Türkiye'de yatırım mallarının büyük çoğunluğu yurt dışından sağlandığı için bu alanda sanayiler arasında bir farklılık söz konusu olmayabilir. Ancak toplam girdi kullanımı içinde ithalat yoluyla sağlanan girdilerin oranının yüksek olduğu sanayilerin bu alandaki kayırmacı politikalardan olumlu yönde etkileneceği beklenir. Çalışmada Türk imalat sanayi için toplam ara malı kullanımı içinde ithalatla sağlanan bölümünün payını nicel olarak saptamanın güclüğü nedeniyle ithalat modele bir kukla değişken olarak alınmıştır. Herhangi bir sanayide ara malları ithalatının toplam ara malları kullanımı içindeki payı yüzde 30'un üstünde ise kukla değişkenin aldığı değer 1, aski halde sıfırdır. 1983 yılı verileriyle analize giren 84 gözlemde 43 tanesinde ithalat sıfır 41 tanesinde 1 değerine ken sayısı sekizdir. Yoğunlaşma düzeyi bu değişkenlerin fonksiyonu olarak belirlenecektir.

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_6, D_1, D_2)$$

Burada

Y = Yoğunlaşma düzeyi (YO)

X₁ = Ölçek ekonomileri (ÖLÇ)

X₂ = Mutlak sermaye gereği (SHK, İBS)

X₃ = Kredi kullanımı (KRD)

X₄ = Piyasa talebinin büyüme hızı (TES)

X_5 = Reklam yoğunluğu (REK)
 X_6 = İhracat oranı (İHR)
 D_1 = İthalat (İTH) kukla değişken
 D_2 = Kamu ve özel ayırımı (KÖK) kukla değişken

İlk deneme örnek hacminin bütünü oluşturarak 84 sanayi üzerinde yapılmıştır. Model tahmini Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2 Yoğunlaşma Oranını Belirleyen Faktörler

Bağımlı değişken: YO_4

Açıklayıcı değişkenler	Katsayılar	t	R^2, F, n, k
Sabit	0.3524	4.2246 ^a	$R^2 = 0.209$
ÖLÇ	1.396D-06	1.5950 ^c	$R^2 = 0.125$
SHK	0.0032	1.5428 ^c	
KRD	0.4508	2.8950 ^a	$F = 2.476$
REK	2.5172	0.9442	$n = 84$
TES	-0.0042	-0.3612	$k = 8$
İHR	-0.2272	-0.8753	
KÖK	0.1285	1.3856 ^c	
İTH	0.0807	1.2518 ^d	

a : yüzde 1 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)
c : yüzde 10 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)
d : yüzde 15 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)

Bu modelde tüm açıklayıcı değişkenler beklenen işaretler ile tahmin edilmiştir. Ancak sekiz değişkene ait katsayılarından sadece bir tanesi istatistiksel olarak yüzde 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ayrıca model Tablodan görülebileceği gibi diğer istatistiki kriterleri yeterli düzeyde karşılayan sonuçlar vermemiştir. Kamu kesiminin üretimde önemli paya sahip olduğu 7 sanayi grubu dışlanarak 77 gözlemle yeni denemeler yapılmış, ancak bu ayırım 84 sanayilik regresyon sonuçları üzerinde hiçbir önemli yenilik getirmemiştir. Daha iyi model tahminlerine ulaşmak için bazı sanayilere ait verilerin tutarsız derlenmiş olabileceği düşüncesi ile gözlem atma yöntemi denenmiş ve bu amaçla gözlem sayısı 77, 50 ve 45 olan örneklerle regresyon analizleri yapılmıştır. Gözlem ayıklama yönteminde atılan gözlemlerin toplam sanayi satışları içindeki payının düşük olmasına dikkat edilmiştir. Örnek hacminin en küçük olduğu 45 sanayilik denemede bile içerilen sanayile-

rin toplam satışları içindeki payı yüzde 70'in üzerindedir. Gözlem atma yönteminin en iyi sonucu olarak görülen 50 gözlemlik analizin tahminleri Tablo 3'de verilmiştir. Bu çift logaritmik denklemde bağımlı değişken 8-firma yoğunlaşma oranıdır.

Tablo 3 Yoğunlaşma Oranını Belirleyen Faktörler

Bağımlı değişken: LY_8

Açıklayıcı değişkenler	Katsayılar	t	R^2, F, n, k
Sabit			$R^2 = 0.7494$
LÖLÇ	-1.3645	-4.1808 ^a	$R^2 = 0.7076$
LİBS	0.1756	5.8549 ^a	
LKRD	0.0948	3.8311 ^a	$F = 17.94$
LREK	0.1120	2.3652 ^b	$n = 50$
LİHR	-0.0477	-2.1834 ^b	
LTES	-0.0210	-1.6949 ^b	$k = 8$
KÖK	0.1112	1.1814 ^c	

a : yüzde 1 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)
b : yüzde 5 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)
c : yüzde 10 düzeyinde anlamlı (tek yönlü)

50 gözlemlik analizlerde sermaye değişkenini temsil eden SHK yerine işçi başına sermaye (İBS) değişkeninin kullanılması tahmin değerlerini istatistiki kriterler açısından daha iyileştirmiştir. Bütün bu model tahminlerine bakılarak imalat sanayiinde yoğunlaşmayı artıran faktörlerin ölçek büyüklüğü, mutlak sermaye gereği, reklam harcamaları, kredi ve ithalat politikası ve kamu-özel ayırımı gibi değişkenlerin olduğu, buna karşılık piyasa talebinin büyüme hızı ve ihracatın yoğunlaşmayı azaltıcı yönde etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Bulguların incelenmesinde ilk göze çarpan unsur sanayilerin ulaştığı ortalama yoğunlaşma oranlarının uluslararası düzeyde kritik oran olarak kabul edilen dört firma için yüzde 50 sekiz firma için yüzde 70 düzeyini aşmış olmasıdır. 1985 yılı için 82 sanayi grubunun 48'inde dört-firma yoğunlaşma oranları yüzde 50'nin üzerindedir. Ancak Türk imalat sanayi üretimi içinde kamu kuruluşlarının payının yüksek olması gözden uzak

tutulmaması gereken bir gerçektir. 1985 yılında imalat sanayi üretiminde kamu kuruluşlarının payı yüzde 38'dir. Yani kamu ekonomik kuruluşlarının varlığı genel ve piyasa yoğunlaşma düzeyini yükselten bir olgudur. Öte yandan özel sektör kuruluşlarının özellikle ara ve yatırım malları sanayilerinde oldukça genç oldukları bilinmektedir. Bunlar genellikle teknolojik minimum etkin ölçek gereklerinin altında bir kapasite ile işe başlasalar bile piyasanın sınırlılığı ve bölünmezlik ilkesi nedeniyle daha başlangıçta tekelci veya oligopolcü bir ortam yaratılmaktadır. Böylece teknolojik olarak MEÖ gerekleri Türk imalat sanayiinde yüksek bir yoğunlaşma ve tekelleşme anlamına gelmektedir. Sanayileşme sürecinin başlangıcında olan Türkiye'de sanayileşme politikasının bir unsuru olarak büyük ölçekli kuruluşların gelişmesi özendirildiği için tekelci oluşumlar engellenememiş ve anti-tekelleşme yasal düzenlemeler geliştirilmemiştir.

Teknolojik MEÖ gereklerinin üstünde bir yoğunlaşma düzeyi ise, tekelleşme piyasalarının fiyat ve üretime ilişkin olumsuz sonuçlarını birlikte getirmektedir. Burada belirtilmesi gerekli bir nokta önlenmesi gerekenin salt yüksek yoğunlaşma düzeylerinin olmadığı, yoğunlaşmış bir sanayinin veya oligopolistik bir yapının olumsuz davranışlarıdır. Diğer taraftan ölçek ekonomileri yarattığı öl-

çek avantajları nedeniyle olumlu bir faktör olarak kabul edilebilecek reklam yoğunluğu, kredi kullanımı ve ithalat bağımlılığı sanayi politikası açısından üzerinde daha dikkatle durulması gereken değişkenlerdir. Reklam faaliyetlerinin tüketiciye bilgi verici ve bu nedenle yararlı kabul edilebilecek fonksiyonlarının ötesinde, gösterişe ağırlık veren savurgan yönü, gerek fiyatların daha yüksek düzeyde belirlenmesine, gerekse sanayiye giriş engelleri yaratarak mevcut oligopolistik fiyat yapısının sürmesine neden olmaktadır. Öte yandan kamu elinde bir politika değişkeni olarak kabul edilebilecek kredi kullandırma ve ithalat üzerindeki sınırlama ve özendirme ölçek gereklerini aşan yoğunlaşma artışını engellemekte bir araç olarak kullanılabilirler. Son olarak kamu tekellerinin yarattıkları sosyal faydalar nedeniyle tekelleşmenin gerekli olduğu alanlarda teşvik edilmesi diğer bir önlem olarak düşünülebilir.

¹ Aksoy, A. (1983) 'Türkiye Özel İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma Karlılık ve Ücret İlişkileri' ODTÜ Gelişme Dergisi, 10(4), 376-86

Tekeli, İ., İlkin, S., Aksoy, A. ve Kepenek, Y. (1980) Türkiye Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma, ODTÜ Sosyal Araştırma Enstitüsü.

Sarıkaya, Özhan, M. (1986) Sanayi Yoğunlaşmasının Nedenleri ve Etkileri -Türk İmalat Sanayiinde Bir Uygulama- Yayınlanmamış doktora tezi.

Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?

İşaya ÜŞÜR

Dr. Üşür, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde ders veriyor.

Bir zamanlar çok uzun bir yılan varmış. Bu yılan çok ama çok uzunmuş. Bir gün ağaç ve çalılıklar arasında sürünürken kendi kuyruğunu görmüş; kuyruğu kendisine çok ama çok çirkin gelmiş. Yılan, bu çirkin şeyi öldürmek istemiş ve onu kovalamaya başlamış. Yılan kovaladıkça kuyruğu kendisinden daha hızlı kaçıyormuş. Sonunda yılan kuyruğunu yakalayamadan yorgunluktan ölmüş.

Hangisi öldü; yılan mı yoksa kuyruk mu?

Bir Afrika Hikâyesi

GİRİŞ

A. Toynbee'nin **Sanayi Devrimi**¹ adlı kitabı 1884 yılında yayımlanmıştı. Aradan tam yüz dört yıl geçmesine rağmen, ne **Sanayi Devrimi** üzerine yapılan araştırmaların hızı kesildi, ne de tartışmalar sonuçlandı. Bu durum şaşırtıcı sayılmamak gerekir. Çünkü **Sanayi Devrimi** bir taraftan insanlık tarihinde, neolitik devrimden sonra en önemli olay², yeni bir uygarlık³ şeklinde nitelendirilirken diğer taraftan aşağıda tartışılacağı üzere, öztük ya da açık bir biçimde "sanayileşme" ile eş anlamlı olarak algılanagelmıştır. Sanayileşmenin ise çağımızda bir ulusal tutku, bir ideal, bir değer haline geldiği söylenebilir. Var olan uluslardan hiç biri "sanayileşme"den vazgeçemiyor; ister "gelişmiş", isterse "az gelişmiş" bir ülke olsun sanayisiz yapamıyor. Bununla birlikte bir farklılığın da vurgulanması gerekir. Gelişmiş denilen ülkeler "sanayileşme" ile birlikte, "sanayi" ile birlikte yaşarlarken, az gelişmiş diye nitelendirilen ülkeler "sanayi"ye sahip olmak istiyorlar- sanayileşme olmazsa olmazları. Bu açıdan bakıldığında **Sanayi Devrimi**, az gelişmiş ülkeler bakımından, geleceğin bir anahtarı biçiminde değerlendirilebilmektedir.⁴ Farklı bir deyişle, **Sanayi Devrimi**'nin, gelişmişlik/az gelişmişlik bağlamında, bu günün de bir sorunu olma nitelik ve önemini koruduğu söylenebilir.

Öte yandan, tarihsel olarak kapitalizmin gelişmesi ile sanayileşme üst üste gelen süreçler olduğu için **Sanayi Devrimi**'nin kökenleri, veya ona yol açan nedenler; ya da **Sanayi Devrimi**'ne geçemeyişin nedenleri önemli ve geniş tartışmalara⁵ yol açtığı gibi, aynı bakış açısı "bağımlılık okulu"nın tarihsel/ampirik arka-planını da oluşturmuştur.⁶

Etki ve sonuçları bu denli önemli ve derin olan bir olayın çeşitli toplumsal bilim dalları tarafından; tarih, iktisadi tarih, iktisat, sosyoloji tarafından incelenmesi şaşırtıcı olmasa gerekir. Böyle geniş bir yazına konu olmasına rağmen **Sanayi Devrimi** üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde ortaya çıkan temel sorunlar üzerinde bir anlaşma-

nın sağlandığını iddia edebilmek oldukça güç görünmektedir. Söz konusu edilen bu temel sorunlar⁷ bir kaç geniş başlık altında toplanabilir: 1. Sanayi Devrimi'nin tanımlanması, 2. tarihteki rolü, 3. Sanayi Devrimi'ni ortaya çıkaran değişme süreci, ve 4. Sanayi Devrimi'nin sonuçları. Daha açık olarak ortaya koymak istenildiğinde **Sanayi Devrimi** üzerine yazan iktisat tarihçilerinin hemen tümü şu soruların bir veya bir kaçına cevap aramışlardır denilebilir. Sanayi Devrimi ne idi? Sanayi Devrimi'nin tarihsel süreç içindeki yeri nedir? O gerçekten bir tür milat, bir dönüm noktası mıdır? Bir başka deyişle, Sanayi Devrimi tarihin akışı içinde bir "kopuş" olarak mı nitelenmeli yoksa tarihsel sürecin sürekliliği içinde mi tanımlanmalıdır? Sanayi Devrimi'ne yol açan etkenler nelerdi? Teknolojideki gelişmeler miydi, yoksa örneğin dış ticaretteki ya da nüfus hareketlerindeki değişimler miydi? Son olarak; Sanayi Devrimi hangi iktisadî ve sosyal sonuçlara yol açtı? Örneğin Sanayi Devrimi'nden sonra iktisadî refah açısından toplum sınıfları nasıl etkilendi? Çalışan sınıfların refahlarında bir artış mı, yoksa bir azalış mı meydana geldi? İktisadî değişimler politik süreçleri de etkiledi mi? İşte bu sorular Sanayi Devrimi yazınının temel ve neredeyse kategorik sorularıdır.

Bu yazının amacı ne bu soruların tümüne (ya da bir kaçına) cevap aramak, ne de ilgili yazındaki mevcut durumu göstermek. Birinci sorunun iktisadî tarih (ve iktisat) yazınında ortaya çıkardığı bazı kavram sorunlarını, izleyen diğer iki soru ile de yer yer bağlantı kurarak irdelemek gibi daha sınırlı bir amaç taşıyoruz. Bununla birlikte, varılan sonuçların amacın sınırlılığının ötesine taşığı söylenebilir.

I. SANAYİ DEVRİMİNİN TANIMLANMASI SORUNU

A. Deyimin İlk Kullanılışı

Çağdaş anlamda bir "devrim" düşüncesinin on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında, **Aydınlanma** hare-

ketiyle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir.⁸ Aydınlanmacı filozoflar açısından devrim, "akıl"lı insanın nihaî kurtuluşunun bir yoluydu. Diğer bir ifade ile "devrim", negatif diyalektiği ile değil, pozitif diyalektiği ile, yani **yeniden yapılanma**⁹ anlamı ile düşünülmekteydi. 1789 Fransız siyasî Devriminin sergilediği muazzam yıkıcılığına rağmen, "devrim" yine de, dönemin düşünürleri (ve devrimcileri) tarafından insanı özgürleştirici, kurtarıcı bir olay şeklinde yorumlanmaktaydı. 1789 Devrimi toplumu derinden ve köklü biçimde etkilemekle kalmamış, değiştirmişti de. Üstelik bu değişme ani, şiddetli ve alt-üst edici bir biçimde olmuştu. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra belirmeye başlayan bir dizi iktisadî, sosyal ve teknolojik dönüşümlerin o güne değin hayal dahi edilemeyen sonuçları¹⁰ on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ortaya çıkmaya ve hissedilmeye başlayınca bu büyük dönüşüme bir metafor aranmaya başlandı. **Sanayi Devrimi**'nin metaforu 1789 Fransız siyasî Devrimi oldu: "Fransız devrimi, bir yanardağ üzerinde deneylerini yaparken, İngiltere sanayi alanında kendi deneylerine başlamaktaydı. Onsekizinci yüzyılın sonu bu ülkede, dünyanın çehresini değiştirmeye ve mucitlerin gücünü beklenmedik bir şekilde artırmaya yönelik hayranlık verici keşifler tarafından işaret edilmekteydi ... atölye serfi, yeni işçi ücretine boyundurukla bağlanmışa benzemektedir ... Ancak şu iki dahi adamın, Watt ve Arkwright'ın beyinlerinden çıkar çıkmaz sanayi devrimi İngiltere'yi sahiplenmeye başlamıştı".¹¹ Gerçi daha 1820'lerde sanayi devrimi deyimine günlük konuşmalarda tanık olunmasına rağmen, deyim, -"siyasî devrim"e analogi yoluyla- ekonomi politik yazınına ilk sokan kişinin, alıntıda belirtildiği şekilde, A. J. Blanqui olduğu¹² ve bir yıl sonra da muhtemelen ondan bağımsız olarak Belçikalı bir gazeteci-yazar olan Natalis de Briavoinne tarafından kullanıldığı bugün bilinmektedir.

J. A. Blanqui'nin eserinin yayımlanmasından sekiz yıl sonra, 1845'de deyim F. Engels tarafından benzer bir çerçevede içinde kullanıldığına tanık olmaktadır: "İngiliz çalışan sınıflarının tarihi

on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında buhar makinesi ve pamuk bükme ve dokuma makinalarının icadıyla başlar. Bu icatların sanayi devriminin oluşumuna hız verdikleri bilinmektedir. Bu devrimin, orta-sınıf toplumunun bütün yapısını değiştirdiği için iktisadî olduğu kadar toplumsal yönleri de vardır. ... Sanayi Devrimi'nin temel toplumsal vargısı -sanayi proletaryasının ortaya çıkışı- tüm yönleriyle ancak İngiltere'de incelenebilir.¹³ Deyimin on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşması, muhtemelen Toynbee'nin kitabının yayımlanmasından sonradır. Toynbee'ye göre: "Sanayi Devrimi'nin özü, daha önce servetin üretimi ve bölüşümünü denetleyen ortaçağ düzenlemeleri yerine rekabetin ikame edilmesi'dir".¹⁴ Toynbee, daha sonra Sanayi Devrimi'ni niteleyen özellikler arasında fabrika sisteminin domestik sistemin yerine ikame edilmesini sayar ve Watt, Cartwright ve Arkwright'ın icatlarının önemini vurgular.¹⁵

Bu üç yazarın **Sanayi Devrimi**'ni algılayışlarındaki derin ve ciddi farklılıklar bir yana, hemen göze çarpan ortak özelliklerin mevcudiyeti belirtilmelidir. Bir kere her üç yazarda **Sanayi Devrimi**, toplumsal/iktisadî süreçler biçiminde ve makro boyutlu olarak tanımlanmıştır. Sonra, teknik icatlar ve bunun somuttaki görünümü olan **makina** vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, yeni toplumsal sınıfların ve piyasaların gelişmesinin altı çizilmiştir. Özellikle bu son iki nitelik, **makina ve piyasa**, Sanayi Devrimi'nin "iki anahtar sembolü" biçiminde ön plana çıkarılmış ve "[makinanın] üretkenlik derecesi ile [piyasanın] büyüklüğü ve boyutu iktisat tarihçilerinin 'Sanayi Devrimi' olgusuna yaklaşımlarının geleneksel analitik sınırlarını" meydana getirmiştir.¹⁶⁻¹⁷

B. Deyimin İçeriği

Her ne kadar **Sanayi Devrimi** İngiltere tarihindeki iktisadî ve sosyal bir olayın adı ve çeşitli açılardan bunun bir nitelemesi olarak bilinirse de, deyim her zaman ve her yazar tarafından aynı içerikte kullanıldığı söylenemez. İktisadî tarih ya-

zında deyimın içeriğinin en az üç farklı biçimde verildiği gözlenmektedir.¹⁸

Sanayi devrimi tek, bireysel bir "sanayi"ye ilişkin olarak kullanılabilir. Söz konusu sanayiye yeni bir teknik sokulmuş ve bunun sonucunda sanayi yeni bir niteliğe bürünmüş ve fakat bu arada, ekonominin diğer sanayilerinde bir sanayi devrimi henüz yaşanmamış olabilir.¹⁹

Sanayi devrimi tek, bireysel bir "sanayi"ye değil de, ekonominin belli sektörlerine ilişkin olarak kullanılmış olabilir. Bu durumda örneğin bir tarım devriminden, ticarî devrimden ya da ulaşım devriminden bahsedilebilecektir.

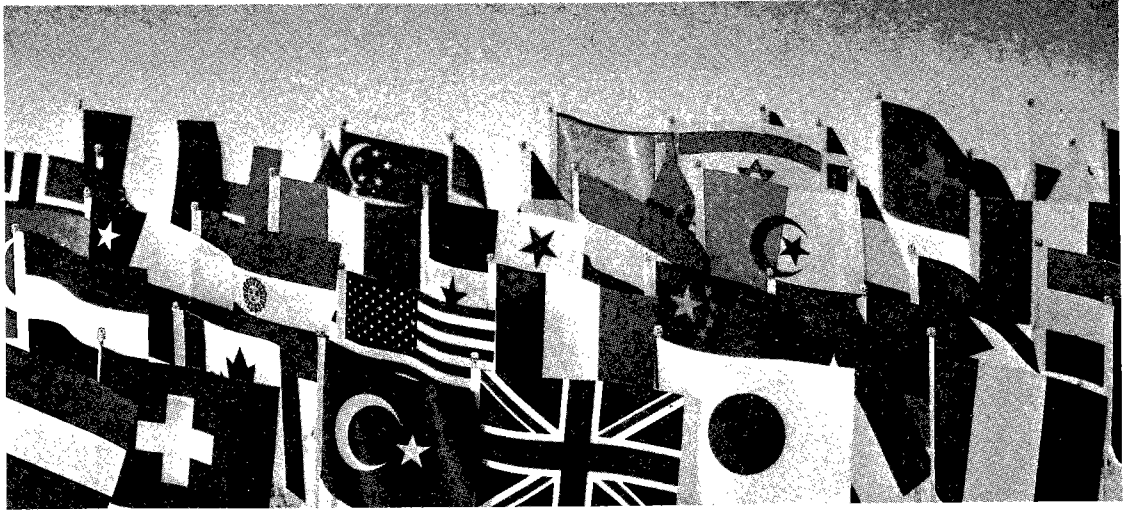
Deyimin uygulandığı üçüncü ve daha geniş bir alan ise **ulusal ekonominin bütününe** ilişkin olabilir. Bu durumda sanayi devrimi artık, bütün etki ve dönüştürmeleriyle birlikte ulusal ekonominin tümüne ilişkindir: tarım-temelli ekonomi, sanayi-temelli ekonomiye, yani "sanayi toplumu"na dönüşmüştür. Dikkat edilirse İngiltere'de on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan **Sanayi Devrimi**, bu nitelikte bir sanayi devrimidir.

İlk bakışta edinilecek izlenimin aksine deyim bu üç farklı içerikte kullanılmış olması ne tesadüf, ne de arızidir. İçeriklerin dışı vurumu, **Sanayi Devrimi**'ni algılayışların bir sonucudur. İçeriğin belirlenmesi sorunu, ifadesini açık bir biçimde, yukarıda değindiğimiz temel sorunların birinde, "büyüme" sorunsalında bulmuştur: ekonomilerin büyümesi tek bir sanayiden mi, bir sektörden mi başlamıştır, yoksa ekonomi bir bütün olarak mı büyümüştür? "Büyüme" sorunu ile iç içe geçmiş bir diğer sorun "sanayileşme" sorunudur. Sanayi Devrimi ile sanayileşme arasında bir ilişki var mıdır? "Sanayileşme" nedir? Ve bu iki sorunu da kapsayacak, daha temel bir üçüncü sorun şudur: **Sanayi Devrimi** gerçekten bir **devrim** miydi yoksa tarihsel sürecin **evriminde** bir "an" mıydı? Son sorudan başlayacak tartışmak istediğimiz sorunlar bunlar.

II. İKİ BAKIŞ AÇISI

Sanayi Devrimi'nin, genellikle açık bir biçim

DUNYA AKBANK'A GUVENIYOR

Akbank, halkımızın güveni ve verdiği güçle büyüyor, gelişiyor. Ülkemizdeki 617 şubesi, dünyanın büyük merkezlerindeki 10 yurt dışı temsilciliği, yıllardır izlediği istikrarı, başarılı ve çağdaş bankacılık çizgisiyle sağlam ve güçlü bir yapı oluşturan Akbank, yalnızca Türkiye'de değil, dünyada da giderek yükseliyor. Dünya Akbank'a güveniyor. Bugüne kadar, her biri konularında lider olan, dünyanın önde gelen kuruluşlarıyla uluslararası ortaklık kurmada öncülük yapan...

AKBANK İLK KEZ... İNGİLTERE 'de bir Türk bankası kurdu. 1981 yılında kurduğu banka halen, yurt dışında faaliyet gösteren ilk ve tek Türk bankası olma özelliğini koruyor: **AK INTERNATIONAL BANK LTD. /LONDRA**

AKBANK İLK KEZ... FRANSA 'nın en büyük bankası *Banque Nationale de Paris* ile 1985 yılında gerçekleştirdiği ortaklıkla Fransa-Türkiye arasında ekonomik köprü oluşturdu: **BNP-AK BANKASI /İSTANBUL**

AKBANK İLK KEZ... BATI ALMANYA 'nın en büyük 2. bankası *Dresdner Bank* 'ın Türkiye'de kurulu BNP-AK Bankası'na ortak olmasıyla, Fransa- Almanya-Türkiye arasında yeni bir ekonomik köprü daha yarattı: **BNP-AK-DRESDNER BANK /İSTANBUL**

V E A K B A N K . . .

AMERİKA 'nın dünyaca ünlü *E.I. du Pont* ve *Cigna* kuruluşlarıyla, lastik sanayiine ana ham madde üretimi ve sigortacılık konularında ortak yatırımlar gerçekleştirdi: **DUSA ve CIGNASA**

JAPONYA 'nın en büyük, dünyanın 2. büyük lastik üreticisi *Bridgestone* şirketi ile yaptığı ortaklıkla, lastik endüstrisindeki atılımlarına bir yenisini daha ekledi: **BRISA**

BELÇİKA 'nın çelik kordu üretiminde dünyanın önde gelen kuruluşu *Bekaert* ile, çelik kordu üretmek üzere ortaklık kurdu: **BEKSA**

HOLLANDA 'nın dünyaca ünlü *N.V. Philips* şirketiyle ortak olarak, elektrikli ve elektronik aletler üretiminde ortak yatırımlar gerçekleştirdi: **TÜRK PHILIPS (Sanayi - Aydınlatma - Ticaret)**

İNGİLTERE 'nin *Hilton International* otelcilik zinciriyle turizm konusunda ortak yatırımlar yaptı: **PARKSA HILTON/TASLIK-İSTANBUL, ANKARA HILTON ve MERSİN HILTON**

ALMANYA 'nın *Bayer, Schering* ve *Knoll* kuruluşlarıyla, hayati ilaçlar ve veteriner ilaçları alanında da ortak yatırımları gerçekleştirdi: **BİRLEŞİK ALMAN İLAÇ FABRİKALARI**

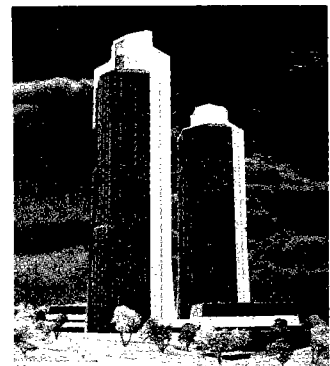
AKBANK 'ın yükselişini dünyanın ünlü finans dergisi *Euromoney* de onaylıyor. *Euromoney* 'nin "Dünyanın En Büyük 500 Bankası" değerlendirmesinde, Akbank bu yıl Aktif verimliliğinde 2'nci, Özkaynak verimliliğinde 3'ncü sırada yer aldı.

**AKBANK'A DANIŞMADAN
PARANIZA YÖN VERMEYİN**

AKBANK
"Güveninizin Eseri"

Levent'te yapımı devam eden
Sabancı Center'daki 39 katlı
Akbank Umum Müdürlük Binası.

DUYURU

Cemiyetimiz **TÜRKİYE'DE** iktisat eğitimi ve iktisadi araştırmalarla ilgili olarak, toplam **6.500.000 TL.** olan **KARINCA ÖDÜLLERİNİ** verecektir.

KARINCA ÖDÜLLERİ:

- A) İ.Ü. İktisat Fakültesine dönük olarak
- aa) O yıl yapılan en iyi doktora tezine 1.500.000 TL.
 - ab) O yıl yapılan en iyi üç master tezine toplam 1.500.000 TL.
 - ac) İ. Ü. İktisat Fakültesi mezunu yılın en başarılı iktisatlisına Altın Karınca,
 - ad) O yıl İktisat Fakültesini normal süresinde bitiren bölüm birincilerine toplam 1.250.00 TL.
- B) İktisat Bilimine dönük olarak o yıl,
- ba) Türkiye çapında yapılan en iyi araştırmaya 1.500.000 TL.
 - bb) Ekonomi basınındaki en başarılı yazara 750.000 TL. verilir.

AMAÇ: İktisat Fakültesinin eğitimi çerçevesinde, iktisadi sorunlar konusunda toplumun bilincini artırmak; çözümler üreten ve özgün çalışmaları teşvik etmeye yönelik, iktisadi düşünceye katkıda bulunacak başarılı çalışmaları ödüllendirmektir.

Türkiye çapında yapılacak bu yılki araştırmanın konusu:

"1980 SONRASI KAMU İÇ BORÇLANMA POLİTİKALARI"

- * İç borçların nedenleri
- * Boyutları (konsolide bütçe ve KİT'ler)
- * Ekonomiye etkileri (kaynak dağılımı, gelir dağılımı, enflasyona etkileri...)

tespit edilmiştir.

NOT: Detaylı bilgi almak isteyenler 150 50 34 150 16 42 no.lu telefonlara başvurabilirler.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI
CEMİYETİ
GENEL
MERKEZİ

de konulmasa da, **esas** olarak iki bakış açısı ile ele alındığı ileri sürülebilir. Bu bakış açılarından biri **giderekçi** (gradualist), diğeri **kopuşcu** (breakthrough);²⁰ ya da **evrimci** (evolutionist) ve **devrimci** (revolutionist)²¹ şeklinde nitelendirilmiştir. **Giderekçi** görüşlere göre tarihsel ve iktisadî süreçlerde "atlamalar" söz konusu olmaz; bir olay daha önceki olay veya olayların bir devamıdır. Bu anlamda olaylar arasında süreklilik esastır. Buna karşılık **kopuşcular** tam ters yönde bir görüş ileri sürerler. Onlara göre tarihsel ve iktisadî süreçler "kopuş"lar, "atlama"lar ile gerçekleşir. Bu anlamda olaylar arasında bir süreklilikten değil, süreksizlikten, bir "kesinti"den bahsetmek doğrudur.

Sanayi Devrimi deyimini ilk kullananlar, yukarıda belirtildiği gibi, "devrimci" veya "kopuşcu" gelenek içinde yer alırlar; her ne kadar "devrim" kavramı bu yazarlar arasında farklılaşsa da. Akademik iktisat tarihçileri arasında "devrim", genellikle, "ani ve şiddetli ... değişme" anlamında kullanılır. Örneğin Toynbee'deki **Sanayi Devrimi** deyimini bu anlamdadır.²² Toynbee'den on iki yıl sonra yazan H. de B. Gibbins, **Sanayi Devrimi**'nden bahsederken şöyle demişti: "Değişme ... ani ve şiddetliydi. Büyük icatların hepsi kıyaslamalı olarak, kısa bir zaman içinde yapıldı. ... Yirmi yıldan daha az bir sürede Watt'ın, Arkwright'ın ve Boulton'un bütün büyük icatları tamamlanmıştı... ve çağdaş fabrika sistemi tam olarak başlamıştı".²³

Devrimci veya kopuşcu görüş, kabaca, ikinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar tarih ve iktisadî tarih yazımında egemenliğini sürdürdü. 1930'lardan itibaren giderekçi veya evrimci görüşleri savunuların sayısında bir artış meydana geldi. Devrimci veya kopuşcu görüşlerde vurgu, genellikle, teknolojik değişmeler ve üretim birimi ölçeği üzerine olduğu ve bunun sonucunda ulusal hasılda artışların meydana geldiği savunulduğu için, yapılan ampirik araştırmalar bunun bir gerçekleştirilmesi niteliğine büründü. Bu bağlamda örneğin J. U. Nef, 1934'de şunları yazmıştı: "Büyük Britanya'da sanayiciliğin (industrialism) do-

ğuşu onsekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl başları ile bütünleştirilen bir olay olarak değil de onaltıncı yüzyılın ortalarına kadar uzanan ve on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru sınıfl devleti zaferi ile sonuçlanan uzun bir süreç olarak değerlendirilebilir".²⁴ Buna karşılık Hobsbawm,²⁵ "eğer aşağı yukarı 1780'lerde meydana gelen anı, niteliksel ve temel dönüşüm bir devrim değilse, bu takdirde sözcüğün hiç bir anlamı yoktur" diyerek tepkisini dile getirir.

Sanayi Devrimi'ne "evrimci" ya da "devrimci" perspektiflerden yaklaşılması, bir taraftan, tarihsel çalışmalarda **zamanın**²⁶ nasıl ele alındığına; diğer taraftan tarihsel/toplumsal **değişmenin**²⁷ nasıl algılandığına sıkı bir biçimde bağlıdır.

Evrimci anlayışta zaman, kalemin kâğıt üzerinden hiç kaldırılmaksızın çizildiği bir çizgi gibidir. Bu anlayışta "değişme"nin olmadığı söylenemez. Değişme vardır. Ancak bu değişme, daha önce ulaşılmış bulunan kararlı bir durumdan belli bir noktadan (aşamadan) sonra, **koparak**, ani ve şiddetli bir biçimde meydana gelmez. Diğer bir ifadeyle değişme, kesintili değil, sürekli-**Natura non Facit Saltum** (doğa hiç bir zaman sıçramalar yapmaz). Buna karşılık **devrimci** anlayış içinde zaman, kesintilidir. Artık çizgi çizilirken kalem kâğıt üzerinden "sıçramış", sürekliliğinden "kopmuş" ve bir başka noktaya (aşamaya) gelinmiştir. Zaman homojenliğe sahip değildir. Bu anlayıştaki değişme, tedkici ve yumuşak bir biçimde değil, ani ve serttir. Değişme birikimli değil, nitelikselidir. Bununla birlikte değişme, geçmişin birikimlerinden bağımsız olarak değil; fakat ondan bir **kopuş** biçiminde meydana gelir. Zaman ve değişme bağlamında, özellikle "devrimci" perspektif açısından, zamanlar (dönemler) arası ilişkiler önem ve hassasiyet kazanır.

Gerek "evrimci", gerekse "devrimci" yaklaşımlarda, değişimin mekanizması her zaman açık ve berrak bir biçimde anlatılmamıştır. Özellikle akademik iktisat tarihçileri arasında **Sanayi Devrimini** "kopuşcu" perspektiften yorumlayan yazarlar dönemler arasındaki ilişkinin nasıl ele alınması hususunda açık değildirler. Bir başka

deyişle konu üzerinde yazan iktisat tarihçilerinin açık bir tarihsel dönüşüm teorilerinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bununla birlikte, gerek "evrimci", gerekse "devrimci" yaklaşımların hemen hemen tümünde, tarihsel süreci algılayışların temelinde **büyüme** metaforunun²⁸ yattığı söylenebilir. Bu "büyüme metaforu ile birlikte, "gelişme", "ilerleme" gibi diğer metaforlar ilgili yazında biraz da gevşek bir biçimde ve birbirleri yerine kullanılabilmektedir. "Büyüme" metaforu, bizi Sanayi Devrimi deyiminin (kavramının!) başka bir boyutu ile yüz yüze getirir.

III. SANAYİ DEVRİMİ-BÜYÜME

Mantoux'nun²⁹ belirttiği gibi, daha başlangıcından itibaren Sanayi Devriminin etkileri öyle çabuk hissedildi ve öyle önemli sonuçlara yol açtı ki bu etki ve sonuçlar ancak "devrim" ile kıyaslanabilirdi. İktisadî ve sosyal alanda muazzam ve şaşırtıcı değişimler ortaya çıkmaktaydı. Üretim, o güne değin tanık olunmadık bir hız ve büyüklükte artmış ve üretimdeki bu artış da yeni (sınai) üretim birimleri içinde sağlanmıştı. Sosyal alanda eski ilişkiler silinmekte, yenileri belirginleşmekteydi. Üretimdeki ve işteki ilişkiler yeni özellikler ve/veya boyutlar kazanmıştı.

Gerçi üretim artışları yeni sayılmazdı. Daha on altıncı yüzyıldan itibaren yeni teknikler uygulamaya konulduğu gibi, üretimin örgütlenmesinde de büyük değişimler belirmişti. Hatta (sınai) üretimin örgütlenmesindeki değişimler teknolojik temele göre daha dramatikdi denilebilir. Ancak yine de ekonomideki üretim artışını niteleyen esas itibarıyla tarımdı ve üretim artışları süreklilik göstermezdi. Oysa bu yeni üretim artışları "sanayi"den kaynaklandığı gibi, ani, hızlı ve sürekliydi. İşte bu ani, hızlı ve sürekli üretim artışları, yani "büyüme", "devrim" metaforuna haklılık kazandırmıştı. Büyüme, değişme demekti. Öyleyse bu değişimin kaynaklarını bulmak gerekirdi. Bu sorgulamalar sonucu, değişmeye yol açtığı düşünülen farklı süreçlere yapılan vurgular, **Sanayi Devrimi**'ni açıklayan çeşitli 'okul'ları ortaya çı-

kardı.³⁰

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat yazınında "iktisadî büyüme" sorunu gündeme geldiğinde, bunun analogu her halde Sanayi Devrimi'nin bu "büyüme" metaforuydu. Bu kez tartışılmaya başlanan soyut ve genel (iktisadî) büyüme ve/ya da ("az gelişmiş" ülkeler söz konusu edildiğinde) (iktisadî) gelişme oldu. Bunu sanayileşme, "sanayicilik" (industrialism), "modernleşme" vd. çözümlemeler izledi. Bu arada **Sanayi Devrimi** de büyüme/sanayileşme bağlamında ele alınmaya başlandı.

Sanayi Devriminin (iktisadî) büyümeye yol açtığı iktisat tarihçileri arasında genellikle paylaşılan bir görüş olmasına rağmen, böyle bir kabule meydan okuyucu bir biçimde karşı çıkan ve vurgulamayı başka alanlara kaydıran iktisat tarihçileri de vardır. Bu bağlamda etkili iki iktisat tarihçisi şöyle yazmaktadırlar: "Çağdaş iktisadî büyümenin kaynağı sanayi devrimi değildi. Gelişmekte olan yeni teknikler üzerinden özel (private) getiri oranının ortaya çıkması ve bunların üretim sürecine uygulanmasının bir sonucuydu"³¹ Tam da bu noktada iç içe geçmiş ve kavramsal bulanıklığın yoğun olduğu ki soruna işaret edilmelidir: Sanayi devriminin **zorunlu olarak** iktisadî büyüme ile sonuçlanıp sonuçlanmayacağı tartışmalıdır. Ne var ki bu tartışmanın (bulanıklığın?) temelinde ikinci sorun, yani büyüme ile sanayileşme, sanayileşme ile sanayi devrimi ve kapitalizm kavramlarının tanımlanması sorunu vardır. Bu sorunlara aşağıda değineceğiz.

Sanayi Devrimi bir kez "büyüme" prepektifinden algılanmaya başlayınca, sorun bu noktada iktisat tarihçileri açısından, iktisadî büyümenin mekanizmaları sorununa tarihsel/ampirik temel arama sorununa dönüşmüş oldu.³²

Büyümenin mekanizmaları açısından bakıldığında, daha önce değinildiği üzere, sanayi devriminin farklı içeriklerle kullanılması bu alana yansdı: Büyüme bir "sanayi"den mi, bir "sektör"den mi, yoksa ekonominin tümü temelinde mi başlar?³³ Bu sorulardan türeyen büyüme/gelişme modelleri ise iyi bilinir: **Dengeli**³⁴-**dengesiz**³⁵ bü-

yüme modelleri. Bu modelleri varyantları ile birlikte tartışmak bizi amacımızdan bir hayli uzaklaştırır. Tartışmanın amacı açısından vurgulanması gereken husus şudur: Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmişlik/az gelişmişlik durumları kendini yakıcı bir biçimde hissettirince "geri kalmışlık"tan kurtulmanın mekanizmaları üzerine düşünölmeye ve çözüm önerileri getirilmeye başlandı. "Geri kalmışlık"tan kurtulma (gelişme/büyüme) sanayileşme ile olanaklıydı. Tarihsel olarak da bu böyle olmuştu. İngiltere, tarihsel olarak ilk sanayileşen ölkeler idi. Öyleyse bu ölkeler bir "norm" olarak alınabilirdi. O zaman bu ölkelerde büyümenin (gelişmenin) nasıl gerçekleştiği ayrıntıları ile bilinmek gerekirdi. İngiltere'nin gelişmesi, Sanayi Devrimi'nin sanayileşme aracılığı ile yol açtığı büyüme sayesinde gerçekleşmişti. O halde bu "norm" (belli düzeltmeler de yapılarak) "az gelişmiş" ölkelere bir rehber olabilirdi. Dikkat edilmiş olacağı üzere son cümle biraz bulanıktır. Gelişme, büyüme, sanayileşme, Sanayi Devrimi bir arada, neredeyse birbirlerinin yerine ve oldukça gevşek bir biçimde kullanılmıştır. Ancak bu bulanıklık kavramlardaki bulanıklıklardan kaynaklanmaktadır ki bu da bizi, yukarıda değindiğimiz ikinci soruna getirir.

IV. SANAYİ DEVRİMİ-SANAYİLEŞME

"Standart ya da geleneksel yoruma göre, Avrupa'nın ve dünyanın sanayileşmesi, sonradan diğer ulusların taklit ettiği, İngiltere'deki (ya da Büyük Britanya'daki) bir 'sanayi devrimi' ile başladı".³⁶ Gerçekten, Cameron'un işaret ettiği gibi sanayileşme ile sanayi devrimi eş-anlamli süreçler olarak ele alınır. Örneğin Gaski'ye³⁷ göre " 'sanayi devrimi' olgusunun kabul edilmiş tanımları ya da bir ulus ya da bölgenin sanayileşmiş olduğu süreç cansız mekanize enerjinin hayvan ya da insan gücü ile sağlanan enerji ile ikamesini vurgular." Aynı yerdeki bir dip notta ise, sanayi devrimi deyimini, sanayileşme ile eş-anlamda ele alacağını söyler. Aynı şekilde M. Kranzberg,³⁸ esas olarak Sanayi Devrimi'ni izah

ettiği bir çalışmasına başlık olarak "Sanayileşmenin Öngerekleri" adını kor ve tüm çalışma boyunca sanayi devrimi ile sanayileşmenin özdeş süreçler ya da eş-anlamli deyimler olduğunu kuvvetli bir biçimde ima eder. H. Giersch ise büyüme ve ilerleme ile sanayileşmenin bağlantısını açık bir biçimde kurarak şöyle demektedir: "... gelişme ve ilerlemenin çağdaş biçimi sanayileşmedir. En geniş anlamında sanayileşme, a-) insan enerjisinin ikamesini, yani mekanizasyonunu, b-) üretim sürecindeki iş bölümünde artışı, yani uzmanlaşmayı ima eder."³⁹

Yukarıda Sanayi Devrimi'nin tanımlanması sorunlarına işaret etmiş ve sanayi devriminin farklı içeriklerle kullanıldığını göstermiştik. Şimdi, madem ki Sanayi Devrimi = sanayileşme = büyüme (gelişme) varsayımı iktisadi tarih yazınında genellikle yapılmaktadır; o halde "sanayileşme"nin ne olduğunu, nasıl algılandığını da sorgulamamız gerekir. Acaba gerçekten iktisatçılar ve iktisat tarihçileri "sanayileşme" ile aynı olguyu mu kastetmektedirler? Farklı bir ifadeyle iktisatçının (ve iktisat tarihçisinin) bir "sanayileşme" kavramı var mıdır? Hemen belirtmeliyiz ki genel kabul görmüş bir sanayileşme kavramından söz edebilmek oldukça güçtür. Açık veya örtük, "sanayileşme" tanımlarının kesinlikli olmayışının muhtemel bir nedeni çok genel nitelikte kullanılmakta oluşudur. Bu genel, ya da E. Staley'in niteliğiyle "geniş"⁴⁰ anlamında sanayileşme, çağdaş türdeki bir imalat sanayinin gelişmesi ve ağırlık kazanmasını ifade eder. İmalat sanayinin bu türünün nitelikleri ise sabit sermaye yatırımlarının yoğunluk kazanması, üretimin büyük ölçekli birimlerde yapılması, üretimde standartlaşmaya gidilmesi ve bilimin sanayiye teknoloji aracılığı ile girmesidir. Aynı bağlamda sanayileşme, toplumun çeşitli alanlarındaki niteliksel değişimler anlamında kullanılmış olabilir: "Çağdaş koşullarda bir ulusun yaşantısındaki sanayileşmenin en iyi testi, [bu ulusun] kentlerinin büyüme oranı ve niteliğidir."⁴¹ Ya da: "on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca ... buharın kullanımı, nerede meydana gelirse gelsin, sanayileşmenin en temel ni-

teliği haline geldi.”⁴²

Diğer taraftan “dar”⁴³ anlamında sanayileşme, “imalat sanayinin gelişmesi”⁴⁴ şeklinde algılanır. “Bu dar anlamında sanayileşme, çok daha geniş ekonomik gelişme sürecinin bir kısmı olarak -fakat ancak bir kısmı olarak- algılanmaktadır.”⁴⁵ İmalat sanayinin gelişmesi şeklindeki tanımın gelişme iktisadının “standart” tanımı olduğu söylenebilir. Örneğin, “... sanayileşmenin daha dar bir kavramı -ekonominin sözde ‘modern’ diye adlandırılan sektöründe genellikle sınaî mallar olarak kabul edilen [mallar] üreten teşebbüslerin gelişmesi[dir].”⁴⁶ Benzer yönde, fakat daha da özgüleştirilmiş bir tanım Sutcliffe’e ait: “GSMH’sının % 25’ini sınaî sektörde [ve] bunun da en az % 60’ının imalat sanayinde yaratıldığı ve toplam nüfusunun en az onda birinin sanayide istihdam edildiği bir ülke, sanayileşmiş ülkedir.”⁴⁷ İktisat tarihçileri de bu yöndeki bir tanımdan etkilenmişlerdir: “Sınaî hasılanın büyümesi ve imalat sanayinde istihdam edilen insanların sayısındaki artış; bu ikisi birlikte ‘sanayileşme’ olarak tanımlanabilir.”⁴⁸ Dikkat edilirse tanımların tümü **sektörel** bazda yapılmıştır.

Ekonominin **sektörlere** bölünmesi, bilindiği gibi, A.G.B. Fisher⁴⁹ ve C. Clark’a⁵⁰ bağlanabilir. Sektörlere bölme, **ya** ulusal hasıla içinde yer alan ürünlerin üretildikleri yere; **ya da** üretimdeki istihdama göre yapılabilir: **Birincil, ikincil ve üçüncül** sektör olmak üzere. Birincil sektör **tarım**, ikincil sektör **sınaî**, üçüncül sektör **hizmet** üretimini kapsar. Ancak Fisher ile Clark’ın sektörlere bölme işlemlerini farklı şekillerde temellendirdiklerinin altı çizilmelidir: Fisher’in bölümlenmesinde, ihtiyaçların şiddeti ya da acil oluşu önem kazanırken, Clark’da vurgu nihai ürünün niteliğine koyar.

Sektörel bazın dışında, bir de teknolojiye dayalı sanayileşme tanımları yapılmıştır.⁵¹

Sanayileşme tanımlarında, özellikle “az gelişmiş” ülkelerin gelişmesi (=sanayileşmesi) bağlamında bulanıklık ve belirsizliklere yol açan bir diğer özellik, sanayileşmenin bazı süreçlere işaret etmesi ve bu süreçlerden biri veya bir kaçının

nın gerçekleştiriliyor olmasının “sanayileşme”nin kendisi ile özdeş tutulmasıdır. Süreçlere gönderme yaptığında sanayileşmenin içeriğinin şöyle olduğu söylenebilir: a-) hammadelerin işlenmesi, b-) işlemiden geçmiş hammaddenin başka bir ürüne dönüştürülmesi, c-) parçaların monte edilmesi ve d-) sermaye mallarının üretilmesi. Sektörel veya teknolojik temelde yapılmış sanayileşme tanımları ile süreçlere işaret eden “sanayileşme” zorunlu olarak birbirlerini dışlamazlar ama farklılaştırılmadıkları zaman karışıklıklara (ve “az gelişmiş” ülkelerin sanayileşip sanayileşmedikleri tartışmalarında) teşhis yanlışlarına yol açarlar.

Sanayi Devrimi eksenini etrafında kısaca gözden geçirilen sanayileşme tanımlarına bir az daha yakından bakıldığında şu gözlem ve düşünceleri ileri sürmek mümkün görünmektedir: “Sanayileşme” denildiğinde, “sanayileşmiş” olduğu düşünülen ülke(ler) ele alınmakta ve buradan birtakım göstergeler türetilmektedir: üretimde makina kullanılması, aktif nüfusun belli bir oranının “imalat sanayi”nde istihdam edilmesi ... vb. Ancak dikkat edilirse bu göstergeler bir **sonucu** tasvir etmektedirler. Bu anlamda, sanayileşme tanımları **statik** ve **sentetiktirler**.

Öte yandan, geliştirilen “göstergeler” söz konusu toplumların tarihsel gelişmelerinde belli **momentin** göstergeleridir. Bu göstergelerden hareketle kavramlaştırılmaya gidildiğinde **diyakronik** bir durumla karşı karşıya kalınır. Şöyle ki; X ülkesinin a zamanındaki “sanayileşme”si, Y ülkesinin b zamanındaki “sanayileşme”si gibi idi/olacaktır. Böyle bir durumda, “bu gün”ün kavramı olan sanayileşme, hem “dün”e, hem de “yarın”a uzatılmış olmaktadır. Farklı bir söyleyişle, “bu gün”ün kavramı “tümel”in bir vasfı haline getirilmiş olmaktadır. O halde, sanayileşme tanımlamalarındaki (algılayışlarındaki?) diğer bir temel sorunun **diyakronizm** sorunu olduğu söylenebilir.⁵²

Aynı temelden hareketle “sanayileşme” tanımlamalarındaki (teorilerindeki) iki sorundan daha bahsedilebilir. Sorunlardan biri kavramın **ideolojik**; diğeri ise **teleolojik** nitelikte olmasıdır. Bu iki

sorun, bir anlamda, iç içe geçmiştir.

"Sanayileşme" (= Sanayi Devrimi) kavramlaştırılmalarının **ideolik** nitelikte olduklarını söylerken anlatmak istediğimiz, kabaca şudur: Sanayileşme=Sanayi Devrimi bağlamında, sanayileşme tanımlamaları (sentetik göstergeler) bir "norm"a göre yapılmaktadır. Bu "norm" İngiltere'nin sanayileşmesidir (Sanayi Devrimi). Sanayileşmenin "norm"u bu olunca ülkelerin sanayileşmesi de bu "norm"a göre yapılacaktır (yapılmalıdır).

Fakat kavram bir başka anlamda da **ideolojik** tir: yukarıda sanayileşmenin sentetik birtakım göstergelere bağlı olarak tanımlandığını ileri sürmüştük. Şimdi bu göstergeler aynı zamanda, sanayileşmenin ne zaman ve nereden başladığından bağımsız olarak, "bu gün" bü-ründüğü bir "tarz" biçiminde sunulabilmektedir. Bitirici değil, ama örnek olsun diye bu "tarz"ın üretimin büyük ölçekli birimlerde gerçekleştiği, üretimde cansız (inanimate) güç kaynaklarına dayanıldığı, işletmelerin aileden ayrıldığı, teknik iş bölümünün alabildiğine geliştiği gibi niteliklere sahip olduğu söylenmektedir.⁵³ Bir diğer deyişle sanayileşmenin öyle bir "mantığı" vardır ki bu "mantık" sanayileşmenin olduğu gibi olma zorunluluğunu beraberinde getirir. Bu "tarz"dan başka bir sanayileşme ol(a)maz; sanayileşmenin ideolojisi budur. Hatta giderek sanayileşme sürecinin kritik bir noktadan sonra, toplumları homojenleştirdiği (homojenleştireceği) ileri sürülmüştür. Tam bu noktada sanayi-sonrası toplumları (post-industrial societies) ve yakınsama (convergence) tartışmalarına girmek gerekir ki bu, buradaki amacımızın dışına çıkmak olur.

Sanayileşme tanımlarının **teleolojik** nitelikte olduklarını Postan berrak bir biçimde ortaya kor: "Bir zamanlar, tarımı, ikincil mesleklerden ayırmak ve onu istatistiki ve teorik olarak ekonominin geriye kalan kısımlarından radikal olarak farklı biçimde ele almak için açık bir gerekçe varmış ... Clark'ın formülasyonunda sektörlerin üçe ayrılması basit bir sınıflandırmadan iktisadî ilerlemenin **seyahatnamesine** dönüştürüldü. Öğrettiği ders, iktisadî ilerlemenin, geçmişte, kaynakların

önce birincil mesleklerden ikincilere, sonra ikincilerden üçüncülere aktarmak suretiyle elde edildiğini ve **gelecekte** de [bu şekilde] elde edileceği [yolunda] idi".⁵⁴

Aynı yollardan geçileceği için herkesin okumasında yarar olan bir seyahatname. Gerçekten Fisher'e göre böyle bir "seyahat" dünya iktisadî tarihinin hayalî olmayan (not imaginary) kısa bir hikâyesidir.⁵⁵ Bu seyahat da birincil sektörden ikincil sektöre, ikincil sektörden üçüncül sektöre **doğrudur**.⁵⁶

Buraya kadar "sanayileşme", "büyüme" ve **Sanayi Devrimi**'nden nitelenmemiş tarihsel bir sürecin olayları olarak bahsettik. Oysa, örtük ya da açık biçimde, gerek **Sanayi Devrimi**, gerekse sanayileşme, daha geniş ve kapsayıcı bir tarihsel sürecin, **kapitalist sürecin bir moment**i olarak ele alınır: "İngiltere'de 18. yüzyıldan başlayarak kapitalist gelişmenin odağı ticaretten sanayiye kaydı. Sanayi Devrimi, ticarî sermayenin sınaî sermaye üzerinde egemen olduğu bir dönemden, sanayi sermayesinin ticarî sermaye üzerinde egemen olduğu bir döneme geçiş olarak tanımlanabilir. Bu kayışın hazırlanması uçan mekiğin, su ile işleyen eğirme tezgahının ve buharlı makinanın keşfedilmesinden çok önceleri başladı; ancak 18. yüzyılın teknolojik değişimleri geçişi dramatik bir biçimde açık hale getirdi."⁵⁷

Kapitalizmin tanımı, Sanayi Devrimi ve sanayileşme tanımlarında olduğu gibi, bir hayli tartışmalıdır. Tartışmanın eksenini açısından kapitalizm tanımlarına girmemiz gereksiz.⁵⁸ Ancak kapitalizm - Sanayi Devrimi-sanayileşme arasındaki ilişkileri bazı kavram sorunları açısından tartışmak istiyoruz.

V. KAPİTALİZM-SANAYİ DEVRİMİ-SANAYİLEŞME

Sanayileşme, ölçek ekonomileri vb. nitelikleri ile daha fazla hasıla üretmeye hizmet ettiğine, yani "büyüme"yi sağladığına göre, bu niceliksel büyüme bir süre sonra ekonomide yapısal farklılaşmaları da beraberinde getirecektir. İşte "gelişme"

kavramı bu iki niteliğe birden işaret etmektedir. (İktisadî) gelişme yazınında bu yapısal farklılaşma süreci, bir ara kavramla, modernleşme kavramı ile ifade edilir: " 'Modern' sözcüğü, buharlı makina ve iplik eğirme makinası gibi buluşların, toplumların sanayileşmesine ilk, teknik temelli sağladıkları onsekizinci yüzyıldan beri geçen bütün dönemi kapsar"⁵⁹ ve "sanayileşme terimi ve bunun eş-anlamlıları ya da türevleri, [toplumun] sanayi öncesi ya da geleneksel toplumdan, ya da az gelişmiş [bir toplumdan] sınaî ya da modern ya da gelişmiş [bir topluma] gelirken geçirdiği değişme sürecini ifade" eder.⁶⁰ Büyüme, gelişme, ilerleme, sanayileşme, Sanayi Devrimi gibi kavramlar (olaylar) aslında, aynı sürecin değişik zaman dilimleri içinde aldığı farklı görünüşler ya da ifadelerdir. Bu süreçte "önce" modernleşen (sanayileşen) ülkeler "sonra" sanayileşen (modernleşen) ülkelere örnek olmuşlardır. Farklı bir anlatımla "sonra" gelişen (modernleşen, sanayileşen) ülkeler, "önce" gelişen ülkelerin izledikleri yolu izlemişlerdir/izleyeceklerdir. Çünkü değişme bu yöne doğrudur: "Tarihsel olarak modernleşme, on yedinci yüzyıldan, on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen ve **sonra** on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan toplumsal, iktisadî ve **politik sistem tiplerine doğru** değişme sürecidir."⁶¹ Sözü edilen "sistem", kuşku yok kapitalist sistemdir. Tarihsel evrim kapitalizme "doğru"dur. Sanayi Devrimi, sanayileşme gibi olaylar bu evrimdeki basamaklardır; aşamalardır.⁶²

Buraya kadar yapılan açıklamalardan, standart iktisat ve iktisadî tarih yazınında, "kapitalist gelişme", "sanayileşme", "büyüme/gelişme", "modernleşme" deyimlerinin aynı anlama gelmek ve aynı sürece işaret etmek üzere kullanıldıklarını sonucuna varılabilir. İktisadî alanda modernleşme, genel bir ifadeyle, "geleneksel" üretim biçimlerinden "modern" üretim biçimlerine geçiş olarak algılanmakta ve sunulmaktadır. "Modern" üretim biçiminin içeriği "sanayi" tarafından belirlenmekte ve temsil edilmektedir.

Şimdi; modernleşme/sanayileşme/kapitalizm bağlamında "modernleşme"nin oldukça görece bir kavram olduğu ve iç içe geçmiş birtakım sorunları bağrında taşıdığı vurgulanmalıdır.

Bir kere, "sanayileşme" ve "modernleşme" arasında sadece kavramsal bir farklılıktan değil, belki bir zıtlıktan söz etmenin daha anlamlı olacağı ileri sürülebilir. Böyle bir önerinin dayanağı "tarih"tedir: On altıncı yüzyılın başlarına kadar İtalya; on yedinci yüzyılda Hollanda bir hayli gelişmiş maddî ve kültürel bir uygarlığa sahip ve "modern" olmalarına rağmen, bu iki ülkenin "sanayileşmiş" olduklarını ileri sürmek modernleşmecî görüş açısından dahi olanaksızdır.

Yukarıda değinildiği üzere, sanayileşme süreci, bir başka süreçle, kapitalist süreç ile bir ve aynı süreç şeklinde yorumlanagelmıştır. Bu hususta da kavramsal güçlükler (ve hatta) karışıklıklar söz konusudur. Her şeyden önce, "kapitalizm" in tanımı bir meseledir. Bununla bağlantılı bir diğer mesele "kapitalizmin tarihi" ne ilişkindir. "Kapitalizm" i niteledikleri varsayılan özellikler değişim ilişkilerinde, "rasyonel insan" vb. alanlarda aranabilir. Ancak bu özellikler, "kapitalizm" in sanayileşme ile bağlantısı kurulduğu ölçüde, kavramsal (ve tarihsel) güçlükler ortaya çıkarırlar. Benzer biçimde, kapitalizmin "tarihi" de kapitalizmin tanımına bağlı olarak yazılır.

Kapitalist süreç ile sanayileşme sürecini özdeşleştirmek tarihsel olarak ne kadar doğrudur? Hatırlanacağı gibi, sanayileşme süreci, tarım temelli bir ekonomiden sanayi temelli bir ekonomiye geçiş şeklinde algılanmaktaydı. Yani, geleneksel toplumdan (tarım temelli ekonomiden) modern topluma (sanayi temelli bir ekonomiye, sanayileşmiş kapitalist topluma) geçiş bir ve aynı süreç midir? Sorgulanması gereken bir diğer sorun budur.

Genellikle varsayıldığı gibi, bu iki süreç özdeş süreçler olarak alındığında "tarih" ile uyumsuzluklara düşülür. Şöyle ki; Batı Avrupa'daki "merkantilist" dönem hiç tereddütsüz iktisatçıları ve iktisat tarihçileri açısından (ticarî) **kapitalizmdir**. Ancak bu dönemde bir "sanayileşme" den kimse bahsetmemektedir. O halde, kapitalizm ile

sanayileşme özdeş süreçler olmadığı gibi, kapitalizme geçiş ile sanayileşmeye geçiş bir ve aynı süreç değildir, denilebilir. Daha ilginç, bu durum olgusal düzeyde farklılaştırılmasına rağmen kavramsal olarak böyle bir farklılaşmaya gidilmemiştir.

SONUÇ

Bu yazıda **Sanayi Devrimi** sorunsalı içinde bazı kavram sorunlarını irdelemeye çalıştık.

İktisat ve iktisadî tarih yazınında çok sık kullanılan, hatta "anahtar" kelimelerden olan sanayileşme, büyüme, gelişme, kapitalizm, Sanayi Devrimi gibi deyimler birbirlerini içerecek tarzda ve birbirleri yerine kullanılabilmektedir. Bu durum kavramsal ve tarihsel bulanıklığa neden olmaktadır.

Sanayileşme özgülleştirilmediği takdirde, her zaman, kapitalist sanayileşmeyi ima ve telkin eder. Tarihsel olarak bu iki süreç üst üste gelen süreçler olsa da, her sanayileşme süreci kapitalist sanayileşme olma durumunda değildir. Bunun için ne mantıksal, ne de tarihsel zorunluluk vardır.

Kapitalizm/sanayileşme/Sanayi Devrimi/modernleşme bağlamında kavramsal öncelik kapitalizmdir.

Sanayi Devrimi'ne yaklaşımlarda da büyük sorunlar mevcuttur. Sanayi Devriminin kavramlaştırılma güçlükleri, büyük ölçüde, yaklaşımların kendilerinden kaynaklanmaktadır. İktisat tarihçilerinin pek çoğu, **Sanayi Devrimi**'ne (sanayileşmeye) yaklaşırken nedensel faktör(ler) üzerinde durmuşlardır. Başka bir deyişle **Sanayi Devrimi**'ne yol açan faktörü (faktörleri) sorgulamışlardır. Böylece örneğin, nüfusun yoğunluğu ve artışı; ticaretin gelişmesi ve genişlemesi ya da "tarım devrimi", süreci başlatan ve/veya hızlandıran nedenler şeklinde sunulabilmektedir. Yaklaşımın bir sonucu, süreci bütünselliği içinde yakalayamama olmuş ise; bir diğeri bizzat iktisat tarihçilerinin partikülarizmlerine yol açmasıdır. Bu anlamda tipik bir iktisat tarihçisi tipik bir "spesiyalist" olmuş çıkmıştır. Buna karşılık bazı iktisat tarihçileri daha

genel bir teorik çerçevenin kurulması gereğini kavramışlardır. Ne var ki, bu sefer de, doğrusal gelişme (düz çizgisel evrim) modellerine sapan kalınmıştır.

DİPNOTLAR

- ¹ Arnold Toynbee, *Lectures on the Industrial Revolution*, Beacon Press, Boston, 1956 (1884). Bildiğim kadarıyla, konusu doğrudan **Sanayi Devrimi** olan ilk kitap da budur.
- ² Carlo M. Cipolla, *The Economic History of World Population* (sixth ed.), Harmondsworth, 1974. Chap. I; s. 33'de şunu okuyoruz: "Milattan önce sekizinci yüzyılın Tarım Devrimi ile milattan sonra on sekizinci yüzyılın Sanayi Devrimi, diğer taraftan, tarihsel sürecin sürekliliğinde derin gedikler meydana getirdiler. Bu iki devrimin her biri ile birlikte bir "yeni hikâye" başlar; bir öncekinden dramatik olarak ve tamamiyle farklı yeni bir hikâye. Mağara-insanı ile piramidleri inşa edenler arasında süreklilik nasıl kırılmışsa, tıpkı bunun gibi, kadim çift süren insan ile bir nükleer merkezin çağdaş operatörü arasındaki tüm süreklilik de kopmuştur." Keza, aynı doğrultudaki nitelemeye E. Hobsbawm da "... [Sanayi Devrimi] muhtemelen insanlık tarihinde tarım ve kentlerin keşfinden bu yana en önemli olaydı" demek suretiyle katılmaktadır. E.J. Hobsbawm, *The Age of Revolution, Europe 1789-1848*, London, 1977, s. 44.
- ³ "Sanayi Devrimi, bir toplumsal sistem ya da bir uygarlığın diğeri ile yerini değiştirdi. [Sanayi Devrimi] ortaya çıkmadan önce İngiliz yaşantısının iktisadî temelini tarım sağlamaktaydı. [Sanayi Devrimi] ortaya çıktıktan sonra temel, sanayi oldu. ... Saban ve otağa dayanan bir uygarlığın yerini, belki tehlikeli bir biçimde kömüre, demire ve ... tekstil maddelerine dayanan yeni bir düzen aldı." H.L. Beales, *The Industrial Revolution, 1750-1850*, London, 1967 (1928), s. 30.
- ⁴ Nitekim bir çokları arasında P. Bairoch'nun kitabı tamamiyle bu açıdan yazılmıştı: Paul Bairoch, *Üçüncü Dünya Çıkmazda* (Çev. Mehmet Dülger), Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1973.
- ⁵ R. Hilton (ed.), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London, 1976; T.H. Aston and C.H.E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate, Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, CUP, 1987; R.M. Hartwell (ed.), *The Causes of the Industrial Revolution in England*, London, 1967; R.M. Hartwell (ed.), *The Industrial Revolution and Economic Growth*, London, 1971.
- ⁶ I. Wallerstein, *The Modern World System* 2 vols. London, 1974 ve 1980; S.Amin, *Accumulation on a World Scale*, 2 vols. London, 1974; A.G.Frank, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, London, 1978; E.P. Archetti, P. Cammack and B. Roberts (eds), *Latin Ame-*

- rica, New York and London, 1987.
- ⁷ R.M.Kartwell (1971), *op. cit.* s.43 ve Joel Mokyr (ed.) **The Economics of the Industrial Revolution**, Rowman and Allenhold, 1985, ss.1-2.
- ⁸ Krishan Kumar (ed.), **Revolution, The Theory and Practice of a European Idea**, London, 1971, s.1. Sözcüğün etimolojisi ve çeşitli kullanımları için bkz: Raymond Williams, **Keywords**, Fontana/Croom Helm, 1976, ss.226-230. Keza, sözcüğün Sanayi Devrimi bağlamında kullanılması için bkz: Fernand Braudel, **Civilization and Capitalism, 15th - 18th. Century, Vor. III: The Perspective of the World** (tr. S.Reynolds), New York, 1984, ss.536-539.
- ⁹ Braudel, *op. cit.* s.537.
- ¹⁰ "Onsekizinci yüzyılın ilk kısmındaki İngiltere, asude, ilkel ve değişim ve ticaretin gürültüsü ile rahatsız edilmemiş, hemen hemen bir ortaçağ İngilteresi idi. [Fakat] birden bire, pırlı pırlı bir gökyüzünden geçen bir şimşek gibi, **Sanayi Devrimi**'nin fırtına ve şiddeti içeri girdi." C.Beard, **The Industrial Revolution**, London 1901, s.23.
- ¹¹ J.Adolphe Blanqui, **Histoire de l'économi, polihque**, vor. II, CXXXVIII, 1837'den aktaran George N.Clark, **The Idea of the Industrial Revolution**, Glasgow, 1953, s.10.
- ¹² A.Bezanson, "The Early Use of the Term Industrial Revolution", **Quarterly Journal of Economics**, vol.36, 1922, ss.343-349.
- ¹³ F.Engels, **TÇhe Condition of the Working Class in England**, Oxford, 1958 (1845), s.9.
- ¹⁴ A.Toynbce, *op. cit.* s.58.
- ¹⁵ *ibid.* s.63.
- ¹⁶ Maxime berg, et. al, **Manufacture in Town and Country before the Factory**, CUP, 1983, s.4.
- ¹⁷ Bu bağlamda K.Polanyi'yi dinlemek ilginç olmalıdır: "Ama [Sanayi Devrimi]'ni nasıl tanımlayacağız? Temel özelliği neydi bunun! Fabrika şehirlerinin yükselişi mi, geçekondı mahallesinin ortaya çıkışı, çocukların çalışma saatleri, belirli işçi gruplarının düşük ücretleri, nüfus artışının hız kazanışı mı, yoksa sanayide tekelleşme mi? Biz, bütün bunların temel değişimin, piyasa ekonomisinin kuruluşunun yanında önemsiz kaldığını ve bu kurumun niteliğinin ancak makina kullanımının ticarî bir toplam üzerindeki etkisini göz önüne alarak anlaşılabilirceğini söylüyoruz. Makina kullanımının olaylara neden olduğunu söylemek istemiyoruz, ama bir kez ticarî bir toplumdaki üretimdeki karmaşık makineler ve fabrikalar kullanılmaya başlayınca, kendi yasalarına göre işleyen piyasa fikrinin oluşması kaçınılmazdı diyoruz". Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm** (Çev. Ayşe Buğra) Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.63.
- ¹⁸ D.C.Coreman, "Industrial Growth and Industrial Revolutions", içinde: E.M.Carus - Wilson (cd.), **Essays in Economic History**, vol. II. London, 1962, ss.334-335.
- ¹⁹ Deyimin bu anlamda kullanılışının en çarpıcı örneğini E.M.Carus-Wilson ortaçağ İngiliz dokuma "sanayi"ne çarpıcı dibeği (fulling-mill)'nin gelişi olarak gösterirken vermektedir. Bkz: E.M.Carus-Wilson, "An Industrial Revolution of the Thirteenth Century", içinde: E.M.Carus - Wilson (ed.), **Essays in Economic History**, var. I. London, 1954, ss.41-60.
- ²⁰ Jonathan Hughes, **Industrialization and Economic History**, McGraw-Hill, Inc., 1970, ss.44-46.
- ²¹ R.M.Hartwell (1971), *op. cit.* ss.167-169.
- ²² Amerikalı tarihçi J.U.Nef'e göre, "Toynbee, 'devrim' deyimini evrimin hızlanması anlamında" kullanmıştır. J.U.Nef, "The Progress of Technology and the Growth of Large-Scale Industry in Great Britain, 1540-1640", içinde: Carus-Wilson (ed.), **Essays...** vol. I., *op. cit.* s.88, n.2.
- ²³ H. de B. Gibbins, **Industry in England**, London, 1897, s.341'den aktaran Hartwell (1971) *op. cit.* s.168.
- ²⁴ J.U.Nef, *art. cit.* s.105.
- ²⁵ E.J.Hobsbawn, *op. cit.* s.44.
- ²⁶ F.Braudel, "History and the Social Sciences: The Longue Durée", içinde: F.Brandel, **On History** (tr. S.Matthews), London, 1980, ss.25-54.
- ²⁷ A.Gerschenkron, "On the Concept of Continuity in History", içinde: A.Gerschenkron, **Continuity in History and Other Essays**, Harvard Un. Press, Camb. Mass. 1966, ss.11-39; özellikle ss.12-17; 21. Fakat soruna başka bir perspektiften yaklaşan ve daha kapsayıcı iyi bir çalışma için bkz: J.Topolsky, **Methodology of History** (tr. H.O.Wojtasiewicz), D.Reidee Publishing Comp. Dordraecht-Holland/Boston, 1976.
- ²⁸ Robert A.Nisbet, **Social Change and History**, Oxford Un. Press, London, 1972.
- ²⁹ Paul Mantoux, **The Industrial Revolution in the Eighteenth Century**, New York, 1961 (1905), s.25.
- ³⁰ Bu 'okul'lar için bkz: Mokyr, *op. cit.* s.3; Hartwell (1971), *op. cit.* ss.143-154.
- ³¹ Douglass C.North and Robert P.Thomas, **The Rise of the Western World**, CUP, 1973, s.157.
- ³² Çok tipik ve çok açık bir örnek için: Douglass C.North, "Economic History", içinde: **International Encyclopædia of the Social Sciences**, 1972 baskısı, s.468'de şöyle diyor: "İktisat tarihinin temel daha çok iki geniş kategoriye girer: 1) ekonominin zaman içinde büyümesi ve bu büyümenin (...) belirleyenleri; 2) büyüme ... boyunca bu ekonomideki gelir bölüşümü."
- ³³ Hartwell (1971), *op. cit.* s.170.
- ³⁴ R.Nurkse, **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, Oxford, 1953; R.M.Hartwell, "The Industrial Revolution as an Example of Balanced Growth", içinde: R.M.Hartwell (1971), *op. cit.* ss.185-199.
- ³⁵ A.O. Hirschman, **The Strategy of Economic Development**, Yale Un. Press, 1958; W.W.Rostow, **The Process of Economic Growth**, Oxford, 1960; Paul Mantoux, *op. cit.*

- ³⁶ R.Cameron, "A New View of European Industrialization", *The Economic History Review*, "Series, Voe. XXXII, No: 1, s.1.
- ³⁷ John F.Gaski, "The Cause of the Industrial Revolution: 'Brief, 'Single-Factor' Argument", *The Journal of European Economic History*, Vol. II. No: 1, 1982, s.227.
- ³⁸ Melvin Kranzberg, "Prerequisites for Industrialization", içinde: M.Kranzberg and C.W.Pursell, Jr. (eds.), *Technology in Western Civilization*, Vol. I. CUP, New York, 1967, ss.217-230. Keza, aynı biçimde Peter Mathias, *The First Industrial Nation: An Economic History of Britain, 1700-1914*, New York, 1969, s.2; 8-9.
- ³⁹ Herbert Giersch, "Stages and Spurts of Economic Development", içinde: Léon K.Dupriez (ed.), *Economic Progress*, Louvain, 1955, ss.205-206.
- ⁴⁰ Eugen Staley, *The Future of Underdeveloped Countries*, New York, 1961 (1954), s.300.
- ⁴¹ J.H.Clapham, *The Economic Development of France and Germany, 1815-1914*, CUP, 4th ed. 1936, s.53.
- ⁴² W.Ashworth, *A Short History of the International Economy, 1850-1950*, London, 1952, s.34.
- ⁴³ E.Staley, *op. cit*, s.301.
- ⁴⁴ *ibidem*.
- ⁴⁵ United Nations, *Processes and Problems of Industrialization in Underdeveloped Countries*, New York, 1955, s.2.
- ⁴⁶ D.Colman and F.Nixson, *Economics of Change in Less Developed Countries*, London, 1978, s.179.
- ⁴⁷ R.B.Sutcliffe, *Industry and Underdevelopment*, Addison Wesley Pub. Comp. 1971, s.18.
- ⁴⁸ Alan S.Milward and S.B.Saul, *The Economic Development of Continental Europe, 1780-1870*, New Jersey, 1973, s.29. Keza: P.Mathias, *op. cit*, *passim*..
- ⁴⁹ Allan G.B. Fisher, *The Clash of Progress and Security*, London, 1935, ss.25-43.
- ⁵⁰ Colin Clark, *The Conditions of Economic Growth*, London, 1940, ss.6-7 ve 10. Bölüm.
- ⁵¹ J.Freyssinet, *Az gelişmişlik İktisadı*, (Çev. Tezer, Öçal ve M.A.Kılıçbay) Gazi Ün. Yayını, Ankara 1985, ss.160-163.
- ⁵² P.Kriedte, et. al.'in *Sanayileşmeden Önceki Sanayileşme'si* (ve ilgili yayın) bu açıdan niçin yorumlanmasın? Bkz. P.Kriedtz, et. al., *Industrialization Before Industrialization* (tr. B.Schamp), CUP, 1981.
- ⁵³ David Brown and Michael J.Harrison, *A Sociology of Industrialization*, London, 1978, ss.21-22.
- ⁵⁴ M.M.Postan, *Fact and Relevance, Essays on Historical Method*, CUP, 1971, s.86. Vurgular bize ait.
- ⁵⁵ Allan G.B.Fisher, "Capital and the Growth of Knowledge", *Economic Journal*, vol. XLIII, 1933, s.379.
- ⁵⁶ *ibid*, s.380.
- ⁵⁷ Dubley Dillard, "Capitalism", içinde: Charles K.Wilber (ed.), *The Political Economy of Development and Underdevelopment*, New York, 1973, s.64. Keza aynı yönde: D.S.Landes, "Introduction", içinde: David S.Landes (ed.), *the Rise of Capitalism*, London, 1966, ss.10-11.
- ⁵⁸ Kapitalizmin farklı bakış açılarından kavramlaştırılmasının eleştirel bir tartışması için bkz: M.Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, London, 1975. Bölüm I.
- ⁵⁹ Richard Bendix, "Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.IX. No: 3, 1967, s.292.
- ⁶⁰ R.Bendix, "Industrialization, Modernization and Development", içinde: P.Worsley (ed.), *Modern Sociology*, Harmondsworth, 1978, s.138. Aynı doğrultuda ve daha da tereddütsüz bir anlatım için bkz: Wilbert E.Moore, *Social Change*, 2nd ed. New Jersey, 1974, ss.94-96.
- ⁶¹ S.N.Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*, New Jersey, 1966, s.1. Vurgular bize aittir.
- ⁶² Yukarıda yaptığım "teleolojik" nitelemesi bu açıdan hatırlanabilir. Bu nitelik, diğer taraftan düz çizgisel (doğrusal) evrim modellerinde şu veya bu fonda hep mevcut olmuştur. "Teleolojik" olmayan evrimci modellerin mevcut olup olmadığı ayrı bir yazı konusu olacak kadar tartışmalıdır.

Endüstri İlişkileri Sisteminde Yeni Bir Düzene Gerek Var mı? (II)

Önder AKER

A. Murat DEMİRCİOĞLU

Turhan ESENER

Şükran KETENCİ

Tuğrul KUTADGUBİLİK

Açıkoturumu yayınlamaya geçen sayıda
kaldığımız yerden devam ediyoruz.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Şimdi ikinci tura, müsaade ederseniz geçelim.

TURHAN ESENER: Şimdi, demin Şükran Ketenci arkadaşımız, benim de katıldığım bir noktadan hareket etti. O da, maalesef Türkiye'de her şey kanundan beklenmektedir. Bu fevkalâde yanlış bir zihniyettir. Her şey kanundan beklediği zaman, dediğim gibi, bir sürü ayrıntılı, uzun kanunlar, şu hak verilir, bu verilmez, bu yapılır, bu yapılmaz - bu en kötü sistemdir. İki - ikinci nokta şu: 1980 öncesi kanunlarımızın durumu nasıldı? Türkiye'de her şeyi kanundan beklemek sistemi yanlıştır. Bunun yanında kanunlar, genel prensipleri koyar, elastikidir ve her özel hadiseye kanun genel prensipleri koyduktan sonra taraflar arasında bir anlaşma ile daha özel hadiselerle varmak mümkündür. Şimdi bunun misalinin söyleyeyim ve kanun yapmanın, bilhassa sosyal konularda kanun yapmanın ne kadar zor olduğunu bir misalle vermeme müsaade ederseniz o da şunu söyleyebilirim: Bir ara demokratik rejimin, demokrasinin en yaygın bulunduğu bir devrede Sendikalar Kanunu'nda yapılan değişiklik - 1317 sayılı kanun...

MURAT DEMİRCİOĞLU: 274'te yapılmak istenen Anayasa Mahkemesi'nden dönen değişiklik.

TURHAN ESENER: Evet. 1317 sayılı kanun nasıl kıyamet koparmıştır ve o zaman eğer o kanundaki yapılan değişiklikleri bugün dikkate alırsak, 12 Eylül'den sonra yapılan kanunlardaki değişikliğin bir kısmının da nüvesini orada da bulabiliriz. O kanunlarda kıyamet kopmuştu. Demek ki kanun yapmak kolay değil, bilhassa sosyal konularda. Şimdi, bir, 12 Eylül'den sonra kanunlar yapılırken ayrıntılar üzerinde durmaya hacet olmaksızın genel prensiplerin sağlanmasına çalışılmıştır. Bu bir gerçektir. Size misallerini söyleyeyim. Bir: Sendika plüralizmi sağlanmıştır. Benim için fevkalâde önemli. Çünkü bir görüşe göre -ki bu görüş, çok ısrarla savunuldu- her iş kolunda tek sendika. Yok böyle bir şey. Demokrasilerde sendika plüralizmi vardır ve her iş kolunda birçok sendika kurulur. Almanya'da vakıa her iş kolunda bir sendika vardır. Ama onların gelenekleri öyle.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Yasayla değil.

TURHAN ESENER: Tabii. Zaten bizim şanssızlığımız, biraz da geleneklerimizin az olmasından geliyor. 1980'den evvelini hatırlayalım. 1980'den evvel müteaddit toplantılar yaptık ve 274 ve 275 sayılı kanunların tutar yerini bırakmadık. Her tarafı eleştirildi türlü toplantılarda. Bütün zabıtlar elimde, hepsini saklıyorum. Şimdi, 1980'den sonra ne yapılabildi? Bütün sendikal faaliyetler durdurulmuş, hatta iki kişinin bile sokakta toplanmasına veya bir yerde toplanmasına imkân yok. Böyle bir durumda ne yapılabilir? Acaba o devirlerde bunlar empoze mi edildi, yoksa belirli toplantılar

da yapıldı mı, bunu da bilmemiz lâzım. evvelâ şunu söyleyeyim: Bütün toplantı yasaklarına rağmen bir taraftan sendikacı arkadaşlarla, bir taraftan Avrupalı en meşhur hukukçularla Türkiye’de daimi toplantılar yapılmıştır ve şu noktalar sağlandığı anda zannederim ki bir hukukçu için o anda bir netice elde edilmiş sayılır, eğer şu noktalar elde edilmişse: Demin söylediğim gibi, bir: sendika plüralizmi. İki: toplu sözleşme, tarafların serbest iradesine dayanan toplu sözleşme rejimi muhafaza edilebilmiş midir? Fevkalâde önemli ve yine... söyleyeyim: Toplu sözleşme rejimini muhafaza etmek için Yüksek Hakem Kurulu sistemine gidilmiştir. Yüksek Hakem Kurulu zaten vardı. Yeni kurulmuş bir sistem değildir. Fakat o arada sendikal faaliyetler durdurulduğu için, grevler durdurulduğu için toplu sözleşmenin yaşatılabilmesi için tek çare süresi biten toplu sözleşmelerin Yüksek Hakem suretiyle yenilenmesi yoluna gidilmiştir ki bundaki tek amaç toplu sözleşme rejimini yaşatmaktır.

MURAT DEMİRCİOĞLU: 2374 sayılı yasa.

Murat Demircioğlu.

TURHAN ESENER: Evet, tamam, çok doğru söylediniz. Ama Yüksek Hakem Kurulu’nda o zaman ben, büyük bir gayretle, İstanbul’dan iki tane çok kıymetli arkadaşımı da götürerek endeksleme metodunu aşılamaaya çalıştım. Bunda başarı sağlayamadım. Eğer endeksleme metodu kurulabilseydi, yani enflasyon oranında işçilere ve çalışanlara, çalışanların ücretlerinde zam yapılabilseydi, inanın, Yüksek Hakem Kurulu fevkalâde büyük bir başarı sağlamış olacaktı. Çünkü 1980 yılına kadar bendeniz senelerce Yüksek Hakem Kurulu’nda çalıştım, Halil Tunç’la beraber. Ve 1980 yılına kadar Yüksek Hakem Kurulu herkesin ağızında misal gösterilmiştir ve birçok ihtilâflarda Yüksek Hakem Kurulu,

hatta bazı işverenlerin muhalefetine rağmen, özel hakem olarak seçilmiştir. Bütün ihtilâflarda herkes, Yüksek Hakem’e gidelim, derlerdi. E, böyle başarılı bir kurulu yetkili kılmak zannederim ki yanlış bir fikir değildi. Fakat ne yazık ki bazı ücret artırımlarında şu durum ortaya çıktı: Anayasa’ya evet, Yüksek Hakem’e hayır, dendi. Çünkü Yüksek Hakem’in vermiş olduğu ücretler işçileri tatmin etmiyordu. Demek ki bütün mesele kanunlarda değil, bilhassa sağlanan ekonomik verilerdedir. Bu, ortaya çıktı. Sonra, toplu sözleşme kurtarıldıktan sonra grev hakkı kurtarılmalıydı. E, grev hakkı da kurtarıldı bir ölçüde birtakım kısıtlamalara rağmen ki o kısıtlamalara razı olmak lâzım; çünkü grev hakkının özü kurtarılmıştır. Bugün de grev yapılıyor ve eğer imkânlarımız, demin hep başından beri söylediğim gibi, ekonomik imkânlarımız yoksa grev işçilerin lehine de olmayabilir, yani grevin sonucu. Nitekim eğer işverenden fazla para alamıyorsak, işveren iflas ediyorsa greve gitmek doğru değildir; çünkü işçiler işlerini kaybeder. Ama ona mukabil işverenin parası olduğu halde ücret ödemiyorsa veya az ödüyorsa grev, fevkalade yararlıdır, bir ekonomik mücadele vasıtasıdır. Bu grev hakkı da tanınmıştır. Ve yine bizim, o sırada üzerinde çok durulan bir nokta, sendikalar arasındaki rekabeti ortadan kaldırmaktı. Sendikalar arasındaki rekabet kadar endüstriyel ilişkileri bozan bir müessese, bir durum yoktur. Çünkü sendikalar işçileri savunacakları yerde, işçilerin menfaatlerini savunacakları yerde birbirleriyle mücadele etmek yoluna girerlerse fevkalade tehlikelidir. Bazı değişiklikler bu yönde yapılmıştır. Ama onun yanında benim de -gayet normal- karıştığı bir çok hükümler vardır.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Ama onlar yasaya girdi.

TURHAN ESENER: Tabii, tabii, onlar yasaya girmiştir. Ona hiç itirazım yok. Fakat hepsini birden bir anda sağlamanın imkân ve ihtimali yoktu.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Zaten, hocam, biraz evvel “kurtarıldı” dediğinize göre...

TURHAN ESENER: Ben “kurtarıldı” demedim ama benim söylediğim şu: Ben genel prensipleri kurtarmaya çalıştım - on altı tane. Ben genel prensipleri kurtarmaya çalıştım. Ve kurtarılanlar şunlardır: sendikalar. Çünkü o tarihte birçok sendikacı arkadaşlarım bana geldiler, “hocam” dediler, “bu iş bitti, istifa edelim”. “Ne münasebet” dedim. “Elimizden geldiği kadar uğraşacağız.” Ve üçüncüsü, işsizlikte büyük mücadele olmuştur.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Dördüncüsü...

TURHAN ESENER: Dördüncüsü. Bu da fevkalade önemlidir. Çünkü o sırada sendikalar yok sayıldı görüşüne ben katılamıyorum. Neden katılamıyorum, onu söyleyeyim. Çün-

kü Türk-İş vardı, yok sayılmadı. Her zaman beraber çalışıldı. DİSK durdurulduğu için hukukî imkânımız yoktu DİSK'le temas etmeye. Ama ona rağmen fırsat bulunduğu zaman ben, DİSK'teki arkadaşları yakalayıp onlarla da konuşuyordum. Fırsat çıktığı zaman... Ve yine şunu söyleyeyim: Öyle bir zaman da dahi sendika kapanmamış, faaliyeti durdurulduğu için aldatı da kesilmemiştir. Demek ki sendikaların kapandığını da kabul etmemişiz, yani DİSK'i. Bu da önemli bir noktadır.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Bu arada, yanılmıyorsam, hocam, sözünüzü keseceğim, istihdam güvencesi açısından da bazı çalışmalarınız oldu.

TURHAN ESENER: Evet, şimdi oraya geliyorum zaten. Demin zannederim ki Şükran söyledi, sendikalar yok sayıldı, dedi. Bence yok sayılmak fikri doğru değil, bilakis. Yapılan uygulama, sıkı para politikasının uygulanmasının neticesidir, ortaya çıkan tablo. Ve bundan da maksat enflasyonu azaltmaktır. Dediğim gibi o tarihte ne yapıp yapıp yüzde 110'a varan enflasyonu her ne pahasına olsun aşağı indirmek. Demin söyledim, belirli, kısa bir süre için her türlü kemer sıkılır, kısa bir süre için. Binaenaleyh o tarihte sıkı para politikası uygulanması sonucu bazı sıkıntılar olmuştur. Fakat - demin söyledim, şimdi dahi, şu anda dahi çok büyük endişe taşıyorum, şu anda dahi, o da durgunluk. sıkı para politikasının neticesinde bazı zecrî tedbirlerle para çekildiği zaman durgunluk ortaya çıktı ve o zaman, bir de baktım ki bugün ondan korkuyorum, çok korkuyoruz, dehşetli bir işçi çıkartma başlar. Çünkü iş veren, iflas etmemek için -satamadığı için, talep yok- işçisini çıkartmak zorundadır. İşçisini çıkartması ise felakete sebep olur. İşsizlik gibi bir felaket düşünülemez.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Sosyal patlama...

TURHAN ESENER: Ondan dolayı zannederim ki Avrupa' da bile büyük aksülamel uyandırmış olan büyük bir müşahede, hepsi konuştuğum zaman aynı odada ondan bahsediyorlar. İşçi çıkartma yasağı denen bir müessese getirmişiz. İşçi çıkartma yasağı aslında yasak değil, fakat işçi çıkarmanın kontrol altına alınmasıdır. Çünkü bizde maalesef istihdam güvencesi kabul edilmemiştir ve nitekim o hükümet zamanında hazırladığımız, yani 1980'den sonra hazırladığımız, istihdam güvencesini temin eden işçi çıkartma kanunu, hükümetten geçmiştir, fakat yasalaşmamıştır. Bugün Çalışma Bakanı'nin elinde vardır o tasarı. İstihdam güvencesi nasıl sağlanır ve ILO prensiplerine nasıl yaklaşılır? Avrupa'daki sisteme benzer bir sistem. Tabii böyle bir şey elimizde olmadığı için mecburen işçi çıkartma yasağı denilmiştir ki zannederim ki o, büyük ölçüde o tarihte Türkiye'yi kurtarmıştır. Yoksa felaket vaziyete gelebilirdi işsizlik meselesi. E şimdi, bu prensipler kurtulduktan sonra gönlünüzce hoşunuza gitmeyen bazı maddeler, bazı hükümler, kanuna girmiş olabilir; fakat mühim olan, bazı prensiplerin kurtarılmasıdır. O bazı prensipler

gerçekleştikten sonra, ondan sonraki demokrasi rejimi içerisinde bunların düzenlenmesi işten değil. İşten değil, çünkü ana kavramlar ve müesseseler -işte sendikalar, işte toplu sözleşme, işte grev- duruyor. Bundan sonrasını düzenlemek tarafların konsensüsüne bağlıdır. 1984, '85, '86, '87, '88 - beş sene. Beş sene içerisinde ne bekliyoruz? Yalnız konuşuyoruz. efendim, bu kanunlarla bir şey yapılamaz. Ya bırakalım bu kanunları artık canım. Bu kanunlardan bıktık. Bu kanunlar süregiden şeyler değil ki. Bu kanunlar lafını bir tarafa bırakıp mutlaka taralların, hükümet, işçi, işverenin, bir araya gelip en çabuk şekilde laf üretmekten çok uygulamaya gidip bugünkü çalışanlarımızı içinde bulundukları çok zor durumdan kurtarmak zorundayız. Çünkü bugün gerçekten çalışanlarımız, memur ve işçilerimiz fevkalade zor durumdadır. Bunu görmemek büyük hata olur. Geç kalınmadan bunların durumlarına gerçek bir çare bulunmak zarureti vardır.

Turhan Esener.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Ve böylece, sayın hocam, sistem, nasıl bir yaklaşımla ihtiyaçları karşılayacak, önlem nedir yanıtını da vermiş oldunuz. yani hocamın dediğine göre işçi, işveren ve bilim adamları artık hükümet bir araya gelsin, yeni yasalar yahut yasalarda yeni değişiklikler...

TURHAN ESENER: Yasalardan evvel ekonomiyi kurtarmak...

MURAT DEMİRCİOĞLU: Ekonomiyi kurtarsınlar.

TURHAN ESENER: Ve aynı anda yasaların o kurtarılabilecek ekonomiyi uygunluğunu sağlamak...

MURAT DEMİRCİOĞLU: Sayın Aker, şimdi sıra sizde. Buyurun.

ÖNDER AKER: İlk önce takıldığım bir yön var. Yani Türkiye'de her şey kanundan beklenmeli mi? Gerek sayın hocam, gerekse sayın Ketenci burada eleştirilecek bir yön buluyorlar. Sayın hocamın ve sayın Ketenci'nin hangi bakımdan bunu eleştirdiklerini tam bilemiyorum. Kanundan bir şeyler beklenmesinin sebebi Türkiye'de yürürlükte olan kanunların temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına imkân vermemesi. O sebeptendir ki önce bunlar, olması lazım gelen şekle kavuşturulmalıdır düşüncesi bana göre egemen. Belki Ketenci bakımından sendikalar gerekli etkinliği gösterdiği takdirde kanun şöyle de olsa, böyle de olsa sonuç değişmez gibi vardı. Bir sonuç var kafasında, bilemiyorum, açıklamadı onu. Ama normal şartlar altında yürürlükte bazı kanunlar var ve bu kanunlar sendikaların, yani endüstri ilişkileri sisteminin en önemli unsuru olan sendikaların şu gün elini kolunu bağlayan bir takım kısıtlamalar getirmiş durumdadır. Haliyle kanundan bir şey beklemek değil, kanundaki mevcut kısıtlamaların kaldırılmasını istemek gibi bir arayış içindeyiz - yani sendikali olarak. Çünkü başka bir çare yok. Ben ona, "yani bizim açımızdan kanundan ne bekleniyor?" a dedim. Yoksa salt kanunu değiştirmiş olmakla sistem birdenbire düze çıkar gibi bir düşünce zannetmiyorum ki en azından sendika çevrelerinde egemen olsun. Düşünce şudur: Kanunlardaki mevcut kısıtlamalar kaldırılabilir ki, kaldırılmalı ki sistem, olması lazım gelen raya oturtulabilsin. Bunu belirttikten sonra sayın Kutadgubilik'in görüşlerine kısaca değinmek istiyorum. Anlayabildiğim kadarıyla Türk sanayiindeki gelişme son derece sevindirici, son derece olumlu bir gelişme. Fakat -belki şimdi değinecekler- şu ana kadar benim değindiğim temel hak ve özgürlüklerdeki kısıtlamalar konusuna açıklama getirmedi sayın Kutadgubilik'in sözleri. Gelişme olumluysa belki yaratılan nimetlerin ne suretle paylaştırılabileceği sorusu ortaya çıkabilir. O da, belki bizi istesek de, istemesek de endüstri ilişkileri sisteminden beklenen yararı bulup bulamadığımız sorusuna getirebilir diye düşünüyorum. Sayın hocamın son derece güç şartlar altında korunduğunu ifade ettiği temel ilkelerin hepsi birer gerçektir. Gerçekten sendikalar, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplu sözleşme düzeni, şu ya da bu şekilde, şu ya da bu aksaklığıyla muhafaza edilebilmiştir. Grev hakkı kâğıt üstünde de olsa vardır.

TURHAN ESENER: Fiiliyatta da var.

ÖNDER AKER: Şuna getirmek istiyorum. İddia neydi acaba? Yani bütün bu düzenlemelerin düşünüldüğü tarihlerde sendikasız, toplu sözleşme düzeni olmayan, grev hakkının tanınmadığı, kendine özgü bir demokratik yapı mı düşünüldüyordu ki acaba bugün sekiz sene sonrasında hani bunların kurtarılmış olmasından sevinç duyabiliyoruz?

TURHAN ESENER: Sekiz sene değil, üç sene - üç sene içinde.

ÖNDER AKER: Şunu belirtmek istiyorum. Nasıl bir düşünce egemendi ki acaba? Türkiye, demokratik Batı ülkeleri içinde yerini alır. Nasıl alacak? Toplu sözleşme düzeni belki olmayacak, sendikalar olmayacak, grev hakkı olmayacak - herhalde bu beklenmiyordu. Ama bütün bunlara rağmen, sayın hocamın belirttiği gibi, o günün şartları içinde bunların korunabilmiş olması olağanüstü bir başarıdır. Gerçekten bunu teslim etmek lazım. Ben, bir de şuna değinmek istiyorum: Önemli bir kısmına sayın hocamın da karşı olduğunu bildiğim, ama ne yazık ki yasalara girmiş başka unsurlar var ve bu unsurlar, bugün endüstri ilişkileri sisteminin kendisinden beklenildiği bir biçimde gelişmesini doğrudan ya da dolaylı engelleyebiliyor. Ve başından beri söylediğim temel hak ve özgürlük sorununu ön plana çıkarıyor. Kaynak olarak, başında da söyledim, kaynak olarak TİSK'i alacağım. TİSK'in Nisan '982'de ortaya koyduğu, '77'lerden bu tarihe kadar, yani '82'ye kadar ısrarla ortaya koyduğu, '82'de de, hemen anayasa çalışmasının tamamlanması öncesinde, Sendikalar Yasası ile Toplu Sözleşme, Grev, Lokavt Yasası'nın çıkarılmasının öncesinde deklare ettiği istekleri şöyle bir kısaca gözden geçirelim istiyorum - ayrıntı gibi gözükecek ama. Tabii bunların bir kısmı, temel hak ve özgürlüklerle doğrudan ilgilidir, bir kısmı değildir. Sendikalar Kanunu ile ilgili neler istemiş? Diyor ki: Sendikalara üye olmak, üyelikten istifa etmek noter kanalıyla olmalı; bu işlemler, noter masrafı dışında her çeşit vergi, resim ve harçtan muaf tutulmalıdır. Ayrıca sendikaların bütün defterleri, noterden tasdikli bulunmalıdır. Bu gerçekleşmiş. Aynı anda birden fazla sendikaya üyelik yasaklanmalıdır - gerçekleşmiş. Sendikalar, Türkiye çapında faaliyet göstermek amacıyla kurulmalı ve kuruluşuna ilişkin temel ilkeler ile ana tüzüklerinde yer alacak hususlar kanunla gösterilmelidir - gerçekleşmiş. Checkoff sistemi kaldırılmalı ve toplu sözleşmelerle kabulü yasaklanmalıdır - kısmen gerçekleşmemiş. Sendikanın idari ve mali dış denetimi, her yıl sağlanmalı ve bu denetimin nasıl yapılacağı ve hangi hususları kapsayacağı bir tüzükle tespit edilmelidir - gerçekleşmiş. Sendikaların siyasi partilerle aşağıdaki şekilde ilgi kurmaları yasaklanmalı. Ne yapmamalı sendikalar? Sendikalar, siyasi partilerden maddi yardım kabul edememeli, onlara hiçbir şekilde maddi yardımda bulunamamalı - gerçekleşmiş. Sendikaların siyasi partileri desteklemeleri ve onlara karşı tutum içine girmeleri önlenmeli - gerçekleşmiş. Sendikaların siyasi partilerin toplantı, miting ve yürüyüşlerine katılmalarına izin verilmemeli - gerçekleşmiş. Siyasi parti adı altında sendika kurulamamalı - gerçekleşmiş. Sendikaların başkanlarıyla yönetim, denetim ve disiplin kurulu üyelerinin siyasi partilerin yönetim organlarında görev almaları yasaklanmalı, böyle bir üyelik halinde sendikalardaki görevler otomatikman sona ermeli - gerçekleşmiş. Sendikalarla derneklerin birbirlerine mali yardımda bulunmaları önlenmeli - gerçekleşmiş. Sendikaların siyasi ve ideolojik maksatlı toplantı, miting ve yürüyüş tertiplmeleri veya bunlara katılmaları yasaklanmalı - gerçekleşmiş. İşyerlerinde her çeşit sendikal faaliyet yasaklanmalı

- gerçekleşmiş. Sendikalar, yasadışı olayları önleyici tedbir almaya mecbur olmalı, bu tedbiri almayan sendikalar, kendi üyelerinin sebebiyet verdiği yasadışı olaylardan dolayı kamuya ve zarara uğrayan işverenlere karşı mali ve hukuki bakımdan üyeleriyle birlikte müteselsil sorumlu kılınmalı, ceza sorumluluk taşınmalı - gerçekleşmiş. İşverenlerin işveren sendikalarına ödedikleri aidat masraf kabul edilmeli - gerçekleşmiş.

Önder Aker.

TURHAN ESENER: O sırada gerçekleşmemişti.

ÖNDER AKER: Hayır, o sırada gerçekleşmemişti. Sizden sonra gerçekleşti, hocam. Sendika genel kurullarının teşekkülü, çalışması ve organlarının seçimi konuları... İşveren ve işçi sendikalarının ayrı özellikleri dikkate alınarak düzenlenmeli - gerçekleşmiş. İş kolları sayısı azaltılmalı, gerçeklere ve ihtiyaca uygun şekilde düzenlenmeli - gerçekleşmiş. Sendikalar çokluğu - bu da gerçekleşmiş.

TURHAN ESENER: Yalnız, o işkollarının azaltılmasını Türk-İş de istedi.

ÖNDER AKER: Türk-İş de istiyor, tabii. Türk-İş, hayal görek on altıya filan indirilmesini istedi hatırlayacaksınız.

TURHAN ESENER: Ha, onaltıya istiyordu. Yani o gerçekleşti mi gerçekten, belli değil yani. Yani daha çok başka türlü gerçekleşmiş.

ÖNDER AKER: Şimdi bir de şuna değinmek istiyorum kısaca: Toplu sözleşme-grev düzeninde ne olmuş? O da ilginç. İşçi sendikaları o işkolunda çalışan sigortalı işçi sayısının belirli bir oranını temsil etmedikçe toplu sözleşme yapmaya ehil ol-

mamalı - bu, yüzde on barajıyla gerçekleşmiş.

TURHAN ESENER: Eskiden de çoğunluk vardı.

ÖNDER AKER: Onu söylüyor. Bir de ehliyeteye sahip sendika, çalışan işçilerin yüzde elli artı birini temsil ettiği işyerleri için toplu iş sözleşmesi çağrısında bulunabilmeli. Yani önce bir baraj koyalım, diyor, ondan sonra da öbürünü yapalım. Tek sözleşme prensibi kabul edilmeli ve tercihen grup sözleşmelerine gidilmesi sağlanmalı - gerçekleşmiş. Tek bilançoya göre tek genel kurulla çalışan banka ve sigorta şirketleri, tüm şubeleriyle birlikte tek işyeri sayılarak tek toplu iş sözleşmesine muhatap olmalı - işletme toplu iş sözleşmesi, bu sağlanmış, hocam. Toplu sözleşme çağrıları işverene noter kanalıyla yapılmalı, toplu sözleşme çağrısının yetki belgesindeki tarihten itibaren belli bir süre içinde yapılması. Toplu sözleşme teklif verebilme süresinin belirlenmesi ve toplu iş sözleşmelerinin makul bir süre içinde sonuçlandırılması prensibi kabul edilmeli - bunu gerçekleştirmiş. Yapılmış toplu iş sözleşmesinin işkolunun yandan fazlasını kapsamaması halinde teşmil meselesi daha da kolaylaştırılmıştır. "Grev ve lokavt yasakları genişletilmeli" denilmiş - genişletilmiş. Grev ve lokavtın ertelenme sebepleri genişletilmeli - genişletilmiş. Erteleme grev başlamadan da yapılabilir - mümkündür, karar aldığınız takdirde de erteleme yapılabilir. "Ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri, Yüksek Hakem Kurulu tarafından yapılmalı." Hak ihtilaflarında grev yapma imkânı olmamalıdır - gerçekleşmiş. Menfaat grevleri mahkemelerce ihtiyat tedbiri yoluyla durdurulabilmelidir - gerçekleşmiştir. Grev ve lokavt kararlarının belirli bir süre içinde uygulanması zorunlu olmalı -60 gün meselesi- bu süre geçtikten sonra kullanılmamalıdır - gerçekleşmiş. Greve başlama tarihi işverene önceden bildirilmelidir. Altı iş günü meselesi - gerçekleşmiş. Grev uygulaması açısından önce grev oylaması zorunlu olmalıdır. Zorunlu olmaması ama "işçinin % 50 + 1'inin evet demesi şartı aranmalıdır". O şart aranmış. Ayrıca "başlamış grevlerden muayyen bir süre geçtikten sonra grev yoklaması müessesesi getirilmelidir - getirilmiştir. "Kanunsuz grev ve yasadışı sendikal davranış için yeni müeyyideler getirilmelidir." Anayasa'dan başlayarak ayrıntılı var biliyorsunuz. Uzlaştırıcı Kurulları Sistemi kaldırılmalı, bunun yerine arabuluculuk müessesesi geliştirilerek pazarlık sonuna kadar görev yapması sağlanmalıdır - gerçekleşmiş. Şimdi bu tablo hocam; bunlar gerçekleşenler... Gerçekleşmeyenleri de zaten 83 raporlarında, yani bütün bu yasalar çıktıktan sonra yaptıkları değerlendirmelerde ortaya koymuşlar. "Grevlerin makul süreyi aşması önlenmelidir," diyorlar ve şöyle getiriyorlar: "Azami bir grev 60 gün için yapılabilir." Öyle anlıyorum ki, bu mücadelesini verdiğimiz unsurlardan bir tanesi... Efendim, "greve çıkan işçiye, mensup olduğu sendikalarca ücret ödenmelidir: En az asgari ücret düzeyinde" diyorlar. Check-off'un kaldırılmasında ısrar ediyorlar. Üyelik aidatı meselesi bilahare gerçekleşen bir olaydır, vergi bakımından masraf kabul ediliyor.

Bir de işveren kesiminde kamu-özel kesimi tefriki yapılmalıdır diyorlar ve tabi şaşılacak bir şey ILO'nun 87 sayılı sözleşmesine sığmıyorlar. Diyorlar ki, böyle bir teklif yapılmamalıdır.

TURHAN ESENER: Yalnız affedersiniz bir söze karışmak istiyorum. Sakınca yoksa. Çok özür dilerim.

ÖNDER AKER: Estağfurullah buyurun.

TURHAN ESENER: Şimdi bu teklifleri, ben o zaman ayrıca basılmış olarak değil de nerede gördüm biliyor musunuz? Öyle bizim önümüze büyük bir dosya getirdiler ve dosyanın içerisinde işveren teklifi, işçi teklifi, diğer bilim adamlarının teklifi -isimleriyle- ve ondan sonra diğer işte bizim komisyonun, hazırlayan komisyonun teklifi... Eski kanun maddesi ve ondan sonra bir sürü hazırlanmış projeler daha. Konseyin önünde bu, büyük bir görüşme ve mücadeleye sebep oldu. Yalnız bunlardan bir kısmı, -şunu söylememe müsaade edin, ben takıldığım zaman görüyordum- Bunlardan okuduklarımdan bir kısmı, mahkemenin kararları yani Yargıtay'ın kararları.. Zannediyorum ki Yargıtay kararlarını işveren, o sırada sanki kendi önerisiymiş gibi, onları oraya yazmış. Onu da gözden uzak tutmamak lazım. Çünkü Yargıtay kararları kanuna girdi bazı bazı yerlerde ve zaten (ben) orada hiç kimsenin itiraz etmeye de bir hakkı yoktu, biz söyledikimiz zaman.. "Aa Yargıtay'ın kararı bu" diyorlardı.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Peki, işçinin görüşünü aldığınız olmadı mı orada?

TURHAN ESENER: Aa, olmaz olur mu? Gayet tabii.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Var mıydı görüşleri?

TURHAN ESENER: Tabii, tabii, Çalışma Bakanı mecburdur. Bilhassa çalışanların görüşlerini savunmaya mecburdur. Ben her şeyi bıraktım. doğrusunu söyleyeyim, o benim vazifemdi yani, elimden geldiği kadar bununla uğraştım. Ama bunlara şimdi fazla girmenin anlamı yok tabii.

MURAT DEMİRCİOĞLU: İlim heyeti de bu söylediğinin teklifleri gözden geçirmiş miydi o zaman?

TURHAN ESENER: Aa, tabii, tabii... Tabii, tabii ve yine şunu söyleyeyim: Bu çok enteresan bir noktadır. Önder de benimle beraberdi. Beraberdik ve bir şey gerçektir: Hani diyorlar ki Çalışma Bakanı sık sık bilmem bilgi veriyormuş, falan. Bu gerçektir bu. Yani ben haftada üç veya dört gün daimi surette kapılarını aşındırıyordum ve onlar beni ziyarete geliyordu.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Yalnız, tabii bu arada, ilim heyeti denince, yanılmıyorsam bazı bilim adamlarından gö-

rüş alındı. Örneğin bizden görüş alınmadı. Sadece üniversitelere, Millî Güvenlik Konseyi yazılar yazdı ve üniversitelerden, bizden bir şeyler istendi. Bizler oturduk, görüşleri bildirdik ve yine yanılmıyorsam bizden istenilen de belli sayfada -3 veya 5 sayfa kadar- toparlayınız dendi. Örneğin, ben o zaman Bursa'daydım. Biz o zaman, orada bulunan iş profesörüyle oturduk, 3-4 sayfalık bir şey hazırladık ve gönderdik. Yani, bilim görüşleri de öyle gitti. Onlarda ne derece değerlendirildi -değerlendirilmedi bilmiyorum.

TURHAN ESENER: Tabii, tabii, hepsinin oldu. Teker teker. Bursa'nın da oldu. Ben hepsini gördüm. Çok genel mahiyette ise zaten uyuyor. Aksi takdirde, hepsi de teker teker orada vardı zaten. Yani önümüzde. Bugün dahi oturalım, Önder, sen, ben, Kutadgu, Şükran oturalım, birçok şeyleri düzeltiriz, onu size söyleyeyim. Ama düzeltemeyiz. Yani, bunun sebebi nedir biliyor musunuz? Ekonomik durum.. Bunun çaresini arayalım diyorum ben. Bunun çaresi çok mühim.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet sayın hocam, buyurun.

ÖNDER AKER: Benim böyle kapsamlı bir şekilde gerçekleşen işveren isteklerine girmemin nedeni şu: Konuşmamın ilk bölümünde, bir dengesizliğe yol açıldı ve temel hak ve özgürlük tartışması ön plana çıktı, bu bir talihizlik oldu demiştim. Bunu göstermek bakımından bunları söyledim, bir. İki: Daha da vahimi, 8 yıl sonrasında -gene konuşmamın başında söylemişim-, kıskançlıkla çoğu temel hak ve özgürlüklerin özüne, belli ILO -ILO'yu eğer ölçü olarak alacaksak- ilkelerine aykırı görünen bu düzenlemeleri muhafaza etme eğilimi, kıskançlıkla muhafaza etme eğilimi egemen görünüyor. Ve de hemen şunu da ekleyeyim, bu bilim çevreleri bakımından şimdi ben de hocamın talebesi olarak; iş hukuku ile yıllardır uğraşan bir kişi olarak baktım, hangi düzenlemeler kimden kaynaklanmış?

Şimdi belli ki bu yasanın hazırlanmasında, bunları tabii ki açıklamıyor hocam, açıklamaması gerekebilir. Bilinen, tanınan hocalarımız; bu konuda Türk ulusunun yetiştirdiği hocalarımız arasında bir işbölümü yapılmış. Diyelim grev ve lokavt müessesesi falancaya verilmiş; işte sendikaların yapısı-kuruluşu falancaya verilmiş.. Nereden çıkıyorsunuz bunu diyeceksin? Gayet basit.. Kitaplara bakıyorsunuz. Kitaplarında sistemi iyileştirmeye yönelik önerileri, -herhalde bunları- inkâr etmeyeceklerine göre- sunmuşlar bilim heyeti olarak ve bu birleştirilmiş, fakat, -işte demin söylediğim gibi- terslikler olmuş bu birleştirme sırasında, öyle gözüküyor. Yani 2822 sayılı yasanın grev-lokavt hükümlerinin ne olacağını, ne şekli alacağını ve neden bu şekli aldığını anlayabilmek için aslında bilmem MGK'nin konuyla ilgili görüşlerini izlemeye fiilân, gerek yoktur. Örneğin, Sayın Oğuzman'ın bu konudaki makalelerini, kitaplarını alırsınız, orada bütün isteklerinin doğrudur diye savunduğu - ben saygıyla bakıyorum doğru göre-

bilir, ünlü, saygı duyduğumuz bir hocamızdır- isteklerinin gerçekleştiğini görüyorsunuz. Sayın Çelik'in, Sayın Ekonomi'nin, böyle birtakım bilim adamlarının bilinen fikirlerinin münferiden ürettiklerinin acayip bir biçimde, ama nedense TİSK'in, işveren istekleri doğrultusunda bir bütün olarak yansıdığını görüyorsunuz. Biz tabii biraz da, belki şüphecilikten bu şekilde değerlendiriyoruz ama böyle bir tablo oluyor. Buraya kadar da işler normal. Ne zaman iş anormal. Aa şimdi Sayın Oğuzman, Örneğin Koç Holding'in mütevelli heyetinde görevli ise; diğer, bir başka saygıdeğer bilim adamımız, bir başka sermaye grubunda birinci dereceden aktif görevdeyse, bir üçüncüsü bir başka yerdeyse, o zaman tabii onların düşünceleri, işveren istekleri ve gerçekleştirilenler arasında zorunlu olarak bir bağ kuruyorsunuz. Ve şu soruyu kendi kendinize soruyorsunuz: Acaba diyorsunuz, yani endüstri ilişkileri sisteminin geleceği bakımından, doğru olanlar, ihtiyaçlara cevap vermesi beklenenler mi savunuluyor bilim çevreleri bakımından? Yoksa aynen bu 82'lerde ortaya konan görüşlerin sahibi (aslısı) tarafından konan görüşlerin korunmasına mı çalışılıyor? Son ILO toplantısı bunun bir başka göstergesiydi. Aa bir baktık, bu konuların düzenlenmesinde etkili olduğunu bildiğimiz unsurlar, bu defa Anayasa'nın sözcüğüyle "kutsal Türk Devleti'nin âli menfaatlerini koruma ve kollama adına" bu ilkeleri savunmaya kalkıştılar. Çok gariplikler de oldu. Yıllarca hükümet temsilcisi olarak hareket edenleri, bu sefer işveren temsilcisi olarak gördük. Eee bunlar hocalarımız... Şimdi bundaki garabete işaret etmemek mümkün değil yani, bir sendika temsilcisi olarak.

TURHAN ESENER: Herhalde beni görmediniz.

ÖNDER AKER: Aa, sizi görmedim hocam, fakat ben hemen şunu söyleyeyim, bunu asla benim çok istifade ettiğim bu insanları eleştirmek için söylemiyorum. Bir tersliğe işaret etmek için söylüyorum. Yani biz kime bakacağız? Meselelerin çözümü bakımından, sermaye kendi istekleri doğrultusunda veya kendi çıkarları doğrultusunda, kendi kıskançlığını sürdürürse.. İşlemeyeceğini bilinen bir sistemin varlığını bile bile.. Müracaat edeceğimiz bilim adamları, çeşitli platformlarda belki doğru kabul edilebilirler, ama hatalı sonuçlar veren birtakım düzenlemeleri, üstelik onlar adına onları temsilen savunmaya kalkarlarsa, bu ihtiyacını duyduğumuz konsensüs nasıl sağlanabilir? Hükümet, işçi-işveren nasıl bir araya gelebilir -meseleleri çözmek için- bu da büyük bir, -benim kafamda- soru işaretidir. Buna tabii bir de, siyasi iktidarı eklemek lazım. Türkiye'ye döndüğümde, hayretle -ILO dönüşümde- Tuğrul Bey, hayretle kupürleri gördüm. Hepimiz oradaydık. Sayın İmren Aykut -hocam ILO'yu çok iyi bilir-. Başlık şöyleydi: Demir Bakan ILO'yu fethetti. Evet, demir bakan ILO'yu fethetti. Aykut ILO'da ayakta alkışlandı. Şimdi Türk kamuoyuna şırınga edilen de bu. (Bu sene 99 çalışma bakanı vardı), 99 bakandan bir tanesidir Sayın Aykut ve orada elinizi-kolunuzu sallamayacaksınız, çarpabilirsiniz, bir bakana.

ILO'nun geleneğinde yok böyle ayakta alkışlamak. Ben bir kişiyi hatırlıyorum, Walesa'yı... Herkes ayakta alkışlamıştı. Sovyet Rusya ve bazı peyk devletler dışında. O geldiğinde ayakta alkışlanmıştı. Papa, ayakta alkışlanmıştı. Ziyaretçi devlet büyükleri olur, başkanları olur, onlar işte konuşması bittiğinde ayakta alkışlanır.

Sayın Bakan gitmeden önce -bu da çok ilginç-, "kimseyi Türkiye aleyhine... Türkiye'yi futbol topu haline getirtmem ILO'da. Şöyle yaparım, böyle yaparım falan" diyor. Ondan sonra, yasanın hazırlanmasında birinci dereceden etkili olan sermaye gruplarıyla irtibatlı hocalarımızdan bazıları, doğrudan işveren temsilcisi olarak hareket ediyorlar falan. Şimdi bunun ortaya çıkardığı, benim açımdan talihsiz tablo şu: Giderek sistemi düzeltmede aranması ve bulunması gereken güven odakları bunu yitiriyor. Bunun içinde sendikalar yok değil. Sayın Kutadgubilik'in sendikalara yönelik eleştirilerinde çok ciddi haklılık payları olabilir, vardır da.. Yani ayrı bir konuda keşke onu ele alabilsek. Nedir sendikaların durumu? Ne yapabilirler? Ne yapmaları gerekirken yapmıyorlar? Bu ayrı... Sendikalar her şeyden münezzeh değil. Hatta çok daha iyisini yapabilirler mutlaka. Fakat bir kargaşadır sayın hocam gidiyor. Seminerlerden biliyorum bir tırmanma başlatıldı. Efendim, işte Zambiya gibi bilmemne gibi Türkiye'yi orada tartıştıracak mıyız? Tartışılır. Yani Türkiye tartışılmıyor ki... Türkiye'deki işlerliği olmayan sistem, belki Türkiye'nin taahhütleri bakımından belli dozlarda ele alınıyor. Ve bunu yapmak da, üyelik ilişkisi çerçevesinde (ILO'nun üyelik ilişkisi çerçevesinde) oraya katılan en ziyade temsil kabiliyetine haiz işçi örgütünün temsilcilerinin tabii hakkı. Bir defa bunu teslim ediyorsun. Aynı şekilde katılan işveren temsilcilerinin de karşıt görüşleri ortaya koymaları doğal bir hak. Şimdi bu çerçevede mesele değerlendirilirse, belki bir vasata ulaşılabilir. Ama, işte "Türkiye'yi ben kurtardım, ben Türkiye hakkında kimseye laf söylettirmem. Söyleyen vatan hainidir" gibi birtakım yaklaşımlar benimsenirse, zannederim çok yazık olacaktır gelecek bakımından. Çünkü bu işte, kelimenin tam anlamıyla hocam, bir kör dövüşüne itiyor. Öyle gözüküyor.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Yani sen Önder, önlemler alınabilir dersek. Nasıl bir önlem alınacak? Çok karamsar bir tablo çizdin.

ÖNDER AKER: Karamsar tablo çizmiyorum. Ben keşke, sanayide high teknolojiyi Türkiye'ye getirmeye savaşan, o kafa yapısındaki yöneticiler, işveren temsilcileri, endüstri ilişkileri sisteminin, işçilerle, sendikaları ile birlikte yaşayabilecekleri, yaşamak mecburiyetinde oldukları bir sistem olduğu, bilerek ve inşallah aynı muhataplarını da karşılarında bularak oturabilseler. O aşamada konsensüs sağlanabilse de, ondan sonra da müşterek telkinlerle, efendim ne kadar yanlış davranırsa davranırsın siyasal iktidarı da bir noktaya getirmek mümkün olabilse..

Tuğrul Bey bunu açıklayacaktır. Anladığım kadarıyla Türk

sanayiinin ulaştığı şu nokta bir ölüm kalım noktasıdır. Yani geriye dönülemeyecek bir noktadır. "Geriye dönüş", siz de ifade ettiniz bunu, mahvolmak demektir. Şimdi geriye dönülemeyecek bu noktada, birlikte mi yaşanacak yoksa bu yapay ve çoğu kez.

— Temel hak ve özgürlükleri hedef alan kısıtlamalar, sonuçlarıyla birlikte muhafaza mı edilecek? Ben, meselenin çözümü, bunun cevabında arıyorum.. Kolay bir cevap değil tabii. Uzun uzun tartışılması gereken bir cevap, ama burada yatıyor.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Ama bu tartışmayı da başlatmak lâzım.

ÖNDER AKER: Benim kanaatim o.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet, Sayın Kutadgublik, buyurun. Evet, sizin bu konudaki düşünceleriniz neler?

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Sayın Başkan, şimdi bu 2. görüşme turunda, başladığım felsefe içinde sual olarak konuları hususlara yaklaştırmaya çalışacağım. Türk sanayiinin yeni geldiği boyutu ortaya koydum. Ve bu bütün konuşmacılar tarafından bir hipotez olarak kabul gördü. Bunu takdirle karşılıyorum.

Türk sanayi içindeki bazı hataları da açıklıkla ortaya koyduk. Ve şimdi acaba, bu yeni aşamada özellikle işçi hakları genellikle çalışanların haklarının, ne şekilde tespit edilerek, sistemin daha ileri gideceği meselesine geldik. Şimdi şurası aşikâr ki, bugün Türk sanayiinin dinamik unsurunu ve şayet batıyla rekabet edebiliyorsa, rekabetinin ana imkânını labour force yani işgücü veriyor. Bu ne demek? Bugün milyonluk teknolojik yatırımlar, milyonluk — 200 bin dolardır bir tezgâh.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Artık milyon değil, milyarlık diyeceğiz.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Evet, milyarlık yatırımlardır. Acaba siz, Türk sanayiini çok yakından tanıyan insanlar farzeder misiniz ki bu milyarlık tezgâhı satın alıp getirip fabrika kurduktan sonra ve buna bir üretim programı verdikten sonra bu işlevi sırtında taşıyacak; 7 saat 35 dakika o makinanın karşısında olacak, delikanlı kardeşimizin aç-bilaç çocuğuna, karısına, baldızına iyi bir ocak ikram edemeyecek. İyi bir akşam yemeği ikram edemeyecek; ilacını alamayacak, kirasını, borcunu ödemeyecek bir durumda olmasına bu management dediğim akıllı adamlar göz yumabilirler. Şimdi işçi bir numaralı unsurumuz, bir numaralı gücümüz. Bugün Türk çalışanı, biz teknoloji derken high teknoloji var ama bu high teknoloji Japonların sonsuz robot imkânı değil, gene insana dayalı. Bir de kaldı ki; Japonya'da gördüğüm, — robotları da idare eden insanlardı; üreten de insanlardı; ayarlayan da in-

sanlardı. Hakikaten ortada, biraz şekli değişmiş işçilerin ama, arka ceplerinde ufak pens taşıyan; sol ellerinde bir ayar aletlerine bakarak robotları kontrol eden insanlar görüyoruz. Bunlar da işçi şimdi tabii. O zamanları ne oluyor? Çalışanı, bir üretim sürecinin en mühim unsuru kabul ederseniz... Bir fabrikada yöneticinin en mühim vazifelerinden biri işçiyi mesut etmektir. Aksini düşünebilir misiniz? Yatırımınızı yapmışsınız; gayet iyi siparişler almışsınız, işçilerin suratı bir karış! Hiçbirinin ne çalışma zevki var, ne işe gelme motivasyonu var. Sendikaları, yaptıkları işlevi yadsımak istemiyorum. Hakikaten öyle bir yerden geldi ki Türkiye bu 25 senede.. 1963'lerden beri sendikalar olmayacak şeylerle karşılaştılar. Sendikacılar gittiler mevcut kanunları işverenlere öğretmek mükellefiyetini zamanında taşıdılar. "Yahu kanunda şu yazıyor; işte benim yetkim budur." İşçiler taslak hazırladılar. Toplu sözleşme bilinmiyordu. Bu devreden geldik. Ben de 21 senedir sanayide çalışan bir insan olarak bunu sizler kadar olmamakla birlikte, başlangıcını biliyorum. Şimdi karşımızda yeni bir işçi, sanayi işçisi var.

Peşdik'te, Arçelik'te çalışan bir işçi, kız isterse bakıyorlar. Arçelik giriş kartı var mı çocuğun. Arçelik işçisine kız veriyorlar. Şimdi, sanayi bazı şeyler yaparken kendi iş organizasyonuna güvenmek mecburiyetindedir. İş organizasyonu nedir? İşçisi, mühendisi, müdürü, bilmemesi.. Şimdi, bu üretim yapısında işçi eğitimi bir numaralı konu haline geldi. Gene yanımda getirdim. Eğitim ve Geliştirme Merkezi -KOGEN- kendi şirketlerinden. Biz onu farklı bir bilinçle çalıştırıyoruz. Bütün işletmeleri içine alan, üniversiteden yararlanan, sanayiden yararlanan bir teknoloji ve management eğitimine başladık, 1983'te.. Bugün, rakamlar şimdi yanımda vereceğim. 6500 kişiyi bu eğitimden geçirmişiz. Bu üç günlükten otuz günlüğe kadar, kimisi nihai, kapalı eğitimler.

Şimdiye kadar hiçbir sendikayla müştereken iş emniyeti kursu yapmadık, yapamadık, sendikalardan bir rağbet bulamadık. Dediler ki, "biz toplu sözleşmemizi yapmışız, bu sizin işinizdir. Biz, iş kazası olsa gelir tazminatı alırız, o benim işimdir." Olaya böyle baktılar. Şimdi yeni bir sendikacılık, yeni bir sendika tipi lâzım. Bugün Türk-İş'in organize olup geldiği devre bitmiştir. Bunu Türk-İş'in görmesi lâzım. Bu yeni boyutu yakalarsa, bu yeni dinamizmi, bu gelişmeyi yakalarsa ve işletmenin içinden olaya başlayarak bu meydana gelen elbirliğinde yer almak isterse management buna hazır. Bu işbirliğini daha ileri seviyelerde de görmek mümkündür. Şimdi bir kritik daha yaparak müşahhas olayı özellikle sizler-biz taraf veriniz ama sizler bitaraf, bir noktadasınız. Biz, İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nda Önder Bey'in de bahsettiği gibi kamu-özel ayırımı yapmaksızın bir organizasyonu istedik. Okuduğu şey de var. Olmadı, yarım oldu daha doğrusu.. Böyle ne deve ne kuş.

Kamu sendikalarında, işkolları farklı olan yerler birbirlerine birleştirildi, kötülüğünden söylemiyorum. Kötülük etmek için de söylemiyorum. Teoriye aykırı olduğu için söylüyorum. Biz belirli akitleri yaptık. Bugün Türk-İş'in kritikleri, Önder

Bey'in, Şevket Bey'in ağzından ILO'ya verdiği dilekçe de tek tek altını çizerek tespit ettim. Yanımda, kritiklerinin % 95'i kamu işletmeleriyle kamu uygulamalarıyla ilgili. Direkt, özel sektöre muhatap olarak sorduğu birkaç soru var. Orada, bana da soru sordu. Siz de bunların içine girmesinden memnun musunuz? Fakat, cevap verme zamanı olmadı. Ben aplikasyon komitesindeydim. Profesör Oğuzman ile beraber.. 21 senedir Türk-İşvereni ilk defa gitti aplikasyon komitesine oturdu. Herkes şaşırıyor. Girmemiş işverenler bizden şimdiye kadar. Niye girmemiş bilmiyorum. Bu sene biz, ben biliyorsanız aynı zamanda TİSK yönetim kurulu üyesiyim. Konu orada görüşüldü. Çeşitli konferanslara sahne oldu. Çeşitli hazırlıklara sahne oldu ve belirli ciddiyet içinde olaya yaklaştık. Ve dedik ki madem ki endüstri münasebetlerini düzenleyen aletlerden bir tanesi ILO salonlarıdır. Tek salon bu değildir. Bu işin çözümü için ama bu da bunun bir devamıdır, bir zinciridir. Bizim de burada gidip, meselelerde görüşümüzü açıkça ortaya koymamız; hiç olmazsa olanları dinlememiz, duymamız, gelmemiz lazımdır. Şimdi, ne oldu tatbikatta, Türk-İş, kendini-bütün bu Türk sanayinin iki başı var: % 50'si sanayinin kamu tarafından Türkiye'de yürütülüyor. % 50'si de (yarı yarıya) özel sektör tarafından yürütülüyor. Kamu ile ilgili işveren teşkilatları eskiden siyasi vasıflı insanlar tarafından idare edilirdi. Sümerbank'ın toplu sözleşmesine Sanayi Bakanlığı lütfeder. "Verin 3 puan daha" talimatıyla biterdi. Aracılık huzurunuzda gidip siz de bakanları ziyaret ederiniz. Türk-İş'te, bakanların gelişi gidişi gözlenir, bilmem ne olur falandı. Biz halbuki, özel sektörde hiçbir bakanla, hiçbir yönetim kurulu üyesiyle, hiçbir patronla görüşmeden, belirli bir yetkiler içinde hakiki toplu pazarlık sistemi içinde pazarlık edip, binlerce akti bağlamaya başladık. Evvelini bırakıyorum, 1983'ten sonra da, yeni kanundan sonra da biz süratle akitleri yapmaya başladık. Ve devletin, gene belirli talimatlarla yaptığı ücretsel yaklaşımlarının üzerinde hareket etmeye başladı. Bugün, akıl vermek istemiyorum ama, bugün bir asistanın 180.000 TL. aylıkla, brüt aylıkla başlayacağını biraz önce sevgili hocam söylediği için söylüyorum. Bugün lastik işkolunda çalışan 5500 işçiden her birinin ortalama bu seneki maaşları 9 milyon liradır. 1989'da 14,5 Milyon liradır. Profesör ücretlerini, albayların ücretlerini, bırakıyorum. Grevler de uygulanmıştır, lokavtlara da gidilmiştir vs. Ama sistem içinde kalınmıştır. 2821 ve 22'nin düzenlenmesinde, TİSK'in görüşlerinin çok miktarda yer almasını ve bunun kanunda öngörülmüş olmasını ben Önder Bey'in baktığı sepiğin açıdan yorumlamaya taraftar değilim. Hele o işte katılmış profesörlerin, bir yönetim kurulunda bulunmuş, bulunmamış, onları müdafaa etmek bana düşmez. Fakat, doğru bulmadım Önder Bey kardeşim. Şurada, senin söylediğin bir şey doğruysa, hanımefendinin söylediği şey doğruysa, doğru olduğu için doğrudur. Söylenenin, söyleyen adamın görüşünden bir hayatını kazanma yönteminden doğan bir ilgisi yok demiyorum. Her şeyin ilgisi vardır. Fakat bu kadar olaya şüpheli bakmak taraftarı değilim. 2821 kritik edildi. 275 daha çok kritik edildi.

Şimdi görüyorum ki gene arzu "ah şu 275 elimizde olsaydı. 275. Böyle bir arzu var Türk-İş'te. Onu işte onlar genişletti, peki o zamanda biz buradaydık, o zaman da endüstri münasebetlerini konuşuyorduk. 2821'de 22'de grev yapılamaz. Grev yapılamaz. 3 sene bunu dinledik. Sonra, 1986 yılının sonunda grevler patladı. Patır-patır, patır-patır grevler. Petrol-İş kolunda 76 yerde grev oldu. Büyük endüstri mücadeleleri oldu. Bilmemne. Grevler kazanıldı veya kaybedildi. Ama grevler oldu. Herkes şaşırıyor, olmayacak zannediyorlardı. Grev ve bununla istigal ettik; Efendim grev çadırı kurulmadığı için bir grevin kaybedilmesi mümkün müdür? Siz sendika olarak işçinize gerekli gerekçeleri ve gerekli sebepleri iyice ortaya koymuşsanız, grev çadırı değil bilmem ne sarayı orada olsa vız gelir bana. Ben işçi olarak sendikama inanmışsam, "efendim grev çadırı kurulamıyor, ya da davul-zurna çalınmıyor." Bunlar gazetelere geçti. Sanki o davul muvaffak olacaktı gibi herkeste bir imaj belirdi. Vah vah! Davul-zurna demek, Türk Endüstri Münasebetleri çözümünde davul-zurnanın müspet bir yeri varmış..

Şimdi olaya, daha geniş açıdan bakmak lazımdır.. Bugün bazı grevler muvaffak olmadıysa, işçiler o sendikaya, o organizasyona tam arka vermediklerinden muvaffak olmamıştır. Başka grevler niye muvaffak oldu? (... İsim vermek istemiyorum. Greve çıkarken dedi ki bir sendika başkanı, "size 5 kuruş grev ödeneği vermeye imkânım yoktur. Ben yeni bir sendikayım param kısıtlıdır. Birikimim de yoktur. Para vermeyeceğim. Grev yapar mısınız, yapmaz mısınız? İşçiler "yaparız" dediler. Grev yaptılar ve muvaffak oldular. Şimdi demek istediğim şu sevgili hocalarım endüstri münasebetleri sisteminin kendine mahsus kuralları vardır. Bu kurallara tabiat kuralları gibidir. Tabiat kurallarının kaidesiyle işler. Bugün korumak mecburiyetinde olduğumuz bu kanunlar dolayısıyla ortaya çıkan soruda Ketenci de bir şey söyledi. Onun da kritiği şu: Diyor ki, "acaba sermayeyi kurtaracak bu kanunlar arkasına sığınarak, sorunları görmezlikten mi gelecek, sermaye" diyor.

Şimdi Ketenci'nin haklı olduğu taraf şu: Şayet bir sistemi - Endüstri münasebetleri sistemi- sırf bir tarafın lehineyse uzun vadeli yürümez. Endüstri münasebetleri sistemi bir denge sistemi. Birinin lehine olan şey yarın öyle büyük bir çalkantı meydana getirir ki, lehine olanın daha çok aleyhine bir durumda, bir pandülüm sistemiyle yürür. Bunu o da biliyor. Şimdi biz, aman bu kanunlar çok iyi 2821 biz bunlara yapısalım. Bunlar gökten zembille inmiş kanunlardır. Eeh görüşlerimize de yer vermişler. Bunların kılını dokunmayalım. Yok böyle bir şey. Bugün batı sanayisiyle boy ölçüşecek sistemin içindeysen, batı pazarının üretimini yapıyorsan.. Bunu yapan en büyük unsur olarak da işçimi, senin işçini, üyeni kabul ediyorsam, bu konsensüsü, bu işçiyi mesut edecek ekonomik ve sosyal sistemi çizmeye mecburuz. Bundan korkmuyorum.

ÖNDER AKER: Bu resmi görüşler sizi doğrulamıyor Tuğrul Bey. Yani TİSK adına kanun değişikliği gündeme geldiğin-

de, TİSK adına yapılan tüm açıklamalar da, yasalarda en ufak bir değişiklik yapılmaması gereği vurgulandı. Ayrıca, eğer bir değişiklik yapılacaksa, işte check-off sistemi kaldırılmalıdır. Bilmem ne filan gibi eski görüşlere alet edildi. Ben o bakımdan bir kıskançlık var diyorum. Bu sizi bağlar mı bağlamaz mı bilmiyorum.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Tabii. TİSK bir taraftır. Görüşünü ortaya koymak ve üyelerini temsil etmek mecburiyetinde olan bir kuruluştur. Türk-İş de bir taraftır. Demokrasinin özelliği bu zaten.. Taraflar, kendi çıkar çevrelerinin haklarını sonuna kadar müdafaa ederler, demokratik usuller içinde.. Bu söyleniyorsa bundan da gocunulmuyorsa ben sistemin çalıştığına bakarım. Şimdi, bugün işçinin tamamen özgürlüklerinin, haklarının ve istikbalinin elinden alındığı bir devre içindeyssek, bundan Türk sanayiine ne gibi fayda vardır? Nasıl ben bunu müdafaa edebilirim? Yani biz bindiğimiz dalı kesecek kadar Türk sanayicileri ileriye görmez ve bundan dolayı da kısa kârlarla yetinecek kadar bu işin acemisiyssek, siz bizim ipimizi çekin. Bitmiş gitmiştir bu iş. Ama ben bunu böyle görmüyorum. Türk sanayi, geçen yirmi beş senede kendini ispat etti, bugün dirildi. Hafif ayakta daha.. O daha ummanı geçmedi. Daha okyanusun altındadır.

Tuğrul Kutadgubilik.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Yüzmeyi öğreniyor.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Öğrendi. Biraz yüzüyor ama, daha Johnson motoruna binmedi. Takayla gidiyor daha.. zorluklarla gidiyor. Şimdi geliyorum olayın bağlanma noktasına..

MURAT DEMİRCİOĞLU: Lütfen.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Türk-İş'in yaptığı yanlışlardan

bir tanesi, endüstri münasebetleri, endüstri münasebetlerini düzenleyen kaideler için çözümlenir. Başından söyledik. Ocak 1988'de bir ek zam olayı çıktı Türkiye'de... Toplu sözleşmelerin enflasyonun altında kaldı ve başta Sayın Vehbi Koç bir işadami, Sanayi Odası o günkü toplantıda gazeteciler sordular. "Sen, dediler, bu kadar şirketin başsın, ne diyorsun?" O dedi ki; "makul ölçüler içinde -altında bunun düzeltilmesine taraftarım." Ee toplu sözleşme var. Bağlayıcı. Kanunen legal. Ne yapacağız meselesi ortaya çıktı. Ocak bununla geçti. Biz, konfederasyon, işveren konfederasyonu ve sendikalar Türk-İş'in ve sendikaların bu konudaki taleplerini bekledik. Nedir, nasıl görüşeceğiz bu işi? Hayır, onlar bize gelmediler. Onlar, Sayın "Başbakan Davos'tan dönsün", "Kaya Erdem bilmem nereden gelsin" kimse bize gelmedi. Sorduk "niye bize gelmiyorsunuz bu konularla? Niye bize getirmiyorsunuz?" dedik. Dediler ki "siz bunu çözemezsiniz." Kim çözer? Bunu Bakanlar Kurulu yani Başbakan çözer. Ondan sonra, işte İmren Aykut'un Halit Narin ile gelip, "onun onu bekledi ben açıkladım, sen açıkladın falan gibi bu saçma ve kimseye faydası olmayan, Türk işçisinin de güldüğü, bizim de güldüğümüz, sizin de güldüğünüz bir olay ortaya çıktı. Ee hani konsensus arıyoruz? Toplu sözleşmeyi benimle yapıyorsun, değiştirmeyi niye benimle konuşmuyorsun? Bunu söyledik açıkça.. Şevket Bey'e de söyledik. Herkes duydu bunu.. Açık konferanslarda dile getirdik. Taraf yeri bunun bizle. Bugün kamuda bir ihtilaf varsa; kamu işyerlerinde ve kamu işyerleri, -bir çatı altında yani organizasyonunu tamamlamış bir özel sektör kuruluşu olarak bakmayın artık-, bir sistem kuruluşu haline gelmiş TİSK'in içinde buluşmuşsa, problem oraya gelir. Gelmedi. Yarın da gelmeyeceğinden korkuyorum.

ÖNDER AKER: Ama bunu sayın genel müdür getirebilir mi? Yani Etibank'ın genel müdürü getirebilir mi?

TUĞRUL RUTADGUBİLİK: Tabi getirebilir. Sayın Genel Müdür der ki.. Ben ... sayın genel müdür bizim üyemiz. Değerli bir işveren sendikası.. Oraya götürür problemi.. Nasıl Otosan'ın genel müdürü götürüyor problemini oraya biz çözüyoruz.

ÖNDER AKER: Sayın Kutadgubilik Peki getirmesi lazım genel müdürün... Siz de Başbakan'ın verdiği % 55 üstünü verdiniz. Genel Müdür'ün hali ne oldu?

TUĞRUL RUTADGUBİLİK: MESS'te nasıl çözdük efendim.

ÖNDER AKER; Siz bırakın onu.. O sizin işiniz değildir.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: 550 tane üye var bugün MESS'de. Ek zammı MESS bir tatbikat yaptı. Bütün üyelerini deklare etti. Şu şu şu şartlarla bağlı olan toplu sözleşmeyi zedelememek kayıt şartıyla özel bir mahsup sistemi içinde bir ek zam kararı vardı. Kendisine üye olan kamu uygulama-

ları da aynen yaptılar. Hiç kimse de yerinden olmadı, hiçbir genel müdür.

Şimdi ben müşahhas olmuş olayları anlatıyorum size. Yani şimdi bugün, devamlı kanunlar -devamlı siyasi iktidarlar meselesi içinde olayı görerek, endüstri münasebetleri miğferini yanlış uygulamaktayız.

Türkiye’de bunu söylemeye çalışıyorum.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Aslında siz idealist düşünüyorsunuz, değil mi hocam? Olması gerekeni düşünüyorsunuz.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Efendim. Bugün sistem buna müsaittir. Bugün devletin Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin üç işveren sendikası kuruluşu doğrudur. Ben de bunu kritik ediyorum. Çünkü, madem ki eşit ekonomik şartlarla liberal ekonomik şartlar içinde savaşıyoruz, rekabet ediyoruz, aynı endüstri münasebetleri şartlarını da yapmalıyız. Yani benim işçime ödediğim para 100 kuruşsa, devlet işçisinin buna 60 kuruş ödeyerek, bununla haksız rekabeti yanlıştır. Ters, devlet 150 kuruş ödüyorsa benim 60 kuruş vererek haksız rekabete girmem yanlıştır. Onun için bu felsefe kurulmuştur. Asgari ücrette de budur. ILO’yla standartlarının tespiti de budur. Eee, isimlerini vermeden söyleyeyim, Türk-İş’in en üstündeki üç lidere ve genel sekreterine Bolu’daki seminerde, “ILO’ya gitmeden evvel oturalım, sizin taleplerinizi ve bizim bu konudaki görüşlerimizi biz aramızda bir yoğunalım.. Devletin niyet mektuplarını falan da bir tarafa bırakalım, biz yürek mektubuyla gidelim” dedim. Onlar da bana “peki düşünelim” dediler. Üç ay geçti, ses-seda yok. Çıt çıkmadı Türk-İş’ten.. Sonra dargın-küskün insanlar olarak gittik.. Çalışma Bakanı da kendi yumruğunu vurdu falan, öngörüp söylediği neticeler neler..

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet sonuçta Sayın Kutadgubilik eğer toplarsanız.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Sanayiın en mühim unsuru insan unsurudur. İnsan çalışan insan, eğitimden, işlerine bağlanmasına, motivasyonuna, gelişmesine ve istikbaline kadar kendisini mesut, hür ve gönüllü hissetmelidir. Sanayiinin menfaati bu insanları yaratmaktadır. Bu insanların ücretleri, bu bakımdan fevkalade mühimdir. Ekonomik koşulların elverdiği ölçülerde ayarlanması yapılmalıdır ve bunun yapılma yeri, toplu sözleşme sistemidir. Toplu sözleşme sistemi, bu bakımdan kutsal bir sistemdir. Toplu sözleşmenin içinde çözümlenmiştir de, çözümlenecektir de. Bunu dejenere edecek her türlü dış baskılar, yani hükümet güçleri, müspet veya menfi ölçüde sisteme zarar verecektir. Bu maalesef Türkiye’de alışkanlık halindedir. Özelde yapılan bir ihtilafta kimse gidip yönetim kurulu başkanını ziyaret etmeyi aklından geçirmez ama, Seydişehir Alüminyum Fabrikası’ndaki grev dolayısıyla, 3. gün Başbakan’a olay intikal etmiştir. Başbakan da elinin tersiyle “anlaşmazsanız kapatırım ha” deyivermiştir. Ben.. Yirmi beş

senedir ben, toplu sözleşme müzakeresi yaparım, bir gün hocam hiçbir sendikacıya “kapatırız ha biz burayı” diyememiştir. Kapatamayız. Biz burayı çalıştırmak için açmışız. Ne demek “kapatırız ha”. Şimdi tabii, siz olayı bu boyuta götürünce bu tip cevaplar alırsınız. İkazım şu: Endüstri münasebetleri sistemini kendi içinde çalıştırmak mecburiyetindeyiz. Dış güçlerle, dış mihraklarla, dış kuvvetlerle veyahut Türkiye dışında meselelerle, olaya çözüm bulmak imkânımız yoktur.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet. Söz sırası Ketenci’de.

Şükran Ketenci.

ŞÜKRAN KETENCİ: Ben, bu durumda başa dönmek istiyorum. Yani 12 Eylül 1980’e. Şimdi orada bir yaklaşım var. Türkiye’ye yönelik olarak bir yaklaşım. Sadece işçi ve işveren ilişkilerine, endüstri ilişkilerine yönelik değil; “Türkiye’de demokrasi ve dolayısıyla endüstri ilişkileri sistemindeki demokratik haklar da bir lükstür. “Siyasi iktidarı elinde tutan güce yetkiler verelim” yaklaşımı var. Genel yaklaşım bu. Geçiçi, müdahaleyi yapan güçler, gelecek sivil iktidarlara da kendilerinkine benzer otoriter güç verme eğilimindedir. Bu, demokrasi standartlarının ve endüstri ilişkileri sisteminde olması gereken standartların dışında bir sistem.. Türkiye için seçilen model, 12 Eylül’de Türkiye’nin ekonomisinin kurtuluşu için seçilen model, Türkiye’nin demokrasiyle ve sendikal haklarla yönetileceği bir model değil özünde.. Yalnız, Türkiye’nin konumu yani bir Güney Afrika ülkesi olmaması; Türkiye’nin artık içinde bulunduğu uluslararası bağlantılar ve Türkiye’deki kültür ve sosyal birikim, demokrasi tam yaşanmamış olsa da demokrasinin tadına varılmış olması dönem dönem.. Sendikal haklar tam uygulanmamış olsa bile onun tadına varılmış olması, bu sistemi, yani demokrasi dışı sistemi, açık

olarak koymaya elverişli değil.. Bana göre bütün anayasal ve yasal sistemde bütün olarak, siyasal partiler yasasına kadar bütün yasalarda bu mantık egemen. Yani kurumlar batı demokrasisi modeli gibi var olacak, ama benzeyecek ama, öзде kullanım biçimi, Türkiye'nin kurtuluşunda örnek gösterilmeye çalışılan Güney Kore, Brezilya hatta Şili modellerinin pratikte uygulanmasına olanak verecek. Şimdi, onun için, anayasa ve yasalarda birtakım hakların ve kurumların var oluyor görülmesi ve tek tek maddelerde var görülmesi, aslında, özünde bu hakların kullanılabilmesi anlamına gelmiyor. Çünkü gerçekten bir iğne oyası gibi işlenmiştir sistem. Bir bütün olarak ele alınması gerekiyor. Bu yasanın bir maddesinde varolan bir hak, bir başka maddedeki, bir başka biçimdeki kısıtlamayla beraber geldiğinde çok daha önemlisi, benim demin vurgulamaya çalıştığım bizim kafalarımızda yaratılan korkuyu, yığınlığı, umutsuzluğu taşıyor. Modelle de içiçe alındığında, örgütlenmedeki geriye gidiş ve de moral bozukluğu, Türkiye'deki demokrasi kültürünün geriletilmesiyle de birlikte düşünüldüğünde, sonuçta batı anlamında, batı standartları anlamında ne demokrasinin, ne de endüstriyel sistemde işçi kesiminin var olması söz konusu değil. Elbette bu böyle olunca bugün ileri bir sanayi kesiminin şikayet ettiği sendika düzeyiyle de, geri sendika düzeyiyle de karşı karşıya kalıyoruz. Çünkü sendika düzeyi 80'den bu yana sürekli gerilemiştir. Aynı kişiler genellikle yönetimde olduğu halde.. Bu, gerileme-moral bozukluğudur; örgütlenmenin olumsuz etkileridir; beyin yıkama yöntemleri etkisidir. Belki de bir anlamda, bir başka tür kolay sendikacılığın yaratılmış olmasının etkisidir. Şimdi itiraf edelim, işçi açısından; sendikaların işlevi açısından zor sendikacılık dönemi vardır 80 sonrası ama, sendikacının başının belaya girmesi ve düşen sorumluluklar açısından kolay sendikacılık dönemi yaşanmıştır. Çünkü nasıl ortada anayasal ve yasal engeller var; gayet rahat, sendikacı işçinin karşısına çıkıp, "bu anayasa ve yasalarla yapılacak bir şeyim yok" deyip, zora girmek gibi bir kolay yolu da seçme şansı elde etmiştir bu dönem içinde.. Şimdi gelelim soruna, Sayın Tuğrul Bey'in vurguladığı, sanayinin gerisinde kalan sendika ve sendikacı örneği Türkiye'de sadece birkaç yüzbinlik bir işyerini kapsıyor bana göre ve Türkiye'deki düzeni açıklamıyor. Bu ileri teknoloji ve gerçek sanayi; dünyayla yarışan sanayi içinde çalışan işçi sayısını şöyle bir kaba düşünelim. Zaten toplu pazarlık hakkını kullanabilen kişi 1,5 milyonu geçmiyor; bunun için de 750 binin üzerinde kamu kesimi çalışanı var, ki kamu kesiminde bu ileri teknolojiyi ve batı ile yarışan hani Avrupa'daki tekstil pazarına girebilmiş teknolojiyi falan da pek söz edemiyoruz. Sanayinin çok sınırlı bir kesimi geri dönülmez bir noktadadır ve birtakım gereksinimleri görmektedir. Aslında kendi iç çevresinde, Türk kamuoyu da pek anlaşılmayan bir biçimde, bu sorunu göerek, bir boyutta sendikal hakları ya da işçi haklarını ister noktadadır. Çünkü geri dönülmez bir noktadadır ve yaşaması Türkiye'nin demokrasiye geçişi -gerçek anlamda demokrasiye- Türkiye'nin gerçek anlamda endüstriyel ilişkiye geçi-

şi ile bağlıdır. Ancak sınırlı özel örnekler Türkiye'nin siyasal gerçeğiyle veya Türkiye'nin işveren gerçeğiyle asla uyum içinde değil. Hatta sendikal örgütlenme olarak, TİSK'in genel yapısıyla da ve diğer işveren sendikalarının genel yapısıyla da olsa içiçe değil. Oralarda, hâlâ daha önceki ilkel mantık egemen, işverenler bugün çok iyi bilmektedirler ki, asla sanayideki sorunların içinde işçilik maliyetleri bir sorun değildir. Çok başka sorunları vardır sanayinin gelişmemesinin. Ama yine de ilk kısıtlama, ilk önlem işçiyi yönelik oluyor. Bir ekonomik krize girdiğinde, çalışan, yani insana boş verilerek önlem alınmaya çalışılmaktadır. Bugün görüyoruz işte, kapatma, ekonomik zorluklar nedeniyle iflaslar örneklerinde falan. Hemen bir işveren için bir seçim söz konusu. İşyeri adını vermeyelim, hangi işyerini feda edecek, derhal işçinin olmadığı; kolay gelir arttırışı sağlayabileceği işyerini seçmektedir, kendisine tutmak üzere, ama derhal asıl yatırım olan, sanayi olan işyerini feda etmektedir iflası için. Çünkü orada hem ödemediği işveren sigorta primlerinden kurtulacaktır, hem işçinin tazminatlarını ödemekten kurtulacaktır, ücret alacağı benzeri bütün yüklerden... Yani kolay kâr işin doğasında vardır. Yani kişileri, işverenleri eleştirmek için söylemedim bunu.. Önemli olan sistemin buna izin verip vermemesidir. Şimdi Türkiye'de sistem çalışanları korumuyor ve hemen başa geliyor. Evet, sendikaların anayasa ve yasaları tek sorun gibi görmesi, göstermesi yanlışlar ama.. Anayasa ve yasalar da, sistemi işletme açısından vazgeçilmez, düzeltilmesi zorunlu sorunlar vardır. Şimdi, bu yumurta-tavuk gibi olay vardır. Tavuk olmazsa yumurta olmayacaktır. Elbette yumurtdan da tavuk çıkar ama tavuk olmazsa yumurta olmayacağına göre endüstriyel ilişki sisteminde yani anayasa da ve yasal düzenler de sistemi işletecek özgürlükler olmadıkça sistemin işlemesinden söz etmek mümkün değildir, ki bu da yoktur ve bunun yapılması gerekir. Yokolmasında kim suçlu, kim değil tartışması oldu. Bilim adamlarının katkısı, düzenin katkısı tartışıldı. Şimdi herkesin kendine göre savunması var. Yasal düzeni katkıda bulunmuş kişiler diyecekler ki içtenlikle, "çok doğru olarak konunun bir boyutuna getirdiğimiz çözümler, yanyana getirilip bir bohça haline, yama bohçası haline getirildi; öyle ara temel ilkeler yasa koyucunun gücü ile eklendi ki, o bizim olumlu sonuç getirebilecek önerilerimiz yok edildi. Bu herkes açısından geçerlidir. Yani elbette ki anayasa ve yasanın bütününe baktığımız zaman Türk-İş'in de görüşlerinin girdiğini görüyoruz. Ve ama gerçek olan şu: Temelde işveren kesiminin eğilimleri ağır basmıştır ve temelde en önemlisi olan, Türk kamuoyunu ve özellikle yasa koyucuyu biçimleyen işveren kesiminin, daha önceki etkilemeleri ağır basmıştır. O da şudur 80'e kadar işleyen -o 17 yıl içinde doğru dürüst uygulanabilmiş- endüstriyel ilişkiler sisteminde, işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında iyileşmenin olması, işçiliğin bir pay almasının ardından, sermaye zora düştüğünde en kolay keseceği noktayı burası görmüştür. Yani bir darboğaz vardır ve bu darboğazda bir başka model seçilmiştir. Bu modelin adı konmamıştır. Resmen deklare edilmemiştir. Ama

bu model demokrasi değildir. Bu model, demokrasinin vazgeçilmez koşulu olan özgür endüstriyel ilişkiler sistemi değildir. Şekil olarak sendikayı tutmuş olmak, bu sistemi kabul etmiş olmak anlamına gelmiyor. Ne yazık ki uygulamada bu çok daha ağır olarak hissedilmektedir. Şimdi görüyoruz ki, 84 Sonrası sivil iktidar döneminde ve sendikaların yaptığı toplu pazarlıklar içinde, işçinin Yüksek Hakim Kurulu döneminden daha da geriye giden bir çalışma ve yaşam koşulları vardır. Yıllar içinde koşulları karşılaştırdığımızda, neden sadece enflasyonun ve ekonomik yapının daha bir çarpıklaşması değil, bir diğer neden, sivil iktidarın yaklaşımının askeri yönetim, geçiş dönemindeki yaklaşımdan farksız, işçi ücretlerinde ise çok daha katı olmasıdır aslında. Şekil olarak sistem işlemektedir ama, mantık aynı mantıktır. Daha katı olarak uygulanmaktadır. Bu mantıkta, en kolay yolu paranın — pastadaki paylaşımı bozarak bir tarafa birikimini sağlama mantığıdır. Yani siyasi iktidarın ve siyasi iktidara egemen olan güçlerin bu mantığıdır bizi buraya getiren. Bugün işçilik maliyetinin geldiği nokta Türkiye’de öyle bir noktadır ki, artık bu maliyeti daha da düşürerek Türkiye’de ekonomiyi katkıda bulunacak bir ortam kalmamıştır. Yani bir durağanlık gelmiştir ve işçinin ekonomide bir handicap olmadığı ortaya çıkmıştır. Aklanmıştır çalışanlar sorumlu olmadıkları anlamında ama ekonomi yeni bir darboğaza gelmiştir. Bu ucuz işçiliğe rağmen daha da ucuz işçilik çözümü aranacaktır elbette ve bunun sonu da gelmez, bu mantık sürdükçe. Ama ekonomiyi bu kurtarmayacaktır, Türkiye ekonomisini. Şimdi burada bir avuç işveren diyeceğim ben ya da gerçek sanayi kesiminin gerçeği görmesi, Türkiye’de bir kurtuluş umudu olabilir. Dönülmez noktadaki işveren kesiminden, çıkarlarını görürlerse gelecek bir sosyal faydaya ben buna inanmıyorum. Ancak Tuğrul bey’in çözümüne asla inanmıyorum. Diyelim ki falanca en büyük işletmede, sanayi işçisine değer verilmesi, ona bir ücret verilmesi, Türkiye’de sistemi düzeltmeye yaramayacaktır. Çünkü bu kesim çok azdır; 22 milyon üreten içinde bu kesim, sayısal olarak çok azdır. Orada birtakım hakların verilmesi, orada verimi hesaplanarak, iş değerlendirilmesi hesaplanarak belli haklar verilmesi, asla sistemi düzeltmeye yaramayacaktır. Sistemi düzeltmek için endüstriyel sistemi düzeltme zorunluluğu vardır. Bu kaçınılmazdır. Sosyal-siyasal ülke düzeyinde önlemler alınması zorunluluğu vardır. Üstelik bir başka so-

run vardır. Eğer vergi iadesi; hayali ihracat yoluyla birtakım kişiler gelirlerine bire yüz, bire milyon katıyorsa, öbür tarafta bir başka işveren alınının teriyle, çok emek vererek çok az kâr elde ediyorsa, üç yıl sonra onun da idealistliği biter, o da işyerini kapatır ve hayali ihracat yolunu seçer. Şimdi ve asla da Türkiye’de özlenen ekonomik gelişme veyahut da Türkiye’nin işte, insanları ezerek de olsa bir yerlere gelmesi sonucuna varılamaz. Ben başka bir noktaya varmak istiyorum burada. Dünyada, aslında, çoğunluğu ezerek gelişme modeli, çağımızda, başarıyla ulaşmış örnek yok. Hani bunun yanlışlığını aslında bizim görmemiz gerekiyor. Gelişmiş ülkelerde, posta dağılımındaki adaletsizlikle, birikimi, zaman zaman geçici süreçlerle uygulama koşulu ile sağlayabilir. Ama zaten gelişmemiş olan, zaten pasta dağılımının çok çarpık olduğu ve zaten gelişmiş ülkeler tarafından sömürülen ve de pastanın çok küçük olduğu az gelişmiş ülkelerde bunun örneği yok. Bütün model olarak bize ideal gösterilen örnekler 1-2 yıl arkadan hemen iflas ettiler. En iyisi gösterilen örneklerde, işte. Brezilya, Kore falan işte. Şimdi onlar da öyle bir başka kriz noktalarına girdiler ki. Ayrıca Türkiye’de Kore modelini uygulama şansı yok. Türkiye, çünkü zaten zamanında sosyal-ekonomik ve kültürel birikimiyle, bütün ilişkileriyle bir başka noktaya gelmiş. Bir daha siz onu uygulayamazsınız. Türkiye’de işverenlerimizin Japonya işçi-işveren ilişkilerinin hayalini görme şansları, hakları da yok. Japonya başka bir sosyal yapı, başka bir bağ, başka bir potansiyel üzerinde o noktaya geliyor. Biz orada değiliz. Biz, bizim bulunduğumuz noktada gelişebilmiş olan örneklerle bakmak zorundayız. Başka bir örnek var mı? Ben inanıyorum ki Türkiye’de, 80 sonrası, bize beynimiz yıkanarak empoze edilmek istenen model: İnsan haklarımız çiğnenerek, demokratik haklarımız çiğnenerek ve temel sendikal haklar çiğnenerek dayatılan model, bütün olarak hiçbir olumlu sonuç vermemiştir. İflasla doğru hızla gitmektedir. Sorun Türkiye’yi çok gerilere götürmüş olmasıdır. Toplumun genel dinamiği ileriye doğrudur ama, bir toplumun doğal gelişiminde 3-5 yıl, gerçekte birkaç yüzyıldaki gelişmeleri ve kazanımları bile yok edebilir. Önemli olan bu yok etmeyi olabildiğince kısa noktada durdurup geliştirmeye dönebilmek ve bu noktada birleşebilmektir.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Teşekkür ederim.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (XIV): Enflasyon

Alain LIPIETZ

Yazar, "düzenleme okulu" olarak bilinen Fransız iktisat okulunun önde gelen temsilcilerindendir. Çeşitli dillere çevrilmiş kitapları arasında *Crise et inflation: pour-quoi?* (1979) ile *Le monde enchanté* (1983) de var.

Yanda okuyacağınız yazı, yazarın, Georges Labica ve Gérard Bensussan tarafından yayıma hazırlanan *Dictionnaire critique du marxisme* (2. B., 1984) için yazdığı bir madde olup Türkçeye yapının Almancasından (*Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, c.IV, 1986) aktarılmıştır.

Alain Lipietz'in bir yazısı, Türkçe olarak, Nail Satılğan ve Sungur Savran tarafından derlenen *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (1988) adlı kitapta "Dünya Çapında Fordizme Doğru" başlığıyla yer alıyor.

Meta fiyatlarının genel ve sürekli yükselişi olarak enflasyon, paranın ortalama "satın alma gücü"nde bir düşüşü dile getirir.

Marx yalnızca "fiyatların artması"ndan söz eder. Çünkü o, bu hareketin daha sonraki bir düşmeyle ödünleneceğine kesin gözüyle bakar (ve uzun dönemde daha çok fiyatların düşeceğini tasarlalar). Gerçekten de 19. yüzyıl, 1914'ten beri kapitalizm için karakteristik olan o sürekli, kısmen gizil, kısmen hızlı fiyat yükselişlerini tanımaz. Bununla birlikte Marx'ın geriye bıraktığı teori, bu görüngüyü kavramamıza olanak verir, yeter ki onu çağdaş gerçekliğe uygulamasını bilelim.

Marx ve "fiyatların artması". Marxist teoride metalar arasındaki mübadele oranları, bu metaların, gereğinde üretim fiyatlarına "dönüştürülen" değer oranlarından hareketle belirlenir. Fiyat, bir metanın değeri ile paranın değeri arasındaki oranı dile getirir.

Ama öte yandan meta ekonomisinde her mübadele bir "salto mortale"dir ve metanın para halinde gerçekleşmesinin "değeri üzerinden" (ya da "üretim fiyatı üzerinden") oluşu seyrek bir durumdur.

"Ne var ki, bu oran, malın gerçek değer büyüklüğünü veya malın o sıradaki şartlar altında karşılığı olarak verilen ve malın gerçek değerinden az çok farklı bir altın miktarını gösteriyor olabilir. Fiyatla değer büyüklüğü arasındaki nicel uygunsuzluk ihtimali, ya da fiyatların değer büyüklüğünden sapma ihtimali, demek ki, fiyat şeklinin bizzat kendisinde mevcuttur. Bu, bu şeklin bir kusuru değildir; tersine, onu, kuralın kendisini ancak kuralsızlığın gözü kapalı işleyen ortalama kanunu olarak duyurabildiği bir üretim biçimi için biçilmiş bir şekil haline getirir." (Kapital I/1, 170)

Gerçekten efektif ("piyasa") fiyatın (ın) normal fiyatın üstündeki fazlalığı daha çok mal üretilmesini özendirir.

Böylece fiyat yükselişlerinin olası nedenlerinden ikisine şimdiden ulaşmış oluyoruz. İlk olarak, para olarak işlev gören metanın (19. yüzyılda altın) değeri ya da "üretim fiyatı" veya toprak rantını da içeren, o bir kez daha dönüşümden geç-

miş değer biçimi, öteki metaların genel olarak alçalmakta olan hareketine oranla büyümüş olabilir. Gerçekten, fiyatlardaki ortalama durgunluğun kesinlikle üretkenlik artışları sonundaki değer düşüşünü yansıtmadığı 19. yüzyılda uzun dönemli eğilim budur. Zaten daha iyi bir altın madeninin her keşfedilişinde fiyatlar genel düzeyi yükselir.

Ama fiyatların genel olarak yükselişi, pekâlâ, "o sıradaki şartlar altında" bütün metalara karşı aşırı bir talebin bulunduğunu dile getiriyor olabilir. Klâsiklere (Marx'tan önceki) göre böyle bir şey olanaksızdı: Onlar, ekonomi dalları arasında ancak geçici bir orantısızlığı gözönüne getirebiliyorlar, genel bir eksik üretim (dolayısıyla fiyat artışı) ya da aşırı üretim (dolayısıyla bunalım) olasılığını dışlıyorlardı.

Oysa Marx (Kapital II, 355 vd.), (para biçiminde mevcut satın alma gücüne oranla) genel eksik üretimin pekâlâ mümkün olduğunu gösterir: Bunun için, devir süresinin özellikle uzun olduğu dallarda sabit sermayeye karşı **hızlandırılmış** bir talebin bulunması (örneğin demiryolu yapımında bir bum sırasında) yeter. Bu yatırımların para değeri, inşaatlarına katılan işçiler ile sermayecilere hemen harcanır; ama bu harcamalar karşılığında ulusal toplam üretimde meydana gelen değer artışı ancak yavaş yavaş ürün verir. Uzunca bir süre, para biçiminde mevcut talep, çeşitli mallar arzını aşar: "(...) kendisi herhangi bir arz ögesi olmadığı halde, etkin bir talep ortaya çıkar. Bunun sonucu, üretken malzemelerin fiyatlarında olduğu gibi geçim araçlarının fiyatlarında da bir artış olur" (aynı yerde, 356).

Görüldüğü gibi, "yatırım enflasyonu"ndan söz eden modern yazarlar hiç de yeni bir şey keşfetmiş değillerdir. Ne var ki Marx, böyle bir görünümün ancak geçici nitelikte olabileceğini, çünkü farklı devir dönemlerine sahip dallar arasındaki orantısızlıkların tam da bu fiyat yükselişi sayesinde eşitlenme eğilimi göstereceğini, bu fiyat yükselişinin uzun dönemde ancak bir genel aşırı üretime yol açabileceğini daha o zamandan vurgulamıştı. Nitekim bu görünümü, başka mekanizmalarla bir arada, "genişleme enflasyonu"nu ay-

dınlattırır da şimdiki "stagflasyon"u (enflasyon artı iktisadi durgunluk) aydınlatmaz.

Marx, günümüzde "talep enflasyonu" ve "maliyet enflasyonu" teorileri olarak nitelendirilen ve her ikisi enflasyonu ücret artışlarına indirgeyen teorilere de birer cevap verir (aynı yerde, 382 vd.). Birincisine (fazla ücret aşırı yüksek talep yaratır) verdiği cevap, arz yapısındaki bir değişimin dengersizlikleri ister istemez düzeltereceği yolundadır. İkincisine (üretim maliyetlerin artışı, fiyat artışlarını beraberinde getirir) şu karşılığı verir: Sermayeciler, ücret artışını dengelemek için kârlarını artırabiliyorlarsa bunu ücret artışı olmadan da yapabilirler.

Modern enflasyonun koşulları. -Burada Marx, önemli bir kavrayışa ulaşır. İşçiler reel satın alma güçlerini koruyacak durumda olsalar, sermayeciler de, değer yasasının gereği olandan daha yüksek bir kâr haddini yürürlüğe sokabilseler neler olurdu? Cevabı şöyledir: "Kâr oranında ve ortalama kârda fiilen elde edilen artık-değerin yatırılmış bulunan toplam sermayeye oranlanmasıyla bulunan oranı aşan böyle bir genel nominal yükselme, gerçekte, **ücretlerde** ve bunun gibi, değişmeyen sermayeyi teşkil eden malların **fiyatlarında aynı zamanda bir yükselmeye yol açmadan**, mümkün olamaz." (Kapital III-1, 275)

"Para olarak ifade edilen fazlalık karşılıklıdır" (aynı yerde, 274). Ne var ki Marx bunu mümkün saymaz. Çünkü hiç olmazsa bir metanın fiyatı, üretim maliyetleri nasıl değişirse değişsin, hareket edemez: altının! Dolayısıyla metaların, değişmez bölüme, değişir bölüme ve artık değere ayrılan değeri meta fiyatlarını hep belirlemek zorundadır ve bu meta fiyatları, görüngülerin ters dönmüş dünyasında "**kurucu öğelerin**" -maliyetlerin, ücretlerin, rantların ve kârların- **toplamlarının** (Theorien über den Mehrwert, MEW 26.3, 504) bir sonucuymuş gibi gözükür.

Bu öğeleri birbirine bağlama zorunluğu hiç değilse bir metada (altında) ortadan kaldırıldı mı, fiyatların gerçekten de tümü değer ilişkilerinin korunmasıyla eş zamanlı olarak yükselebilir. 20. yüzyılın ilk yarısında bankaların genel olarak kre-

di parası ihraç etmesiyle ortaya çıkan durum, tam da budur. Bankalar, ikrazlarıyla sermaye birikimini önceleyerek bu ikazları, kendilerine **cebrî tedavüle** dayalı, yani yasal açıdan altına benzer bir statüye sahip (genel eş değer, ödeme aracı) bir kağıt para veren merkez bankası aracılığıyla geçerli saydırırlar.

Kredi parasının ortaya çıkışının, neden dolayı genel bir fiyat azalışıyla değil de fiyat artışıyla sonuçlandığı sorulabilir. Bu durum, **yoğun birikimin** gerektirdiği ve 20'li yıllarda Taylorculuk ile Fordculuğun genel olarak hükmünü geçişinin bir sonucu olarak meydana gelen hızlı ve sürekli üretkenlik ilerlemelerinin birlikte getirdiği düzenleme biçiminden ileri gelmektedir. Her sermayecinin çıkarı, piyasadan pay kapmak için fiyatları düşürmektense fiyatlarını değiştirmeyip işçilerin ücretini hiç olmazsa üretkenlikteki ilerleme oranında artırmakta yatar. Böylece piyasa ve üretim aynı zamanda genişlerken işçilerin satın alma gücünün yükselmesine karşı sömürü haddi artar. Ne var ki görelî olarak kararlı olan bu fiyatlar, paranın temsil ettiği değerde bir düşmeyi dile getirir. Böyle bir "gizli" enflasyon, Batı'da aşağı yukarı 1955'ten 1965'e dek görüldü. Daha sonra fiyat artışı, çeşitli ama değer ilişkisinin gelişimiyle bağlantılı sebeplerden ötürü hızlandı. Sermayenin organik bileşimini artıran Fordculuk, üretkenliğin, artık değerın kullanılan sermayeye oranı (ki kâr haddini belirler) korunacak şekilde artırılmasına artık izin vermiyordu.

Sömürü haddini eski düzeyine getirmek için sermayecilerin işçilere karşı verdiği mücadele, bir "kâr-ücret sarmalı" ile sonuçlandı. Ama her sermayeci üretim maliyetleri arasında yer alan değişmez sermayeyi zaten alım fiyatı üzerinden değerlemeye çalışırken "teknik ilerleme", bu sermayeyi hızlı bir tempoyla değersizleştiriyordu: yeni bir "amortisman maliyetleri/yatırım maliyetleri" sarmalı. Nihayet, dünya çapında üretilen artık değerın paylaşılmasına katılan başka hizipler de, paylarını büyütme değilse bile koruma (Fransa'da özellikle, siyasal kudretleri genellikle var sa-

yıldığından çok daha büyük olan küçük ve orta ticaret sermayecileri grubu) uğraşına girdiler. Petrol gelirlerini artırırken, petrol ihraç eden devletlerin egemen sınıflarının kendi halklarının mücadelelerinin baskısı altında yaptıkları buydu.

60'lı ve 70'li yıllarda kredi parasının dünya ekonomisine yayılışının (Euro-dolar, özel çekiş hakları vb.) yarattığı bu zemin üzerinde piyasa fiyatının "kurucu öğelerinde" meydana gelen bütün bu artışlar dünya çapındaki enflasyonun topluca nedenidir. Yüksekliği sınıflar arasındaki güç dengesine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bu enflasyon, yoğun birikimin bunalımının parasal ifadesidir.

O halde ister sağ açısından sendika tekeli, ister sol açısından büyük girişimlerin tekeli olsun enflasyonu "tekelcilik" ile açıklamak yetersizdir. Çünkü bu tür bir "tekel" yalnız artık değerın bölüşümünü etkileyebilir; oysa bu bölüşüm, Marx'ın "maliyet enflasyonu"na karşı yönelttiği itirazın ötesinde, fiyatlar sabitken, hatta azalırken de gerçekleşebilir (daha önce olduğu gibi). "Tekelci düzenlemeden" (toplu sözleşme düzenlemelerine ve dolaylı ücrete dayalı) bir ücret ilişkisi biçimi, (malî gruplara dayalı) bir rekabet biçimi, (krediye ve cebrî tedavüle dayalı) bir para politikası biçimi ve özgül bir devlet müdahalesinin birleşimi anlaşılırsa enflasyon da, tekelci düzenleme içinde bunalımın biçimi olur.

• KAYNAKÇA: Yoğun birikim, yoğun birikimin tekelci düzenlenmesi ve bunalımı üzerine: M. AGLIETTA, *Régulation et crises du capitalisme*, Paris 1976 (İng.si "A Theory of Capitalist Regulation", London 1979); A. LIPIETZ, *Crise et inflation: pourquoi?* Paris 1979-1980. -Enflasyonun parasal yönü üzerine: G. GROU, *Monnaie, crise économique*, Paris 1977. -Enflasyonun bileşenleri üzerine: R. BOYER, J. MISTRAL, *Accumulation, inflation et crises*, Paris 1978. -Enflasyonu salt "tekelcilığe" indirgeyen açıklama çabaları, Fransa Komünist Partisinin yayınları (*Le Capitalisme monopoliste d'Etat*, 2 c., Paris 1971) arasında olduğu kadar Trotskiyicilerde (ekonomi politığının eleştirisi çalışma grubunca hazırlanan *L'inflation*, Paris 1974 kitabına bakınız) de görülür. -Günümüz enflasyonu üzerine, kısmen doğru bilgiler içeren daha geniş kapsamlı bir teoriyi M. ROCARD ve J. GALLUS *L'inflation au coeur*, Paris 1975 içinde sunarlar.

'Anlatılan senin hikayendir'

Sosyalizmin tarihi... Kültür, sanat, felsefe ve bilimle karşılıklı etkileşimleri... Sosyalist düşünce, siyaset ve örgütlenme sorunları üzerinde ortaya çıkan teorik ve pratik farklılıklar... Osmanlıdan günümüze Türkiye'-de sosyalizmin ve toplumsal mücadelelerin örgütlenişi, teorik gelişmesi, eylem biçimleri... ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Macaristan, Yunanistan, İsveç, Mısır, Pakistan, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Yugoslavya ve Türkiye'nin özel olarak bu ansiklopedi için yazan, özgün görüşleriyle tanınmış seçkin düşünür ve yazarları... Tartışan tarafların görüş açılarını kendi ağızlarından öğrenmeniz için hazırlanan eklerde polemikler, belgeler, kongre tutanakları, tüzükler, bildiriler, söylevler, gazete kupürleri... Türkiye'de bugüne kadar yayımlanmamış fotoğraf, illüstrasyon, gravür, resim, grafik, afiş, karikatür, şema, harita ve istatistikler... Her dönemde önemli roller oynamış düşünce ve eylem adamlarının, siyaset adamı, asker, sanatçı, bilim adamı, düşünür ve yazar, binden çok insanın yaşamöyküsü...

SOSYALİZM VE TOPLUMSAL MÜCADELELER ANSİKLOPEDİSİ

8 cilt • Her cilt 10 fasikül • Her fasikül 32 sayfa
Her fasikülle birlikte 8 sayfalık ek

**15 Aralık 1988'e kadar abone olun,
indirimden yararlanın**

**Fiyat artışlarından etkilenmeyin,
ansiklopediniz evinize gelsin**

İletişim Yayınları

Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400 İSTANBUL
Tel: 520 14 53 - 54 - 55

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi'ne toplu cilt abonesi olmak istiyorum. Abone bedelini,

- ☐ Peşin: 130.000.- TL (Son ödeme tarihi 15 Aralık 1988) ödemek istiyorum.
- ☐ Taksitle: 175.000.- TL ödemek istiyorum.
1. Ödeme (son ödeme tarihi 15 Aralık 1988)	45.000.- TL
2. Ödeme (son ödeme tarihi 15 Ocak 1989)	32.500.- TL
3. Ödeme (son ödeme tarihi 15 Şubat 1989)	32.500.- TL
4. Ödeme (son ödeme tarihi 15 Mart 1989)	32.500.- TL
5. Ödeme (son ödeme tarihi 15 Nisan 1989)	32.500.- TL

Seçtiğim ödeme planına uygun ilk ödeme tutarını,

- ☐ İletişim A.Ş. 255661 no'lu Posta Çeki hesabına yatırdım.
- ☐ Ödemeyi yaptığımı gösteren Posta Çeki Alındı Makbuzunun fotokopisi ektedir.

ADRES..... İSİM.....
..... TARİH.....
..... İMZA.....

Abone formunu "İLETİŞİM YAYINLARI OKUR İLİŞKİLERİ KLODFARER CADDESİ
İLETİŞİM HAN CAĞALOĞLU 34400 İSTANBUL" adresine gönderiniz.

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

KURULUŞUNUN 35 NCI YILINI İDRAK EDERKEN YURDUMUZ EKONOMİSİNDE KÖKLÜ BİR YER SAĞLAYARAK ÇİFTÇİMİZİN İHTİYACI BULUNAN GÜBRENİN SAĞLANMASINDA KENDİSİNE DÜŞEN GÖREVİ BAŞARI İLE YERİNE GETİRMekten KIVANÇ DUYAN ŞİRKETİMİZ, BÜYÜK TECRÜBESİ VE TRİPLE SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRE TESİSLERİ İLE HİZMETİNİZDEDİR.

GÜBRELERİMİZ, BİTKİ İÇİN GEREKLİ BESİN MADDESİNİ TOPRAĞA SAĞLAYARAK BOL ÜRÜN ALINMASINDA BAŞLICA ETKEN OLMAKTADIR. BÜTÜN MAHSULLER İÇİN GÜBRE, ÜRÜNDE BEREKET DEMEKTİR.

ŞİRKETİMİZ TESİSLERİNDE ÜRETİLEN VE TÜRK STANDARTLARINA UYGUNLUĞU TESCİL EDİLMİŞ BULUNAN SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRELERİMİZ 50'ŞER KİLOLUK AMBALAJLAR İÇİNDE SATIŞA SUNULMUŞTUR.

ÇİFTÇİ VATANDAŞ, BOL VE İYİ VASIFLI MAHSUL ALMAK VE ÇOK KAZANMAK İSTERSEN, GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.'nin KOMPOZE VE TRİPLE SÜPERFOSFAT GÜBRELERİNİ KULLAN.

Genel Müdürlük: Kasap Sokak No. 22 Esentepe/İSTANBUL

Tel.: 174 28 82 (8 Hat)

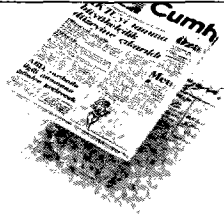
Fabrikalarımız :

Yarımca Süperfosfat Fabrikası - İzmit

Tel.: 9.211. 31306-9. 921174721-22

Sarıseki Süperfosfat Fabrikası - İskenderun

Tel.: 9.881 13794-95-96-97

Aradığınız gibi birini hâlâ arıyor musunuz? Cumhuriyet'e ilan verin.

Son bir yıl içinde yandaki listede gördüğünüz kuruluşlar "aradıkları gibi biri"ni "Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nda aradılar. Buldular.

Çünkü her Pazartesi bu sayfayı konusunda yüksek eğitim görmüş, yabancı dil bilen, yaptığı işte "karar verici" onbinlerce Cumhuriyet okuru takip ediyor. Sadece onlar da değil.

Bu yıl Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre, mezunları en fazla aranan bu üniversitede en çok okunan iki gazeteden biri Cumhuriyet. Cumhuriyet, sizi bugünün değerlerine ulaştırdığı gibi, geleceğin yetenekleriyle de şimdiden buluşturabilir.

"Aradığınız gibi biri"ni hâlâ bulamadıysanız Türkiye'nin diğer pek çok önemli şirketi gibi siz de "Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nı kullanın.

"Cumhuriyet Özel Eleman İlan Sayfası"nın tek avantajı onu okuyanlar değil. Bu sayfanın fiyatı da özel.

*Onlar aradıkları
yetenekleri
bu sayfada buldular:*

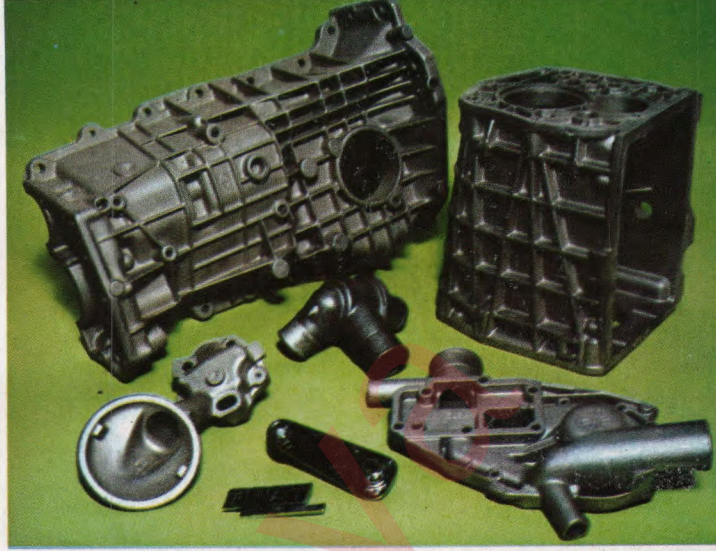
Akbank
Alarko
Arthur Andersen
AVIS
Bilkom
Cankurtaran Holding
Dışbank
Eczacıbaşı
Egebank
Feniş
Finansbank
Güven/Coopers
IBM
İş Bankası
ITT
Mudo
Nasaş
Obey
Osmanlı Bankası
Otomarsan
Pamukbank
Pfizer
Pirelli
Price Waterhouse
Printemps
Sandoz
STFA
Şişe Cam
Tekfen
Tekstil Bank
Töbank
Uluslararası Bankası
Unilever
Yaşar Holding
Yapı ve Kredi
3M

ALUMİNYUM ve ZAMAK ALÇAK, YÜKSEK BASINÇLI DÖKÜM PARÇALARI İMALATINDA

LİDER

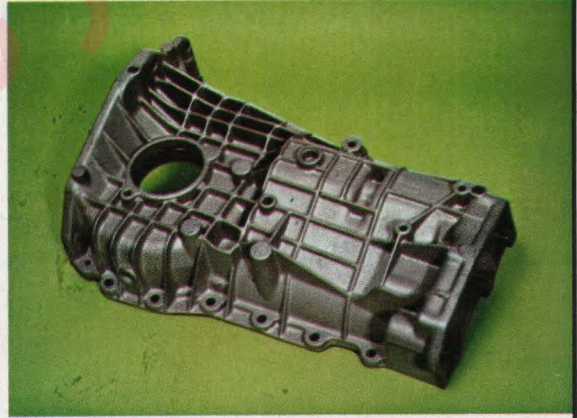
ELBA

Low and high pressure die casting for aluminium and zinc alloys.

- Otomotiv
- Beyaz eşya
- Elektronik
- Tarım aletleri parça dökümlerinde güçlü kuruluş.

Parts for automotive industries, laundry machines, ovens refrigerators electronic industry and agriculture industries

ELBA BİR E.C.A. KURULUŞUDUR

ELBA İS A COMPANY OF E.C.A. GROUP

ELBA

Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No 39
KARTAL-MALTEPE- İSTANBUL

TEL: 3522915-18
TLX: 24449 Ema Tr

SAHİN sahipleri!

siz de otomobilinizi "değiştiren" jantı secin

Şimdi,
DOĞAN'lara orijinal olarak takılan
CEVHER ÖZEL ALAŞIMLI
ALÜMİNYUM JANT'lar,
ŞAHİN'lere de
farklı bir güzellik kazandırıyor.

Vakit geçirmeden
jantlarınızı değiştirin!

Artık bütün ŞAHİN'ler
pırl pırl CEVHER JANT'larıyla
DOĞAN'larla yaşıyor.

TSEK Belgelidir

5 YIL GARANTİ

Türkiye Genel Distribütörü:

CEVHER
MOTOR TİCARET A.Ş.